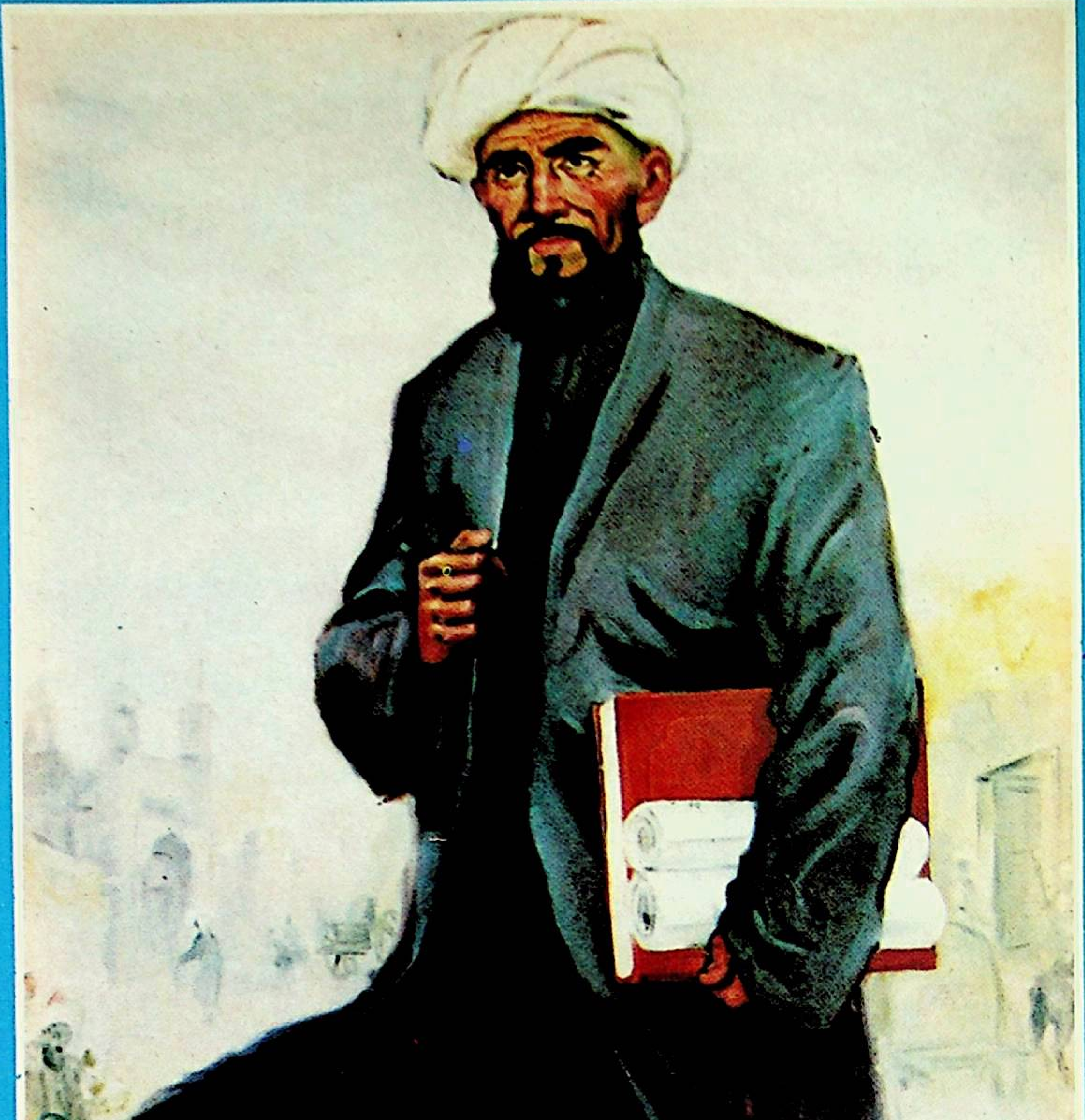

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

5

1988

XINJIANG CIVILIZATION

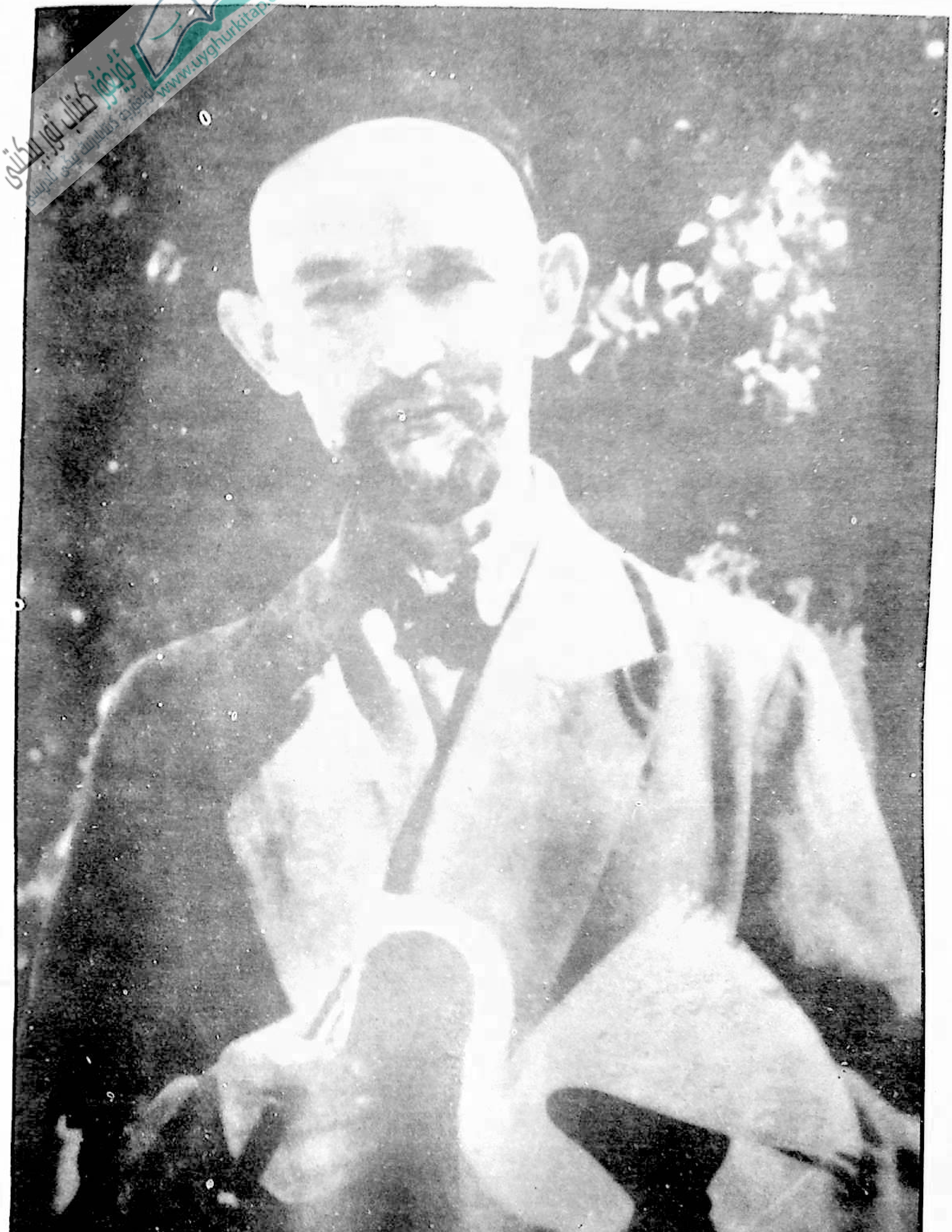

هازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى — شائىر نىمشېھىد ئەرمىيائىلى داموللا
سايرامى (1906 - 1971)

سۈرەتنى شىرىپ خوشتار ئەۋەتكەن

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

1988 - يىل 5 - سان (ئومۇمىي 174 - سان)

37 - يىل نەشرى

بۇ ساندا

ئەدەبىيات گۈلزارى

مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى .... (پوۋېست) .... مۇھەممەتئېلى زۇنۇن 49

تونۇش بەشىرە .... (ھېكايە) .... قاھار جېلىل 2

چوڭپەردە ئىلھاملىرى .... (نەسرلەر) .... ئەخمەت ئىمىن 45

مەن تۇغۇلغان يۇرتمۇ يۇرتىنىڭ ئوبدىنى ... (شېئىر) .... قاسىم سىدىق 17

تارىختىن سۆز

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئۆچېركلىرى .... نىزامىدىن ھۈسەيىن 18

ئەخلاق - ئادەم زىننىتى

دانىشمەنلەرنىڭ ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدا 73

قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن

دوكلات .... (ھېكايە) .... چېن تىڭچۇ 78

ئەپچىل قۇراشتۇرۇلغان ياخشى ئەسەر .... جاڭ دېخۇا 79

خەتتاتلار مۇنبىرى

ھۆسن خەتلەر .... تۇرسۇن روسۇل يازغان 48

ھۆسنخەتلەر .... مۇختار مۇھەممەت ئىمىن يازغان 80

مۇقاۋىدا: يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تارىخ ئالىمى ۋە شائىرى موللا مۇسا بىننى موللا ئەيسا خوجا سايرامى (1836 —— 1917)، پەرھات ئىبراھىم سىزغان.

مۇقاۋىنىڭ 4- بېتىدە: «چەبىيات» مۇقامىنىڭ مەشرىپى، خاسىيەت فوتوسى.

رەسسام ۋە خەتتات: ئابلىمىت ئابلىز، ئىسمائىل ئىبراھىم (تەكلىپ قىلىنغان)

بۇ ساننىڭ جاۋابكار مۇھەررىرى ۋە مەسئۇل كوررېكتورى: قۇربان ماۋۇت

تونۇش بەشىرە

(ھېكايە)

قاھار جېلىل

تەكلىماكان بويىدا جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان بىر يېزا بار. ئۇ يەردىكى كىشىلەر يېزىنىڭ بىنا بولۇش تارىخىنى دەقيانۇسنىڭ زامانىسىغىچە باغلايدۇ. ھەتتا بەزىلەر ھەزرىتى نۇھ ①نىڭ دەۋرىگىچە ئاپىرىپ تاقاشتىنمۇ يانمايدۇ. بۇ يېزىنىڭ زادى قاچان پەيدا بولغانلىقى ھەققىدە پېقىر ئېنىق بىر نېمە دېيەلمەيمەن، ئەمما كىشىلەرنىڭ ئاغزىدا ئېقىپ يۈرگەن رىۋايەتلەردىن قارىغاندا، ئۇنىڭ مۇشۇ ۋادىدىكى ئەڭ قەدىمكى يېزىلاردىن بىرى ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىش تەس ئەمەس.

بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، تۇرانىلەرنىڭ پادىشاھى ئەفراسىياپ ئىرانىيلەرنىڭ سىياۋۇش ئىسىملىك شاھزادىسىنى مۇشۇ يېزىدا قەتلى قىلغان ئىمىش.

— ھەزرىتى ئەلى «كۇففار»لار بىلەن جەڭ قىلىشقا كېتىۋېتىپ، — دېيىلىدۇ يەنە بىر رىۋايەتتە، — كۆز يۇمۇپ ئېچىش ئارىلىقىدا ئالتە ئايلىق يول باسالايدىغان دۇلدۇلىنى

---

① نۇھ — «قۇرئان» قىسسىلىرىدىكى توپان بالاسىدىن ئامان قالغان پەيغەمبەر، ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى.

مۇشۇ يېزىدىكى ئۈستەڭ سۈيىدە سۇغارغاندىكەن، شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ ئۈستەڭ «شاھى مەردان قولى» دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ.

بالاچاغلىرىمدا ئانامدىن مۇنداق بىر رىۋايەتنىمۇ كۆپ ئاڭلىغانىمەن:

— ئاۋۇ قۇم دۆڭلىرىنى كۆردۈڭمۇ؟ — دەيتتى ئانام شەرق تەرەپتىكى قۇم بارخانلىرىنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ، — ئۇ يەردە غايىب خەزىنە بار. كىمكى نىيىتى خالىس مۆمىن مۇسۇلمان بولسا، تەلىپى ئىجاۋەت بولۇپ، ئاشۇ غايىب خەزىنە ئۇنىڭغا ئاشكارا بولىدىكەن. ئالتۇن - كۈمۈچ، ئۈنچە - مەرۋايىت دېگەنلەر قەدەمدە بىر كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدىكەن. ئەگەر ئۇ كىشى بىرەر تىللا ياكى بىرەر ئۈزۈككىلا قانائەت قىلىپ، شۇنى ئېلىپلا ئۆيىگە قايتسا ھەم بۇ ئىش ھەققىدە ھېچكىمگە تىنمىسا، ئۇ كىشىنىڭ ھال - ئوقىتى كۈندىن - كۈنگە ياخشىلىنىپ، كاتتا بايغا ئايلىنىدىكەن.

كۆز ئالدىمدا ئاجايىپ بىر مەنزىرە نامايەن بولاتتى ۋە ھاياجانلانغان ھالدا سورايتتىم:

* * *

— توۋا، شۇنچە كۆپ دۇنيا - دۆلەتنى ئۇ يەرگە كىم تاشلاپ قويغان بولغىيدى؟

— بالام، غايىب خەزىنە دېگەننى بىر كىم تاشلاپ قويمايدۇ، ئۇ ياراتقان ئىگەمنىڭ قۇدرەت كامالى بىلەن بولغان ئىش، — دەيتتى ئانام ۋە شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك يەنە بىر رىۋايەتنى باشلايتتى، — ئۇ يەر ئەسلىدە بۇتپەرەس كۇففارلارنىڭ خان ئوردىسى ئىكەن؛ ئىسلام لەشكەرلىرى يېتىپ كەلگەندە كۇففارلار شۇ يەرگە توپلىشىۋېلىپ قارشىلىق كۆرسىتىپتۇ. نۇرغۇن مۇسۇلمانلار شېھىت بوپتۇ. ئاخىرى ئىمامى جەئپىرى سادىق پادىشاھ ① ئاللاھقا ئىلتىجا قىلغانىكەن، خۇداۋەندە كېرەم كۇففارلارنىمۇ، ئوردا - سارايلىرىنىمۇ قۇم ئاستىغا غەرق قىلىۋېتىپتۇ. ھېلىقى غايىب خەزىنە ئەنە شۇنىڭدىن پەيدا بولغانىكەن.

ئانامنىڭ دېگەنلىرىگە شەكسىز ئىشىنەتتىم ۋە مەنمۇ تېزرەك چوڭ بولسام، شۇ غايىب خەزىنىنى ئىزدەپ ئاللاھنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشسەم، بىزمۇ تېزرەك باي بولۇپ كەتسەك، ئاندىن مەھەللىمىزدىكى نامراتلارغىمۇ ياردەم قىلساق، ئۇلارمۇ جاپا - مۇشەققەتتىن قۇتۇلسا، دەپ ئارزۇ قىلاتتىم.

— خۇدايىم نىيىتىڭگە يەتكۈزەر بالام، — دەيتتى ئانام بېشىمنى سىلاپ تۇرۇپ.

ئاڭلىشىمچە، يۇرتىمىزدىن نۇرغۇن كىشىلەر كېيىنكى چاغلاردىمۇ ئاشۇ «غايىب خەزىنە»نى ئۇچرىتىش مەقسىتىدە تالاي قېتىم قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا ئىنتىرەپ يۈرۈشكەنىكەن، لېكىن ئۇلارغا ھېچقانداق دەپىنە - دۇنيا ئۇچرىماپتۇ.

— ھازىر كىشىلەرنىڭ ئىمانى سۇسلىشىپ كەتتى، — دەيتتى ئانام مۇشۇ ھەقتە گەپ بولغاندا ھەسرەتلىنىپ، — شۇڭا «غايىب خەزىنە» ئۆزىنى ئاشكارىلىمىغان گەپ.

يېزىمىزنىڭ تارىخىغا ئائىت يەنە باشقا رىۋايەتلەرمۇ بار. شۇنىسى قىزىقكى، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئىماملار ۋە ئۆزلىرىنى «سەئىد ئەۋلادلىرى» دەپ ئاتايدىغان خوجا - ئىشانلارنىڭ ئىسلامىيەت ئۈچۈن قانداق مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، قانداق قۇربانلارنى بەرگەنلىكىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. بۇرۇن مەنمۇ بۇنداق رىۋايەتلەرنى راست بولغان ئىشلار دەپ ئىشىنەتتىم ۋە يۇرتداشلىرىمغا ئوخشاشلا

---

① ئىمامى جەئپەر سادىق (مىلادى 702—765) خەلىپە ئەلىنىڭ چەۋرىسى، يەنى ئىمامى مۇھەممەد باقىرنىڭ ئوغلى. مەدىنىدە تۇغۇلۇپ، شۇ يەردە ۋاپات بولغان.

مۇشۇنداق «مۇقەددەس» يۇرتتا تۇغۇلۇشتەك ئامەتكە ئېرىشكەنلىكىم ئۈچۈن تولىمۇ پەخىرلىنەتتىم. بىز ئۆزىمىزنى مەككە ياكى مەدىنىلىكلەرگە تەڭلەشتۈرەلمىسەكمۇ، لېكىن كوفە ۋە كەربالا ① لىقلاردىن كەم ھېسابلىمايتتۇق.

كېيىن يۇقىرىقى رىۋايەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى توقۇپ چىقىرىلغان ئەپسانە ئىكەنلىكىنى، خەلىپە ئەلى ۋە ئىمامى جەئپەر سادىقلارنىڭ بۇ يەرلەرگە ئەسلا كەلمىگەنلىكىنى، ئۇلار ئالەمدىن ئۆتۈپ ئۈچ ئەسىردىن كېيىن، بۇ دىياردىكى كىشىلەر ئۇيغۇرلار سۇلتانى سۇتۇق بۇغراخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى تەرىپىدىن ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈلگەنلىكىنى بىلدىم. قۇمغا كۆمۈلگەن «غايىب خەزىنە» بولسا، باردۇر (چۈنكى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئارخېئولوگلار تەكلىماكاندىن ئەنە شۇنداق خارابىلەرنى تېپىشتى)، لېكىن ئۇ ھەرگىزمۇ ئىمامى جەئپەر سادىقنىڭ قارغىشىغا كەتكەنلىكتىن ئەمەس، بەلكى ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى تۈپەيلىدىن قۇم ئاستىدا قالغان شەھەر خارابىلىرىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

مەن بۇ يېڭى قاراشلىرىمنى يۇرتداشلىرىمغا ئېيتىۋىدىم، ئەمما ئۇلاردا ئازراقمۇ ئۆزگىرىش پەيدا قىلالمىدى، ئەكسىچە، بەزىلەر تېخى مېنى دەھرىلىكتە ئەيىبلەشتى.

مەن ئۇلارنىڭ قەلبىنى چۈشىنىمەن. ئۇلار ئۆز يۇرتىنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن ھەر قانداق ئەپسانىلەرگە ئىشىنىشكە رازىكى، ئۇنى «تۆۋەنلىتىدىغان» ھەقىقىي پاكىتلارنى ئېتىراپ قىلىشنى خالىمايدۇ. نېمە دېگۈلۈك، پەرزەنت ئۈچۈن ئانا يۇرتقا بولغان مۇھەببەت ئەنە شۇنداق مۇقەددەسقۇ، ئاخىر!

ئەپسانىلەرگە ئىشەنمىگەنلىكىم، مېنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇمغا بولغان مۇھەببىتىمنى قىلچىمۇ سۇسايتالىغىنى يوق. مەن ئۇنىڭ سېخىي قۇياشىنى، ھوسۇلدار تۇپرىقىنى، خىلمۇ - خىل مېۋىلەرگە تولغان باغلىرىنىلا ئەمەس، ئوت - خەسلىرىنىمۇ، چالا - توپىلىرىنىمۇ، پېژغىرىم ئاپتاپ ۋە جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇقلىرىنىمۇ چىن قەلبىمدىن سۆيىمەن! مەن ئۈچۈن ئۇنىڭ قىغ - چىلە پۇرايدىغان ھاۋاسى مۇشكى - ئەنبەردىنمۇ يېقىملىق، چىڭگىلىك يامىشقان چىتەن قاشالىق ھويلىلار ھەشەمەتلىك باغچىلاردىنمۇ گۈزەل! مەن ئۇنىڭ قۇم ئارىلاش سوغۇق سۈيىنى ئۇچۇملاپ ئىچكىنىمدە يۈرىكىم ھوزۇر - ھالاۋەتتىن يايراپ كېتىدۇ...

ئايرىلغىنىمغا خېلى يىللار بولغان يېزامغا بۇ قېتىم يەنە كەلدىم. ئۇنىڭدىكى نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەر قەلبىمنى شادلاندۇرۇۋەتتى. بىراق، كۆڭلۈمنى غەش قىلغان ئىشلارنىمۇ كۆردۈم. ئەپسۇسكى، بىر مۇنچە يۇرتداشلىرىم ئۇ ئىشلارنى تېخى «يۇرتىمىزنىڭ بىر خىل پەزىلىتى» دەپ بىلىشىدىكەن.

* * *

مەن يېزىغا كەچكە يېقىن كەلگەنىدىم. ئاسفالت ياتقۇزۇلغان يول يېزىغا يېقىنلاشقاندا بىر ئەگمەدىن ئايلىنىپ بىر كىلومېتىردەك سوزۇلغان تۆپىلىككە كۆتۈرۈلدى. ياش يىگىتلەر ئولتۇرغان ئۈچ موتسىكلىت بىزنى يانداپ ئۆتۈپ كەتتى ۋە گويا: «قانداق، قايسىڭىز نوچىكەن؟» دېگەندەك بىزگە بۇرۇلۇپ قوللىرىنى پۇلاڭلاتقاچ ئىسقىرتىشتى. شوپۇر يېنىك كۈلۈمسىرەپ قويدى ۋە ماشىنىنى ئاستىلىتىپ يولنىڭ چېتىدە توختاتتى. ماي تۈگىگەنىكەن.

— ئېشەك چېقىدا قۇرسىقى چاپىلىشىپ

① كوفە، كەربالا — ئىراقتا، خەلىپە ئەلى ۋە ئىمامى ھۈسەيىنلەر قەتلى قىلىنغان جايلار.

كەتسىمۇ يەنە نەچچە كىلومېتىر يول يۈرۈشكە چىدايدۇ، بىراق، بۇ چاڭۋازا، مېيى تۈگىسە، بىر قەدەممۇ سىلجىمايدۇ، — دېدى شوپۇر ماڭا خىجىللىق بىلەن قاراپ قويۇپ، ئاندىن ئىشىكنى ئېچىپ پەسكە چۈشتى.

مەنمۇ پەسكە چۈشتۈم ۋە ماي باكىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋاتقان شوپۇرنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— بىراق، ئېشەكنىڭ قورسىقىنى ھەر سائەتتە بىر قېتىم تويغۇزۇپ تۇرسىڭىزمۇ، ماشىنا بىر كۈندە باسقان يولنى ئايلاپ ماڭامدۇ. يەنىلا مۇشۇ چاڭۋا بەلەن نەرسە، — دېدىم ئۇنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ.

— بۇ دېگىنىڭىز راست.

شوپۇر ماي قاچىلاشقا تۇتۇندى. مەن تاماكا چەككەچ ئوڭ تەرەپتىكى ۋادىغا نەزەر تاشلىدىم: قۇياش نۇرىغا چۆمۈلگەن مەھەللىلەر، ئېتىزلىقلار ۋە باغلار ئۇزاقلارغىچە سوزۇلۇپ ياتاتتى. يېزا ئۈستىدىن يۇقىرى بېسىملىق توك سىملىرى ھەر تەرەپكە تارتىلغانىدى. ئۆگزىلەردىن كۆككۈش تۈتۈنلەر ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى. توپ-توپ كەپتەرلەر كۆكتە پەرۋاز قىلاتتى. موللاق ئېتىشقاندا قورساقلىرىدىكى ئاق تۈكلەر قۇياش نۇرىدا كۈمۈچتەك يالتىرايتتى، قويرۇقىغا ئېسىلغان «غوڭ قاپاق»لار يېقىملىق غوڭۇلدايتتى. قارلىغاچلار غۇيۇلدىشىپ ئۇچۇشاتتى. پادىدىن قايتقان كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى، قويلارنىڭ مەرەشلىرى، قونداق تالىشىۋاتقان توخۇلارنىڭ قاقىلداشلىرى، قۇچقاچلارنىڭ چۇۋۇلداشلىرى، سۇغا چىققان قىز-چوكانلارنىڭ كۈلكە-چاقچاقلىرى يىراق بىر يەردىن ئاڭلىنىۋاتقان تراكتور ئاۋازىغا قوشۇلۇپ، سەھرانىڭ ئۆزىگە خاس سىمفونىيىسىنى تەشكىل قىلغانىدى...

ھاردۇقۇمنى بىردىنلا ئۇنتۇدۇم. قەلبىم تۇغۇلغان يۇرتۇمنىڭ كەچكى مەنزىرىسى بەخش ئەتكەن شادلىق ھېسلىرىغا لىپمۇلىق تولدى.

ئىشنى تۈگەتكەن شوپۇرنىڭ يېنىمغا كەلگەنلىكىنى تۇيماي قاپتىمەن. ئۇ مېنىڭ شۇ تاپتىكى ھالىتىمنى چۈشەنگەن بولسا كېرەك، ماڭا تاماكا تۇتقاچ:

— كىندىك قېنىڭ تۆكۈلگەن يۇرتنىڭ مېھرى دېگەن ئۆزگىچە! — دەپ قويدى.

مەن تاماكىنى تۇتاشتۇردۇمۇ، لېكىن گويا ئاغزىمنى ئاچسىلا قەلبىمدىكى تەسىراتلىرىم تۆكۈلۈپ كېتىدىغاندەك سۈكۈتكە چۆمگەن ھالدا باللىق چاغلىرىم ئۆتكەن بۇلۇڭ-پۇشقاقلارغىچە قاراپ چىقتىم...

بىز ماشىنىغا چىقىۋاتقاندا قۇلىقىمغا مەزىنىڭ نامازدىگەر ئۈچۈن ئېيتقان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. باشتا ئۇنىڭغا ئانچە ئېرەن قىلمىغانىدىم، كېيىن ئۇ بىردىنلا ماڭا ئاللىقانداق تونۇش ئاۋازدەك بىلىندى. بىراق ئالدىمىزدىن چىقىپ كەلگەن تراكتورنىڭ كۈچلۈك تاتىلداشلىرى ئۇنى بېسىپ كېتىپ، مەزىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرۈشكە ئۈلگۈرەلمىدىم. تراكتور ئاۋازى پەسەيگەندە ئەزانمۇ ئاياغلىشىپ بولغانىدى. ئاڭغىچە ئۆيگە يېتىپ كەلدۇقتە، ئۇنى تامام ئېسىمدىن كۆتۈرۈۋەتتىم. بىراق، كەچتە ئۇرۇق-تۇغقانلار بىلەن داستىخان ئالدىدا ئولتۇرغان چېغىمىزدا بايىقى ئەزان ئاۋازىنى يەنە بىر قېتىم تېخىمۇ يېقىندىن ئاڭلاشقا توغرا كەلدى. ناچار كۆچۈرۈلگەن ئۈن ئالغۇ لېنتىسىدەك قويۇق خىرىلداش ئارىلىشىۋالغان بۇ ئاۋاز ماڭا خېلىلا تونۇش ئىدى. مەن بۇرۇنمۇ ئۇنى خېلى كۆپ ئاڭلىغان. ئۇ چاغدا قانچە كۆپ ئاڭلىسام، شۇنچە بىزار بولاتتىم،

ئەمما بۇ قېتىم ھەيران قالدىم.

— ئەزان ئېيتقۇچى كىشى ھاشىم كانايمۇ‑نېمە؟ — گۇمانىمنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن سورىدىمەن.

— شۇنداق، ئۇ ھازىر مەھەللىمىزدىكى مەسچىتنىڭ مەزىنى، — دەپ جاۋاب بەردى ئاكامنىڭ كىچىك ئوغلى ئابدۇكېرىم.

بۇ يېڭىلىق ھەيرانلىقىمنى يەنىمۇ ئاشۇردى. ھاشىم كاناي بۇرۇن ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقى، ئەترەت باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن، ئاتالمىش «تۆت كونىنى يوقىتىش» ھەرىكىتىدە ساقال قىرقىپ، سەللە - تون كۆيدۈرۈپ، مەسچىت - خانىقا چېقىپ تازا داڭ چىقارغان «توق قىزىل ئىنقىلابچى» ئىدى.

ھېلىمۇ ئېنىق ئېسىمدە تۇرۇپتۇ: بىر كۈنى ئانامنى يوقلاش ئۈچۈن يېزىغا كەلدىم. قارىسام، ئىچكىرى - تاشقىرى ئۆيلەرنىڭ تاملىرى تامامەن سۈرەتلەرگە تولۇپ كېتىپتۇ ۋە ئۇلار جىگدە شوخىلىرىدا ئامانەتكىلا مىخلاپ قويۇلۇپتۇ.

— ئانا، جىگدە شوخىلىرى بەك سەت كۆرۈنىدىكەن، سۈرەتلەرنى شىلىمدا چاپلىساق بولمامدۇ؟ — دېدىم مەن سەل ھەيران بولۇپ.

ئانام تۈڭلۈكتىن چۈشكەن كۈن نۇرىغا بىر قاراپ قويدى - دە، گويا مېنىڭ تەكلىپىمگە قوشۇلغاندەك تام يېنىغا بېرىپ، سۈرەتلەرنى ئاجرىتىشقا باشلىدى.

— باشتا سەن دېگەندەك شىلىمدا چاپلىۋېدىم، — دېدى ئۇ قولىنى ئىشتىن بوشاتماستىن، — ئەمما ناماز ۋاقتىدا ئاجراتسام يىرتىلىپ كەتتى. جىگدە شوخىسى ئىشلەتسە ئاجرىتىپ قادىماق ئوڭاي بولىدىكەن.

ئانامنىڭ بۇ سۆزىنى دەماللىققا چۈشىنەلمىگەنىدىم، كېيىن ئىسلام ئەقىدىلىرىدىكي نامازئوقۇغان ئۆيدە ئادەم سۈرەتلىرى بولماسلىقى كېرەك، دېگەن بەلگىلىمە ئېسىمگە كەلدى.

— ئۇنداقتا، ناماز ئوقۇيدىغان ئۆيگە چاپلىمىسىڭىز بولمامدۇ؟

— ۋاي بالام، بۇنى ئويلىمىدى دەمسەن مېنى؟ ھاشىم سولتەككە نەچچە قېتىم يالۋۇردۇم، ھەققىڭىزدە دۇئا قىلاي دېدىم، ئەمما ئۇ سولتەك زادى ئۇنىمىدى. تېخى ناماز ئوقۇپ خۇراپاتلىق قىلىسىڭىز كۆرەشكە تارتىمەن، كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىمەن دەپ قورقۇتتى. شۇڭا ئىلاجىم يوق ھەممە ئۆيگە چاپلىدىم. بۇ ئۆيدىكىلىرىنى ناماز ۋاقتىدا ئاجرىتىپ باشقا ئۆيگە ئەپچىقىپ قويىمەن. نامىزىمنى ئوقۇپ بولۇپ، يەنە قاداپ قويىمەن.

سۈرەتلەردىن بىرىنى قولۇمغا ئېلىپ قارىدىم. ھەر كۈنى بەش قېتىم ئاجرىتىلىپ - قادىلىپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ بۇرجەكلىرى ئۆزمە - تۆشۈك بولۇپ كېتىپتۇ. مەن يا كۈلۈشنى، يا ئاچچىقلىنىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدىم. ئانامغا تولىمۇ ئىچىم ئاغرىدى. ناماز ئوقۇمىسا تېخى بولمىسا، سۈرەت چاپلىمىسا تېخى بولمىسا. بىچارە ئانام ئىككى شەپقەتچىسىگە بولغان ئېخلاسمەنلىكىنى ئوخشاش ئادا قىلىش ئۈچۈن قانچىلىك باش قاتۇرغان - ھە؟!

ئانام تېخى نامازنىڭ سۈننەت قىسمىنى ئەندىلا تۈگىتىۋېدى، ھاشىم ئاخۇن گويا باياتىن بېرى ئۇنى ماراپ تۇرغاندەك ئۇسۇپلا ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن خۇددى بەز مارىغان مۈشۈكتەك بىر خىل تۈيغۇنلۇق چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ئاۋۋال جاينامازدا ئولتۇرغان ئانامغا، ئاندىن تاملارغا كۆز يۈگۈرتتى، چىرايى تۇرۇلۇپ، كۆزلىرى چەكچەيدى. قارىغاندا ئۇنىڭ ئانامنىڭ نامىزىنى

بۇزۇش ئېھتىمالى بار ئىدى. مەن يەڭگىل يۆتىلىپ قويدۇم. ئۇ ئىتتىك ماڭا بۇرۇلۇپ قارىدى ۋە گويا مېنى ئەندىلا تونۇغاندەك زورىغا كۈلۈمسىرەپ:

— ھوي، ئۆزلىرى كەپتىكەنلا، ھارمىغايلا، — دەپ سالاملاشتى.

ھەر ھالدا مېنىڭ شەھەردە ئىشلەيدىغان كادىرلىق سالاھىيىتىم ئۇنى سەل بولسىمۇ ئاچچىقىنى يۇتۇشقا مەجبۇر قىلغان ئوخشايدۇ، ئەندى ئۇ ئانامغا چېچىلىشنىڭ ئورنىغا، بىر ئالىيىپ قويۇش بىلەنلا كۇپايىلىنىپ، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇردى. بىز قولاشمىسىمۇ تاغدىن-باغدىن پاراڭ سېلىشتۇق. مەن ئىلاجى بار ئۇنىڭ دىققىتىنى باشقا ئىشلارغا چالغىتىشقا تىرىشاتتىم، لېكىن ئۇ ھامان گەپنى «ئىنقىلابىي» تېما ئۈستىگە يۆتكەيتتى.

— قارىماملا، بىز ئەتراپىمىزنى ئىنقىلابىيلاشقان، قىزىللاشقان، ئۆلگىلىك ئورۇنغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن پالاقلىشىپ يۈرىمىز، — دېدى ئۇ مېنىڭ قىشلىق ئوغۇت توپلاش ھەققىدىكى سوئاللىرىمنى ئاڭلىماسقا سېلىپ، — لېكىن بەزى خۇراپىي ئادەملەر بىز بىلەن ئۆچەكىشىپ قەدەمدە بىر توسقۇنلۇق قىلىۋاتىدۇ. ناماز ئوقۇۋاتىدۇ، مەخپىي ھالدا ھەلقە-سۆھبەت قىلىۋاتىدۇ. كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار بولسا، ئۇلارغا ئارقا تىرەك بولماقتا. مانا مۇشۇ ئۆيدىمۇ ئۆزلىرى كۆرۈپ تۇرۇپلا...

بۇ ئادەم بۇرۇن باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئاز-تولا ساۋاتلىق بولغان «يېزا زىيالىيسى» ئىدى. شۇ چاغلاردا مودىغا ئايلانغان تەشۋىقات ئىبارىلىرىنى خېلى قاملاشتۇرۇپ سۆزلىيەلەيتتى.

ئۇنىڭ «ئىنقىلابىي قىزغىنلىقى»نى پەسكويغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئەپچىل بىر چارە ئويلاپ تاپتىم.

— بۇلارنى ئالايىتەن سىزگە ئالغاچ كەلدىم، — مەن سومكامدىن چىقارغان ئىمزالىك بىلەن «ئۈزۈندە» كىتابىمنى ئۇنىڭغا تەڭلىدىم.

گويا مېنىڭ سوۋغا تەقدىم قىلىشىم بۇرۇنلا بېكىتىلگەن ئىشتەك، ھاشىماخۇن سوۋغىلارنى ھېچقانداق تەكەللۇپسىزلا تاپشۇرۇۋالدى ۋە ئىمزالىكنى تۆش يانچۇقىنىڭ ئۈستىگە تاقاپ بولغاندىن كېيىن:

— رەھمەت، ئىنقىلابىي قوشۇندىكى جەڭچىلەر بىر-بىرىمىزگە مۇشۇنداق كۆيۈنىشىمىز كېرەك، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ — دەپ قويدى.

ئۇنىڭ يەنىلا ئۆزەڭگىدىن تولۇق چۈشكىسى يوقتەك قىلاتتى. شۇڭا تۇغقانلارغا دەپ ئالغاچ كەلگەن ھىلھىلە ياغلىقتىن بىرنى سومكىدىن چىقىرىشىمغا توغرا كەلدى. بۇ خىل ياغلىق شەھەردە قاراڭغۇ بازار سودىسى ئارقىلىق پەيدا بولغان بولۇپ، باھاسى خېلىلا قىممەت ئىدى. ئەمما مەن بازار باشقۇرۇش كومىتېتىدىكى بىر ئاغىنەم ئارقىلىق ئەسلى باھاسى بويىچە بىر نەچچىنى سېتىۋالغانىدىم.

— بۇنى ئايالىڭىز ئارتار، — ياغلىقنى ئۇنىڭ ئالدىغا سۇردۇم-دە، ئىپادىسىگە دىققەت بىلەن نەزەر سالدىم.

— بۇ ... بۇ ... قاملاشارمۇ؟ — دېدى ھاشىماخۇن سەل ھودۇققاندەك بولۇپ، ئەمما كۆزلىرى خۇددى شورپىنىڭ يۈزىدەك يالتىراپ كەتتى. قارىغاندا، بۇ كېيىنكى سوۋغا ئۇنى تېخىمۇ خۇشال قىلىۋەتكەندەك تۇراتتى.

— قاملاشمايدىغان نېمىسى بار؟ بىز بىر سەپتىكى جەڭچىلەرغۇ، بىر-بىرىمىزگە ياردەملەشمىسەك بولامدۇ؟!

— شۇنداق ... شۇنداق، — دېدى ئۇ ۋە «ئۈزۈندە» كىتابىنى يېنىمدىن زادى ئاجراتمايدىغان ماشىرىڭ لاتا سومكىسىغا سېلىۋېتىپ، ياغلىقنى ئۆرۈپ-چۆرۈپ كۆرگىلى تۇردى.

ئەسلىدە ئۇنىڭغا مۇنداق سوۋغىلارنى تەقدىم قىلىشنى خىيالىمىزمۇ كەلتۈرگەن ئەمەس، بىراق، كۈتۈلمىگەن تازا تار كوچىدا دوقۇرۇشۇپ قالدۇق. مەنمۇ ئەتىلا شەھەرگە قايتىپ كېتىمەن. تېخى ئۇنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا «ۋىلايەتتىكى چوڭ كادىر» دېگەن ئاتىقىمۇ بار. شۇڭا، ئۇ ماڭا چېقىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. بىراق، مەن كەتكەندىن كېيىن ئانامنى ئاۋارە قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. ئاخىر، بۇرۇنقىلار «خىزىر يىراقتا چاغدا يېقىندىكى قاراقچىدىن پەخەس بول» دەپ بىكار ئېيتمىغان-دە.

—ھاشىماخۇن، —دېدىم مەن بىر ئازدىن كېيىن ئۇنىڭ دىققىتىنى ئۆزۈمگە قارىتىپ،— ئانامغا مەن تەربىيە بېرەي...

—ئۆزلىرى مۇنداق دەپ تۇرغان يەردە لەۋزىلىرىدىنى ئالمىساق بولامدۇ؟ —باشقىلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋېتىش ئۇنىڭ ئادىتى بولسا كېرەك، بۇ قېتىممۇ سۆزۈمنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا يول قويمىدى،— مەيلى، ھازىرچە ناماز ئوقۇسا ئوقۇپ تۇرسۇن، ئەمما، باشقىلار كۆرۈپ قالمىسۇن. «غورا—غورىنى كۆرسە ئالابولاپتۇ» دېگەندەك دورايدىغانلار چىقىپ قالمىدۇ، باكا.

ئىككى رەكەت پەرزنى ئوقۇش ئۈچۈن ئۇنچىۋالا كۆپ ۋاقىت كەتمەيتتى. بىراق، ئانام ھاشىماخۇن بىلەن سۆزلىشىشنى خالىمىدىمۇ، ياكى بۈگۈن ئاللاھقا قىلىدىغان ئىلتىجالىرى تېخىمۇ كۆپمىكىن، ئەيتاۋۇر جاينامازدىن ئوڭاي تۇرمىدى. بىزنىڭمۇ يەنە قىلىشىدىغان سۆزىمىز قالمىغانىدى. شۇڭا، ھاشىماخۇن ئانامغا ئاخىرقى قېتىم بىر قاراپ قويدى-دە، مەن بىلەن خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئارىدىن كۆپ يىللار ئۆتۈپ كەتتى، نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. ھاياتنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىشلەر ئىچىدە مەۋجۇت بولىدىغانلىقى، يېڭى شەيئىلەرنىڭ كونىلىرىنىڭ ئورنىنى باسىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان. مانا بۇ تەرەققىيات، دىئالېكتىكا، ئۇنىڭغا شەك كەلتۈرگىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئەمما، راستىمنى ئېيتسام، ھاشىماخۇندەك ئەشۇ يىللاردا دىندىن، خۇدادىن ئۈزۈل - كېسىل ئادا - جۇدا بولغان بىر «تۇق قىزىل ئىنقىلابچى»نىڭ بۈگۈنكى كۈندە مەسچىتنىڭ مەزىنى بولۇپ قېلىشىنى ھېچ ئەقلىمگە سىغدۇرالمىدىم. ئۇ، ئەينى يىللاردا قاقاگالتىردىن ياسالغان كانايىنى ئاغزىغا تۇتۇپ، كۈندە نەچچە ۋاق ئەزالارنى ئىشقا، مەجلىسكە ھەيدەپ ۋارقىرايتتى، ئاۋازى ئەترەتنىڭ چەت-چۆرىلىرىگىچە تولۇق ئاڭلىناتتى ۋە بىچارە دېھقانلار ئۇنىڭدىن بىزار بولۇپ غۇدۇراشسىمۇ، قارغاشسىمۇ، لېكىن، ئىسسىق ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا، ئالدىدىكى تاماقنى چالا تاشلاپ قويۇشقا مەجبۇر بولۇشاتتى. بۇنىڭ بەدىلىگە ھاشىماخۇن «سولتەك»نىڭ ئورنىغا «كاناي» دېگەن يېڭى لەقەمگە ئېرىشكەن. بۈگۈنكى كۈندە ئۇ يەنە ھەركۈنى بەش قېتىم ۋارقىرايدىكەن. ئەمما ھازىر قاقاگالتىر كاناي بىلەن ئەمەس، ئىككى قولىدا قۇلىقىنى تۇتۇپ بار ئاۋازدا توۋلايدىكەن. ئاۋازى پۈتۈن ئەترەتكە تولۇق ئاڭلىنامدۇ-يوق، بىلمىدىم، ئەمما مەھەللىنى بېشىغا كىيىدىكەن. ئەينى يىللاردا ھەر ھالدا ئۇيغۇر تىلى بىلەن ۋارقىرايتتى، ھازىر بولسا، مەنىسىنى ئۆزىمۇ تولۇق چۈشەنمەيدىغان ئەرەبچە ئىبارىلەرنى تەكرارلايدىكەن...

بۇنىڭمۇ بىر خىل ئۆزگىرىش ئىكەنلىكى ئېنىقتۇ، ئەمما ئۇ قايسى خىلدىكى ئۆزگىرىش؟ ئۇنىڭ دىئالېكتىكا ئەمەسلىكى تۇرغان گەپ، ئۇنداق بولسا ئۇ زادى نېمە؟ ئۇنىڭغا قانداق كۈچ تۈرتكە بولۇۋاتىدۇ؟...

ئاكام بىلەن چوڭ ئوغلى مەسچىتكە كەتتى. ئانام بىلەن يەڭگەم جايناماز(غا) ئولتۇرۇشتى. ئابدۇكېرىم ئىككىمىز ھويلىغا چىقتۇق. ئابدۇكېرىم قويلارغا چۆپ سېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئېغىل تەرەپكە كەتتى. مەن ئۆزۈم باراڭلىقنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ يەنە خىيالغا

چۈكتۈم. ئاسمان يۇلتۇزلارغا تولغانىدى. ئوغاقتەك يېڭى ئاي ئاستا ئۈزەتتى، دەرەخ يوپۇرماقلىرى نۇر ئىلكىدە پارقىرايتتى. لېكىن مېنىڭ كۆڭلۈم خىرە. مەن مىللىتىمىزنىڭ ئۆتمۈشى ھەققىدە -ئىلىم - مەرىپەت روناق تاپقان مەزگىللەر ۋە جاھالەت پەرلىرى ھەممە يەرنى ئىس - تۈتەككە تولدۇرۇۋەتكەن زامانلار توغرىسىدا ئويلىدىم. تارىخىمىز قاچاندىن باشلانغان خەلق ئىدۇق بىز؟ بىر مۇنچە مىللەتلەر تېخى يېرىم ياۋايى ياكى ئىپتىدائىي تۇرمۇش شارائىتىدا ياشاۋاتقان مەزگىللەردە بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز شەھەرلەر، ھەشەمەتلىك ئوردا - قەسىرلەر بىنا قىلغان، يېزىق ئىجاد قىلىپ، قانۇنلارنى تۈزگەن، ئابىدىلەر تىكلىگەن ئەمەسمىدى. بۇددا مەدەنىيىتىگە تەلپۈنگۈچىلەر ئۆگىنىش ئۈچۈن يىراق جايلاردىن يۇرتىمىزغا كەلگەن. مۇزىكانتلىرىمىز، ئۇسسۇلچىلىرىمىز ۋە رەسساملىرىمىز باشقا يۇرتلارغا بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ماھارەتلىرى بىلەن كۆرگۈچىلەر، ئاڭلىغۇچىلارنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرۇشقان. فارابى، مەھمۇد قەشقەرى، يۈسۈپخاس ھاجىپتەك بوۋىلىرىمىز ئالەمشۇمۇل كىتابلارنى يېزىشقان. خاقانىيەدىكى ئىلىم يۇرتلىرى نەچچە ئەسىرگىچە مەركىزىي ئاسىيادىكى ئىلىم - مەرىپەت بۇلىقىغا ئايلانغان

قاچانكى خۇراسان ۋە ماۋەرەئۇننەھەردىكى دىنىي مەزھەپ كۈرەشلىرى (ئەمەلىيەتتە سىياسىي - ھوقۇق كۈرەشلىرى)دە يېڭىلىپ رەسۋاسى چىققان خوجا - ئىشانلار زېمىنىمىزگە ئاياغ باسقاندىن بۇيان، جاھالەت تۇمانلىرى ھەممە يەرنى قاپلىدى. شادىيانە ناخشا - مۇزىكىلار ئورنىنى تەركى دۇنياچىلىقنى تەلەيدىغان ھۆكمەت ۋە ساپايىنىڭ چۈشكۈن، يىغلاڭغۇ ئاھاڭلىرى ئىگىلىدى. مەدرىسلەر تاشلىنىپ، يېڭى مازاپ - ماشايىقلار، تۇرۇسلىرى نەشە ئىسلىرى بىلەن كۆكەرگەن گۈمبەزلەر قەدكۆتۈردى...

لېكىن، ئۇلارغۇ تارىخ، ئۆتمۈشكە ئايلانغان تارىخ! ھازىر بىز ئېلېكترون ۋە ئۇچۇر دەۋرىدە ياشاۋاتىمىز، ئەمما، ھازىر ئىنسانىيەتنىڭ ئىلىم - مەرىپەت گۈللىنىشلىقىدا قانچىلىك گۈل ئۆستۈرەلىدۇق؟ ئىسلام دىنى بەرپا قىلىنغان دۆلەتنىڭ ۋەلىي ئەھدىسى ئۇچار كېمىگە ئولتۇرۇپ ئالەم بوشلۇقىنى سەيلە قىلىشقا جۈرئەت قىلدىيۇ، لېكىن بىزدىكى خوجا - ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ بەزى ئەگەشكۈچىلىرى تېلېۋىزور كۆرۈشنى دىندىن چىققانلىق دەپ جاكارلىشىۋاتىدۇ. ئىبراھىم خەلىلۇللانىڭ ئەۋلادلىرى① ئىلىم - پەن ئارقىلىق تەبىئەتنىڭ سىرىنى ئېچىپ، ئەرەب سەھرالىرىدا كۆمۈلۈپ ياتقان بايلىقلاردىن ھوزۇر - ھالاۋەت كۆرۈۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە بىزنىڭ مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان دېھقانلىرىمىز ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋات ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ. بىر مۇنچە كىشىلىرىمىز ئۆز ئەجدادى بولغان ئەفرا سىياپنى كاپىر دەپ يامانلىسا، ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى بىلەن ئۇرۇشقان رۇستەم ۋە ماكېدونىيىلىك ئىسكەندەرنى يېرىم پەيغەمبەر دەپ ئۇلۇغلىشىدۇ...

— نېمىنى خىيال قىلىۋاتىسىز؟

يېنىمغا كەلگەن ئابدۇكېرىم خىيالىمنى بۆلۈۋەتتى. مەن ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، جاۋاب بەرمىدىم.

— ھەقىچان ھاشىم كانايىنىڭ قانداق قىلىپ ھاشىم مەزىنگە ئۆزگىرىۋالغانلىقى ھەققىدە ئويلىنىۋاتامسىز؟ دەيمەن، شۇنداقمۇ؟

ئابدۇكېرىمنىڭ چېچەنلىكى كۆڭلۈمنى ئاز بولسىمۇ خۇش قىلدى.

---

① ئەرەبلەر ئۆزلىرىنىڭ نەسلىنىڭ مەنبەسىنى «ئىنجىل» ۋە «قۇرئان»دا تىلغا ئېلىنغان ئىبراھىم پەيغەمبەرگە ئاپىرىپ تاقايدۇ.

— تاپتىڭ، ماڭا مۇشۇ ھەققىدە سۆزلەپ بېرەلەمسەن؟

— ھەي . . . بۇمۇ بىر خىل پەم ئىشلىتىش دەگە، — دېدى ئابدۇكېرەم مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا، — ھاشىم كانايغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ ئەڭ چوڭ ئارتۇقچىلىقى پەم ئىشلىتىپ، شارائىتقا ماسلىشىۋېلىش بولسا كېرەك. ئۇلار قانداق قىلغاندا ئوڭاي نەپكە ئېرىشىشنىڭ يولىنى ئۆگىنىۋالىدىكەن. ئىلگىرى يېزىلاردا مۇنداق كىشىلەر ئۇچۇن كادىر بولۇش — ئەنە شۇنداق نەپكە ئېرىشىشنىڭ ۋاسىتىسى بوپتىكەن. ئەمما، ھازىر كوللېكتىپتا يۇلۇۋالغىدەك نەپ قالمىدى. ئەكسىچە، دىنىي سىياسەتنىڭ كەڭ قويۇۋېتىلىشىگە ئەگىشىپ ھاشىم كانايمۇ كادىرلىقنى چۆرۈپ تاشلاپ، مەزىنلىك سەللىسىنى بېشىغا ئورىدى. گەرچە ئۇنىڭغا ئىمالاردەك چوڭ نەپ تەگمىسىمۇ، ئۆزىگە چۇشلۇق تاپاۋەتتىن قۇرۇق قالمايدۇ . . .

ئاندىن ئۇ، يېزىمىزدا ئەۋج ئالغان بۇ خىل تاپاۋەت يوللىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى. ئابدۇكېرەم ئوتتۇرا مەكتەپنى پۇتتۇرۇپ، ئائىلىگە قايتقان «زىيالىي» بولسىمۇ، ئۇنى ئىجتىمائىي مەسىلىلەر ھەققىدە مۇنچىلىك پىكىر قىلار دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن. شۇڭا ئۇنىڭ چېۋەرلىكىگە خېلى قايىل بولدۇم. بىراق، مەن ئۇچۇن بىر ئەھۋال يەنىلا ئېنىق بولمايۋاتاتتى.

— كىشىلەر ھاشىم كانايىنىڭ ئۆتمۈشىنى شۇنچە تېز ئۇنتۇپ كېتىشتىمۇ؟ بۇرۇن دىنىي پائالىيەتلەرگە چىش - تىرنىقى بىلەن قارشى تۇرغان مۇشۇنداق بىر ئادەمنىڭ مەزىن بولۇشىغا ئەجەب يول قويۇپتىغۇ؟

— بايا ھەممە ئىش پەمگە باغلىق دېدىمغۇ. ھاشىم كاناي ئۈچ يىل بۇرۇن بېلىم ئاغ-رىيدۇ، دەپ ئەترەت باشلىقلىقىدىن ئۆزلۈكىدىن قالغانىدى. دادامدىن ئاڭلىشىمچە، شۇندىن كېيىن ئۇ مەسچىت قەۋمىنى ئىككى - ئۈچ قېتىم ئۆيىگە چاقىرىپ مېھمان قىپتۇ. «بۇرۇن كۆپ گۇناھلارنى سادىر قىلدىم، — دەپتۇ ئۇ يىغلامسىراپ، — ئەپۇ قىلساڭلار، بۇندىن كېيىنكى ئۆمرۈمنى ئاللاھقا ئىبادەت قىلىپ، گۇناھلىرىمغا تۆۋە قىلىش بىلەن ئۆتكۈزمەكچىمەن.» بىزنىڭ كىشىلىرىمىزنى بىلىسىزغۇ، ئاچچىقى كەلگەندە بىر - بىرىگە پىچاق تەڭلەشكىنى بىلەن، ئەتىسى قارىسىڭىز، بىر داستىخاندا ياندىمۇ - يان ئولتۇرۇپ، ھەر قايسىسى پولۇنىڭ گۆشىنى ھەمراھىسى تەرەپكە سۈرۈپ قويۇۋىدىغان خەق ئەمەسمۇ. ھاشىم كانايىنىڭ مېھماندارچىلىقىدىنمۇ كۆرە، گۇناھلىرىغا تۆۋە قىلىپ ئىخلاسمەن مۇسۇلمان بولۇشقا بەل باغلىغانلىقى بەكرەك تەسىرلەندۈرگەن بولسا كېرەك، «گۇناھكارنىڭ تۆۋە قىلىشى ئۇلۇغ ساۋابتۇر. مۇشۇ كىشىنى ئارىمىزغا ئېلىپ، توغرا يولغا باشلايلى» دېيىشىپتۇ. ھاشىم كاناي ھەر كۈنى مەسچىتكە ھەممىدىن بۇرۇن بېرىپ، كېيىن قايتىدىغان، ئىمامغا ئالاھىدە يېقىنچىلىق قىلىدىغان بوپتۇ. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەنە قانداق مەخپىي يېقىنچىلىقلارنىڭ بارلىقى كىشىلەرگە نامەلۇم، ئىشقىلىپ ئۇنىڭ مەزىن بولۇش نامزاتى تۇنجى قېتىم ئىمام تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلۇپتۇ. ئاۋازىنىڭ ئۈنلۈك ئىكەنلىكى ئالاھىدە ماختىلىپتۇ. بىزنىڭ قېرىلىرىمىزنى سەركە قەيەرگە باشلىسا، شۇ ياققا ماڭىدىغان قوي پادىسى دېسەك قىلچە ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز. «ئىمام ئاخۇنۇم شۇنى لايىق كۆرگەن بولسا، بىز نېمە دەيتتۇق» دەپ دەرھال قوشۇلۇپتۇ ئۇلار. قورساقنىڭ كەڭ بولۇشىغۇ ئەلۋەتتە ياخشى ئىش. لېكىن

بىزنىڭ مەھەللىدىكىلەرنىڭ كەڭ قورساقلى-
قىغا ھاماقەتلىكىنىڭ خېلى كۆپ ئارىلاشقان
دەگە. شۇنداق قىلىپ بىر پۇرسەتتە مەس
قىزىل كۆزىنى مەزىن قىلىپ يەنە تۆرگە ئۆت-
كۈزۈپ قويۇشتى. قاراپ تۇرۇڭ، ئەگەر ئەھ-
ۋالدا يەنە ئۆزگىرىش بولۇپ، مەزىنلىكتىن
نەپ كەلمەيدىغان بولۇپ قالسا، ئۇ ھەممە-
دىن بۇرۇن سەللىنى شەپكىگە ئالماشتۇرىدۇ.
ھەتتا ئۆزىگە ھامىي بولغان ئىمامىنىمۇ سې-
تىۋېتىشتىن يانمايدۇ، — ئابدۇكېرىم سەل
تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە قوشۇپ قويدى. —
ھەي، دېگەن بىلەن ھاشىم كاناي مەزىنلىكنى
ئەترەت باشلىقلىقىدىنمۇ بەكرەك قاملاشتۇرۇ-
ۋەتتى دەگە. «نامازنى مەسچىتكە بېرىپ
ئوقۇمىغانلارنىڭ ئۆيىگە كىرمەيمىز، سالام-
لاشمايمىز، تويىغا بارمايمىز، نامىزىنى چۈ-
شۈرمەيمىز» دېگەندەك بىر قاتار پەتىۋالار-
نى مەھەللىدە تۇنجى قېتىم شۇ ئوتتۇرىغا
قويدى. مەسچىتكە ئىشانە توپلاش باھانىسىدا
ھەر خىل سېلىقلارنى ئويلاپ چىقاردى. قا-
راپ تۇرۇڭ، ئەتە ئۇ تېخى سىزنىمۇ مەس-
چىتكە بېرىپ ناماز ئوقۇشقا، ئىشانە بېرىش-
كە سۆيلەپ كېلىدۇ،

— مېنى مەجبۇرلىيالمايدۇ، — دېدىم مەن
كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئەمما، مانا بۈگۈن سەن نا-
ماز خۇپتەنگە بارمىدىڭ، ئەمدى ھاشىم مە-
زىن تويىڭغا كەلمەيدىغان بولدى - دە.

— كەلمىسە تېخى ياخشى، بىر لېگەن پو-
لۇغا پايدا.

ھەر ئىككىمىز ئىختىيارسىز كۈلۈشۈپ
كەتتۇق.

* * *

ئۇرۇق - تۇغقانلار پاراڭلىشىپ كەچ ئۇخ-
لىمىغانىدۇق. تازا شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان چې-
غىمدا ئاللىقانداق شاۋقۇن - سۈرەندىن ئويى-
غىنىپ كەتتىم. نېمىدۇ غىڭشىلىدايتتى، كىمدۇ
يۇقىرى ئاۋازدا ئاللىنېمىلەرنى ئوقۇۋاتقان-
دەك، كىملەردۇر بوغۇق ئاۋازدا يىغلىشىۋات-
قاندەك قىلاتتى. قانچە قىلسامىمۇ بولمىدى -
زادى ئۇخلىيالمىدىم. بىردىنلا ھېلىقى يىغا
ئاۋازى «ھا - ھۇم»، «ھا - ھۇم» دېگەن
رىتىملىق ئاۋۇشقا ئايلاندى. ھوي، بۇ - ھەلقە
تۈزەپ جەرە سېلىشقۇ؟! بۇرۇن يۇرتىمىزدا
بىرەر كىشى ئۆلسە، يەرلىككە قويۇشتىن
ئىلگىرى شۇ ھويلىدا مۇشۇنداق ھەلقە تۈزەپ
جەرە سالىدىغان، ئاۋازى ياڭراق بىر ھاپىز
خوجا ئەھمەد يەسەۋى ۋە سوپى
ئاللاھ يارنىڭ غەزەللىرىنى ئوقۇسا، باشقى-
لار «ھا - ھۇم»، «ھا - ھۇم» دېگىنىچە ئوك-
تەپتۇر سەكرىشىدىغان ئادەت بار ئىدى.
قاچانكى «ھا - ھۇم»چىلاردىن بىر نەچچىسى
بېشى ئايلىنىپ يىقىلىپ، ئاغزىدىن كۆپۈك
قايناپ چىقىشقا باشلىغاندىلا جەرە سېلىش
ئاياغلىشاتتى - دە. ھاپىز ئىككى قولىنى
تۇتقان پېتى ئاھاڭنى ئۆزگەرتىپ، دىنىي
مەزمۇندىكى قەسىدە ئوقۇشقا كىرىشەتتى.
باشقىلار بولسا تىزلىنىپ ئولتۇرۇشقان ھالدا
ھۇ تارتىپ يىغلىشاتتى. كېيىن يەنە جەرە
سېلىش تەكرارلىناتتى.

شۇ تاپتا ئاڭلاۋاتقىنىممۇ دەل شۇ ئىش
ئىدى. ھوي، كېچە قوشنىلاردىن بىرەرسى
قازا قىلدىمۇ - نېمە؟ كۆڭلۈم ئۇيەپ دەرھال
ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم.

— نېرىقى كارىۋاتتا ياتقان ئابدۇكېرىمىمۇ
ئويغىنىپ كەتكەنىكەن.

— تاغا، نېمىشكە تۇرۇۋالدىڭىز؟ — دەپ
سورىدى ئۇ.

— ھەلقە...

— ھە، ئۇخلاۋېرىڭ. مەسچىتنىڭ ئۆگزى-
سىگە ئورنىتىلغان يۇقىرى ئاۋازلىق كاناي دىن

uyghurkitap.com

چىقىۋاتىدۇ ئۇ.

— نېمە، نېمە؟ بۇ گېپىڭنى چۈشىنەلمىدىمغۇ . . .

— ھاشىم كاناي ھەر ئائىلىگە 80 كويدىن سېلىق سېلىپ ئۈن ئالغۇ سېتىۋالغان. دەسلەپتە قۇرئان سۈرىلىرى، تەپسىرلەر ۋە مۇشۇنداق ھەلقە - ھۆكمەتلەر كۆچۈرۈلگەن لېنتىلەرنى ناماز ئوقۇشتىن ئىلگىرى ياكى كېيىن مەسچىت ئىچىدىلا ئاڭلىتاتتى. كېيىن يۇقىرى ئاۋازلىق كاناي سېتىۋېلىپ ئۆگزىدىگە ئورناتتى - دە، سىم بىلەن ئۈن ئالغۇغا تۇتاشتۇردى. شۇندىن بېرى مۇشۇنداق يېرىم كېچە بولار - بولمايلا ئۈن ئالغۇنى قويۇۋېتىدۇ. ئادەم تۇرماق توخۇلارغىمۇ ئۇيقۇ يوق.

— تېخى بامدات نامىزىدا خېلى ۋاقىت بارغۇ، پىكىر قىلمىدىڭلارمۇ؟

— بىر نەچچە ياشلار نارازىلىق بىلدۈردۇق. لېكىن، ئادەم قېرىغانسېرى ئۇيقۇسى كېمىيىپ كەتسە كېرەك. ھاشىم كانايىنىڭ بۇ ئىشىدىن تولىمۇ رازى بولۇشقان قېرىلار بىزنىڭ پىكرىمىزنى نەزەرگىمۇ ئىلمىدى، ئەكسىچە، بىزنى دەھرىلىكتە ئەيىبلەشتى.

باينا چالا ئۇيقۇلۇقتا تازا پەرق قىلالمىغانىكەنمەن، ئەمدى ئېنىق بىلدىم. كانايدىن چىقىۋاتقان تەركىدۇنياچىلىقنى چاقىرغۇچى بوغۇق ئاۋاز مەھەللىنىلا ئەمەس، پۈتۈن كەنتنى بېسىۋالغانىدى. شۇ تاپتا قانچىلىغان بىمارلار بىئارام بولۇۋاتقاندۇ؟ قانچىلىغان بوۋاقلار ئۇخلىيالماي يىغلىشىۋاتقاندۇ؟ . . .

خىيالىم يەنە ئىختىيارسىز ھالدا يىگىرمە يىل بۇرۇنقى ئىشلارغا كۆچتى. ئۇ چاغلاردىمۇ تېخى توخۇ چىللىماستىلا ھاشىم كانايىنىڭ ئاۋازى تۈن قوينىنى يېرىپ مەھەللە ئۈستىدە ياڭرايتتى:

— ئەزالار، ئورنىڭلاردىن تۇرۇڭلار، ئەتىگەنلىك ساداقەت بىلدۈرۈشكە يىغىلىڭلار!

ھاشىم كاناي بۇ ئومۇمىي چاقىرىقنى بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاپ بولغاندىن كېيىن، ئايرىم ئادەملەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرىشقا باشلايتتى:

— ھاي قۇدرەت بوزچى، ھاي نىساخان، قۇچاقلىشىپ يېتىۋەرمەڭلار ئەندى!

— ھاي ھەسەن توكۇر، ھاي مەختۇمخان، دەرھال كەلمىسەڭلەر كۆرەشكە تارتىمەن بىكار!

— ھاي ساتتار قورۇق ...

— ھاي جۇمە كاچا ...

— . . . .

كىشىلەر غودۇرۇشاتتى، ھاشىم كانايىنى «ياتراق ئۆلسىچۇ كاشكى» دەپ قارغىشاتتى. ئەرلەر كىيىملىرىنى چالا كىيىپ، بالىلىق ئاياللار بوۋاقلىرىنى ئەللەيلىشىپ كىچىك ئەترەت ئىشخانىسىغا قاراپ مېڭىشاتتى، ئىشقىلىپ، چوڭىنىڭمۇ، كىچىكىنىڭمۇ ئۇيقۇسى بۇزۇلاتتى . . .

بۇرۇنقى ھاشىم كاناي، بۈگۈنكى كۈندىكى ھاشىم مەزىن. ھازىرغۇ ئەتىگەنلىكى ھېچكىمنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرمايدىكەن، ئەمما، ئوخشاشلا كىشىلەرنىڭ ئۇيقۇسىنى ھارام قىلىدىكەن. كىشىلەر ھازىرمۇ بۇرۇنقىدەك غودۇرامدىغاندۇ؟ قارغامدىغاندۇ؟

— بۇ قارغىش تەگكۈر كانايىنى بۇرۇنلا كۆزدىن يوقىتىۋەتكەچمىدىم، لېكىن، دادام قارشى تۇرۇپ رۇخسەت قىلمىدى، — دېدى ئابدۇكېرەم خىيالىمنى بۆلۈپ، — دادامغا بىكار دېيىتىمەن دەڭە. ئەمما، ھامىنى بىر كۈنى شۇنداق قىلماي قويمايمەن.

مەن چۆچۈپ كەتتىم.

— نېمە؟ ھاشىم كانايىنى . . . . . .

— ياقەي، نېمىلەرنى ئويلاپ يۈرۈسىز؟ مېنىڭ قولۇمدىن قوچقاچ ئۆلتۈرۈشمۇ

كەلمەيدۇ. مەسچىتنىڭ ئۆگزىسىدىكى ئاۋۇ كانايىنى پاتقاققا پاتۇرۇۋېتەي دەيمەن.

بىھۇدە گۇمان قىلغانلىقىمدىن خىجىل بولۇپ كۈلۈمسىرىدىم.

— بۇنىسىنى يوقاتسالا، يېڭىسىنى ئالار.

— شۇنى دەڭە. يەنە خەقتىن كاناي پۇلى يىغىدۇ بۇ ھاشىم دىۋانە.

ھاشىم ئاخۇنغا ئەندى «دىۋانە» دېگەن يېڭى لەقەم قويۇلغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتىم.

— لەقەم قويۇشقىمۇ ئۇستىكەنسەن، ئابدۇكېرىم.

— لەقەمنى شۇ كىشىنىڭ ئۆزى تاپىدۇ دەڭە، — دېدى ئابدۇكېرىممۇ كۈلۈپ تۇرۇپ.

* * *

ئەتىگىنى ئەمدىلا ناشتىغا ئولتۇرۇشىمىزغا ئىشىك تەرەپتىن:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

قارىسام ھاشىم مەزىن ئىكەن. ئانام، ئاكام باشلىق ھەممەيلەن دەررىدە ئورنىدىن تۇرۇشتى. مەنمۇ مېھماننىڭ ھۆرمىتى يۈزىسىدىن قوپۇپ سالاملاشتىم.

— ھە، ئۆزلىرى كېپتىكەنلا، — دېدى ئۇ تۆرگە ئۆتۈۋېتىپ، — بىلمەي قاپتۇق، بولمىسا ئىستىقباللىرىغا چىققان بولاتتۇق.

مەن ئىچىدىمەستىن مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ قويدۇم.

ھاشىم مەزىن تەكەللۇپسىزلا ئالدىدىكى چاي قويۇلغان پىيالىغا كىچىك بالىنىڭ مۇشتىدەك ناۋاتنى سالدى - دە، ناۋاتنىڭ گىرۋىكى بىلەن قوچقاچ سۆزگە كىرىشتى:

— ئاللاھ تائالا زۇۋۇللىرىنى چوڭ ئۇزۇپتىكەن. ۋىلايەتتىنمۇ ئۆسۈپ، ئۇلۇغ مەنسەپكە يۆتكىلىپ كېتىپلا. ئىنشائاللاھ، نۇسرەت ئىقباللىرى تېخىمۇ چوڭ بولغاي، ئامىن!

ئۇ دەرھال قوللىرىنى كۆتۈرۈپ، ئىچىدە نېمىلەرنىدۇ ئوقۇدى - دە، يۈزلىرىنى سىلىدى. ئاندىن گويا ماڭا چوڭ بىر خەزىنىنى ھەدىيە قىلغان خىزىردەك مەغرۇر كۈلۈمسىرەش بىلەن قارىدى. لېكىن، مەن ئۇنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە ئارىسىغا ئاللىقانداق تاماخورلۇق ۋە مەككارلىق ئىپادىلىرى يوشۇرۇنغاندەك ھېس قىلدىم.

— رەھمەت، دېگەنلىرى كەلگەي مەزىن ئاخۇنۇم، — دەپ مەن ئۈچۈن تەشەككۈر بىلدۈردى ئانام.

مەن ھاشىم سولتەكنىڭ ئاغزىدىن ئەندى خۇددى دىنىي ئۆلىمالارغا خاس ئىبارىلەرنىڭ چىقىۋاتقانلىقىغا دىققەت قىلدىم. شۇنداقتىمۇ بىلمەسكە سېلىپ:

— ھازىرمۇ خىزمىتىڭىز ئۇنۇملۇك يۈرۈشۈۋاتقاندۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— تېخى ئاڭلىمىغان ئوخشايلا، — ئۇ، تۇغقانلىرىمغا گويا: «مېنىڭ ھازىر كىملىكىمنى نېمىشقا ئېيتمىدىڭلار» دېگەندەك ئەيىبلەش نەزىرىدە قاراپ قويغاندىن كېيىن، ئالدىدىكى ناۋات ئېرىتمىسى بىلەن تويۇنغان چاينى تۆكمەي ئىچىۋېتىپ، سۆزىنى داۋام قىلدى، — سىلە دېگەن خىزمەتتىن بۇرۇنلا بوشانغانىدۇق. كېيىن پېقىرنى جامائەت مەسچىتىگە مەزىن قىلىپ سايلىشىۋالدى. ئىشقىلىپ، ھازىرمۇ ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ يۈرۈۋاتىمىز.

ئىختىيارسىز كۈلكەم قىستىدى. ئۇ، ئەترەت باشلىقى بولغان چاغلاردا يۇقىرىقىدەك سوئال سورالسا، دەرھال:

— كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ئەترەتكە باشلىق قىلىپ سايلىشىۋالدى. ئىشقىلىپ، ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ خىزمىتىنى

www.uyghurkitap.com

قىلىپ يۈرۈۋاتىمىز، — دەپ جاۋاب بېرەتتى. راست، ئابدۇكېرىم ئېيتقاندەك، خېلى يەمى بار ئادەم ئىكەن، بۇ، سولتەك.

ئۇنىڭ بىلەن ئەسلا پاراڭلاشقۇم يوق ئىدى. بىراق، ئاللىقانداق ۋەسۋەسە تۈپەيلىدىن بىر سانجىۋالغۇم كەلدى.

— مەزىن بولدۇم دېسىلە، قىلغان خىزمەتلىرىڭگە لايىق ھەقمۇ ئالمىغانلا.

«سىز»نى «سىلە»گە ئۆزگەرتكەنلىكىم كۆڭلىگە تازا ياققان بولسا كېرەك، ياغاق يۈزىدە ھەم كۈلكە ھەم قانائەتلەنگەنلىك ئىپادىسى ئەكس ئەتتى. ئوڭ قولىدا ئۆچكىنىڭ قۇيرۇقىدەك بىر تۇتام ساقىلىنى سىيپاپ قويدى.

— بىزنىڭ ئىشىمىز تامامەن ئاللاھ يولىدىكى خالىس خىزمەت دېسىلە، ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەرگىز ھەق ئالمايمىز.

— ئۇنداقتا، جامائەتلىرى بەك نائىنساپ ئوخشىمامدۇ؟ ئۆشرە-زاكات، سەدىقە-پىتىرلارنى يالغۇز ئىمامغىلا بەرسە ئادىللىق بولماس. كۈندە بەش قېتىم چىڭقىلىپ ۋارقىراش ئوڭاي ئىشمۇ؟! دائىم ياغلاپ تۇرمىسا، پولاتتىن ياسالغان كاناي بولسىمۇ چىدىماس...

— ھى...ھى...ھى، چوڭ دېگەننىڭ تىلىمۇ ئىتتىكتە، — دەپ قولاشمىغان ھالدا خىرقىراپ كۈلدى ھاشىم مەزىن ۋە يىت كۆزلىرى تېخىمۇ يۇمۇلۇپ كەتتى، — پېقىرنىڭ كونا لەقىمىنى تۇتۇۋېلىپ بىر كەلتۈرۈۋاللىدە.

تۇغقانلار مەزىنئاخۇنۇمنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۆزلىرىنى تەستە بېسىپ ئولتۇرۇشقانىكەن، ئۆزى باشلاپ كۈلۈپ بەرگەندىن كېيىن باشقىلارمۇ قاقاھلاپ كۈلۈپ كېتىشتى. بولۇپمۇ ئابدۇكېرىم راسا پۇخادىن چىقىۋالدى.

— ئۆشرە-زاكات، سەدىقە-پىتىر دې-

گەنلەردىن پېقىرغىمۇ ئانچە-مۇنچە تېگىپ تۇرىدۇ. لېكىن، بىزنىڭ خىزمىتىمىز تامامەن خالىس، خۇدا يولىدىلا كۆيۈپ-پىشىمىز.

— قۇرئانى كەرىمدە ۋە ھەدىس مۇبارەكتە: «ئۆشرە-زاكات، سەدىقە-پىتىرلارنى يېتىم-يېسىر، غېرىب-غۇرۋالارغىلا بېرىش لازىم، قول ئىلكىدە بار دىنىي ئەربابلار ئۇنى قوبۇل قىلماسلىقى كېرەك» دېيىلگەن ئەمەسمىدى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئۇلارنى قوبۇل قىلسىلا ئاللاھنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپلىق قىلغان بولمامدىلا؟

ھاشىم مەزىن دەماللىققا جاۋاب بېرەلمەي ھودۇقۇپ قالدى.

— ھازىر يۇرتىمىزدا ئاجىز-ئورۇقلار، غېرىب-غۇرۋالار قالمىدى. ئاۋۋال خۇدانىڭ ئىلتىپاتى، ئاندىن قالسا پارتىيىنىڭ ئادىل سىياسىتىنىڭ سايىسىدە ھەممەيلەن بېيىپ كەتتى، — دېدى ئۇ بىر ئازدىن كېيىن گويا ئەپچىل جاۋاب تاپقاندەك مەغرۇرلىنىپ، — شۇڭا جامائەت ئۆشرە-زاكاتلىرىنى بىزگە ئوخشاش دىن ئەھلىلىرىگە بېرىۋاتىدۇ. ئالمايلى دېسەك پەرز ئادا بولمايدىكەن. شۇڭا مۇسۇلمانلارنى گۇناھلىق بولۇپ قالمىسۇن دەپ ئويلىدۇق. ئەمما ئۇنى... بىزمۇ ئىشقىلىپ ساۋابلىق ئىشلارغا تەسەررۇپ قىلىۋاتىمىز.

ھەر ھالدا بۇ ئانچە دۆت مەزىنلەردىن ئەمەسكەن. ئىسلام ئەقىدىلىرىگە ئائىت خېلى نازۇك مەسىلىگە زامانغا لايىقلاشتۇرۇپ جاۋاب تېپىپ بېرەلىدى. مۇنداق كىشىلەرنىڭ نادان ئادەملەرنى ئوڭايلا ئالداپ كېتەلەيدىغانلىقىغا يەنە بىر قېتىم ئىشەندىم.

— ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشنىڭ مەقسەتلىدىن بېرى بۇرۇن ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىدىن پاكلىنىش، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سورىدىم

مەن يەنە بىر نازۇك مەسىلىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ.

— ئەلۋەتتە شۇنداق! — ئالدىراپ جاۋاب بەردى ئۇ.

— گۇناھتىن تولۇق پاكلىنىش ئۈچۈن بىر ئۆمۈر ئىبادەت قىلىشىمۇ ئازلىق قىلىدۇ؛ راستىمۇ؟

— شۇنداق.

— خوش، شۇنداق ئىكەن، بىرەر كىشى قازا قىلسا، ئۇنىڭ يېشىغا ياش قوشۇپ، ھەر يېشى ئۈچۈن تەخمىنىي گۇناھ ھېسابلاپ، ئاندىن ئۇنى نەق پۇلغا سۇندۇرۇپ، ھەر قايسىڭلاردەك دىن ئەھلىلىرى ھېلىقى ئاتالمىش گۇناھلار بىلەن نەق پۇللارنى قوشۇپ ئۆز زىممەڭلەرگە ئالىدىكەنسىلەر. ئۆلگۈچى پۇل تۆلەپ گۇناھتىن پاكلىنىدىكەن، سىلەر بولساڭلار پۇل ئېلىپ گۇناھكار بولىدىكەنسىلەر. بۇ ئىشلار تەكرارلىنىۋەرسە، زىممەڭلەرگە ئالغان گۇناھلارمۇ كۆپىيىۋېرىدىكەن. ئۇ ھالدا سىلەر بۇ نۇرغۇن گۇناھلاردىن قانداق پاكلىنىپ بولالايسىلەر؟ قانچە پاكلىنالمىساڭلار ئاخىرەتتە دوزاختا شۇنچە كۆپ كۆيۈسىلەرغۇ! ئەسلىدە، دوزىخى دەپ سىلەرنى ئاتىساق بولغىدەك، شۇنداقمۇ؟

ھاشىم مەزىن خېلىغىچە ھېچنەرسە دېيەلمىدى، چېكىلىرى ۋە بۇرنى ئۈستىدە چېكىم-چېكىم تەرلەر پەيدا بولدى، گېلىغا گويا بىر نەرسە قاپلىشىپ قالغاندەك خىرقىرىدى.

— بۇ... بۇ ئۆزى، — دېدى ئاخىرى زۇۋان سۈرۈپ، ئاندىن خۇددى قاتتىق چاڭقاپ كەتكەن كىشىدەك ئالدىراپ - تېنەپ ئالدىدىكى پىيالىگە يېپىشتى - دە، ئۇنىڭدىكى چاينى غورتۇلدىتىپ ئىچىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ تامامەن ئوجۇقۇپ كەتكەنلىكىنى سېزىپ، ئابدۇكېرىمگە مەنىلىك قاراپ قويدۇم. ئۇ ھاشىم مەزىنگە ھەم نەپرەت ھەم كەمسىتىش ئارىلاشقان بىر خىل نەزەردە قاراپ ئولتۇراتتى.

— بولدى بالام، مەزىنئاخۇنۇم ئانچە كۆپ ئوقۇمىغان. بۈگۈن سىزنى يوقلاپ كىرىپتۇ، مۇنداق سوراققا تارتىۋەرمەڭ، — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى ئانام.

— شۇنى دېسىلە، بۇ كىشى كىم، بىز دېگەن كىم؟ — دېدى ھاشىم مەزىن ئانامنىڭ مۇرەسسەسىدىن گويا گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ، — بۇ كىشى ئۆز ۋاقتىدىمۇ نەدىكى توقۇناق سوئاللارنى قويۇپ، بىزنى قىيناپ ئوينىشنى ياخشى كۆرەتتى. بۇ خۇيى ھازىرمۇ ئۆزگەرمەپتۇ. چىرك دېگەننىڭ بىلمىدىغىنىمۇ كۆپ، بىز دېگەن بىر قارا تۈرۈك سەھرالىق تۇرساق، مۇنداق سوئاللارغا قانداقمۇ جاۋاب بېرەلەيمىز. ھى... ھى... ھى...

ھاشىم ئاخۇن يەنە بۇرۇنقى سولتەكلىك ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ ئەمدى ھەدەپ مېنى ماختاشقا باشلىدى. مەن ئۇنىڭ تىل ياغلىمىلىقلىرىغا ئاران چىداپ ئولتۇردۇم. بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ بۇ ئۆيگە كىرىشتىكى ھەقىقىي مۇددىئاسى ئايان بولدى.

— مەسچىتىمىزكىچىك كېلىپ قالدى دەپ ئۇنى يېڭىلىماقچى بولۇۋېدۇق، — دېدى ئۇ داستىخان يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، — ھەر بىر ئائىلە 50 كويدىن پۇل تاپشۇرماقچى بولۇشقان، شۇنى ئۆيمۇ - ئۆي سۆيلەپ يۈرۈۋاتىمەن، بۇ يەرگە كىرىشتىكى بىر مۇددىئايىممۇ شۇ، — ئاندىن ئۇ ئاكامغا بۇرۇلۇپ سورىدى، — قانداق، تەق قىلىپ قويدىلىمۇ؟

ئاكام دەرھال يانچۇقىدىن 50 كوي چىقىرىپ ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. ھاشىم مەزىن ئەمدى ئابدۇكېرىم ئېيتقاندەك راستىنىلا «ھاشىمدىۋانە»گە ئۆزگەرگەنىدى.

— كونا كەسپىلىرىنىمۇ تاشلىماپلا، — دېدىم

www.uyghurkitap.com

مەن ئاچچىق زەردە بىلەن، — بۇرۇن ئەتىرەت باشلىقى چاغلىرىدىمۇ ھەر كۈنى ئۆيمۇ-ئۆي قەرز سۈيلەپ كىرەتتىلە.

— يەنە بىر يامپاشقا ئالدىلىدە، — دېدى ئۇ ھېچبىر خىجىل بولماستىن ھىجىيىپ، — ئەمما، لېكىنزە، ئۇ چاغدىكىسى بىلەن بۇدىقىسى ئوخشىمايدۇ. ئۇ چاغدا مەجبۇردىي شۇنداق قىلاتتۇق، ھازىر خالىس شاپاشىلايمىز.

— راست، ئوخشىمايدىكەن، ئۇ چاغدا تاپشۇرۇۋالغان پۇللار ئۈچۈن ھۆججەت بېرەتتىڭلە، ھازىر بولسا پۇلنى گەپ قىلمايلا يانچۇققا ئۇردىلىدە.

ھاشىم دىۋانىنىڭ چىرايى ئاۋۋال تاتىرىپ كېيىن قارىدى.

— بۇ پۇللارنى مېنى يەپ كېتەمدىكەن دەپ گۇمان قىلىۋاتاملا، — دېدى ئۇ ئەنسىرىگەن تەلەپپۇزدا، — ئۈستىمىزدە ئاللاھ ئىگەم، ئىككى مۈرىمىزدە پەرىشتىلەر قاراپ تۇرۇپتۇ. يىغىلغان پۇللارنى جامائەت جۇغلانمىسىغا تاپشۇرىمەن. ھەرۋاقلىق ناماز ۋاقتىدا ئېلان قىلىپ تۇرىمىز. بىر تىيىنىنى خەجلىۋالسام دوزىخى بولۇپ كېتەي.

ئۇنىڭ خالىسلىقىغا قاتتىق گۇمانلانساممۇ، لېكىن ئارتۇقچە تالاشمىدىم.

يەڭگەم ئىچكەركى ئۆيدە تاماققا تۇتۇش قىلغانىدى. ھاشىم دىۋانە نەچچە قېتىم قازان-چۆمۈچ ئاۋازىغا زەڭ قويۇپ قۇلاق سېلىشقا ئۈلگۈردى. ناۋادا سۆھبەت سىيلىق داۋاملاشقان بولسىدى، ئۇ پۇل يىغىشتىن ئىبارەت «خالىس» خىزمىتىنى ئۇنتۇپ، تاماق پىشقىچە، ئېھتىمال، پەشىن نامىزىغىچە ئولتۇرغانىمۇ بولار ئىدى. بىراق، مېنىڭ «توقۇناق» سوئاللىرىمنى يەنە كولاشتۇرۇپ چالغىشىدىن ئەنسىرىدىمۇ ئىشقىلىپ، تېزلا ئورنىدىن تۇردى. ئانام بىلەن ئاكام ئۇنى تاماق يەپ كېتىشكە زورلىۋىدى، ئۇ بىر ماڭا، بىر ئاشخانا ئۆيىگە قاراپ قويۇپ، يا مېڭىشنى، يا ئولتۇرۇشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

— مەزىنئاخۇنۇمنىڭ خالىس خىزمىتى تاماق يېيىشتىنمۇ زۆرۈر، — دېدىم مەن ئاشكارا تەنە قىلىپ، — ئۇنى ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلىشقا قويايلى.

ھاشىم دىۋانە ئامالسىز خوشلىشىپ قايتتى. ئەمما، مەن ئۇنىڭ تاكى ئىشىكتىن چىققىچە تاماق ئېتىلىۋاتقان ئۆي تەرەپكە ئۈچ-تۆت قېتىم تاماگەرلىك بىلەن قارىغانلىقىنى كۆرۈشكە ئۈلگۈردۈم.

ھاشىم سولتەك، ھاشىم كاناي، ھاشىم مەزىن، ھاشىم قەلەندەر!

بۇ ئىسىملار يىگىرمە نەچچە يىل ئىچىدە تۆت قېتىم ئۆزگەرگەنىدى. ئەمما، ئۇنىڭ ھاشىم دېگەن ئىسمى ھامان ئۆز پېتى تۇرغىنىدەك، چىرايىدىكى تاماخورلۇق، ئاچكۆزلۈك، پۇرسەتپەرەسلىك، ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە رەھىمسىزلىك ئىپادىلىرىمۇ زادى يوقالماپتۇ. چىرايىدا بەزىدە كۈلكە، بەزىدە ھەيرانلىق ۋە بەزىدە جىددىيلىك بەلگىلىرىمۇ نامايەن بولىدىكەن، ئەمما، ئۇنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى ئېچىپ بەرگۈچى تونۇش ئىپادىلەر ھامان ئۆزىنى كۆرسىتىشتىن خالىي بولالمايدىكەن.

1988-يىل 2-ئاي، خوتەن

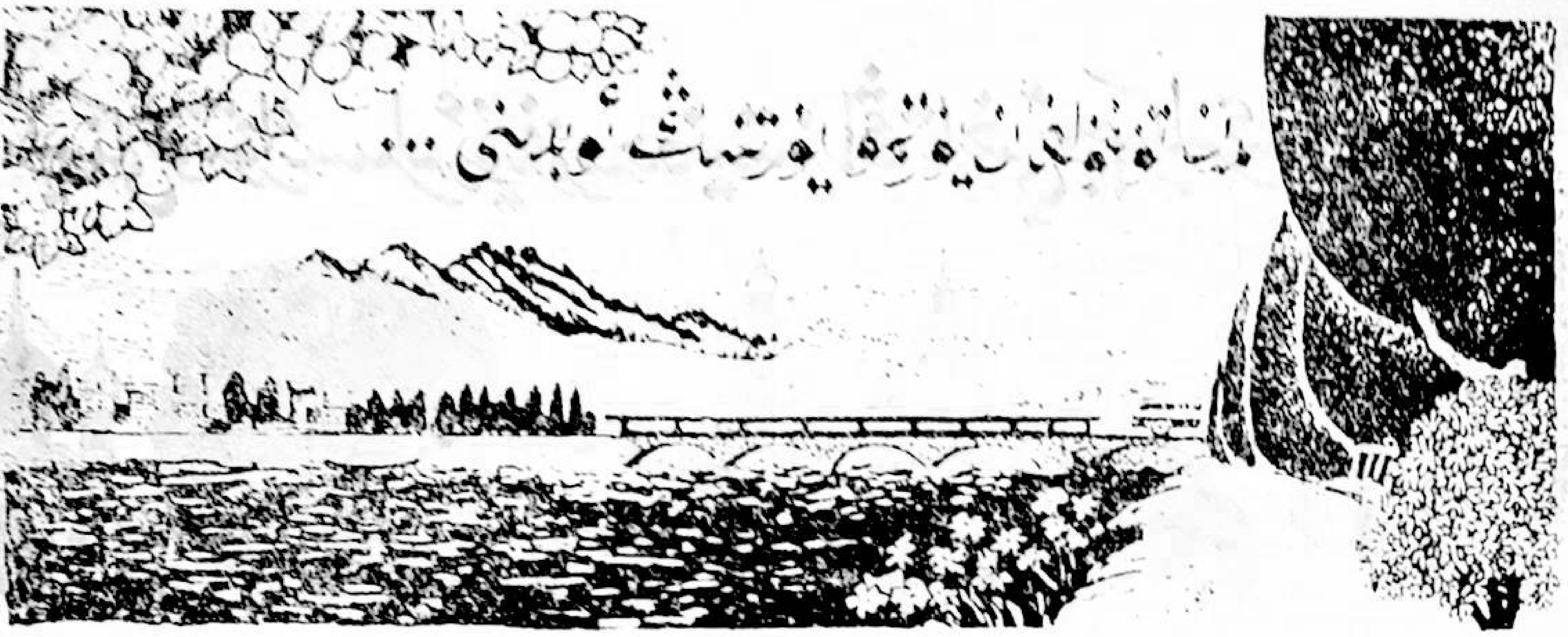

مەن تۇغۇلغان يۇرتمۇ يۇرتنىڭ ئوبدىنى...

قاسىم سىدىق

ماختىمايدۇ كىم تۇغۇلغان يۇرتىنى،
يېقىتىپ ئامراقلىقىدىن خۇددىنى.
سىز تۇغۇلغان يۇرتمۇ شەكسىز كۆپ ئېسىل،
مەن تۇغۇلغان يۇرتمۇ يۇرتنىڭ ئوبدىنى.

كەمدە ــ كىم كۆرسە ئۆزىنى ئەلىدا،
سايە تاشلايدۇ سۆۋادان يولىدا.
رەستىلەر گۈلگە كۆمۈلگەن، رەتمۇ ـ رەت،
كەتكۈسى گۈل ئىشقى مېھان دىلىدا.

ئالما يەك، تەمىنى ئوبدان پەم قىلىڭ،
پەمىگىزدە ئاق ناۋاتقا تەڭ قىلىڭ.
كەمدە-كىم قىلسا بۇنىڭغا قىلچە شەك،
يېگىنىز بەستە ئۈنى سىز، جەڭ قىلىڭ.

مەسلى رەڭدار زىلچىدۇر تاغ-يايلىقى،
ئوتلىشارپاتماي ئاگا قوي، تايلىقى...
بىزگە كۆرسەتمەس ئوتۇن-نىڭ دەردىنى،
كۆمۈرى تۇرماق ئۇنىڭ قورايلىقى.

چىللىسا مېھمانغا ھەرگۈل شىرنىسى،
سەيرى ئەيلەر كەمتەرىن بال ھەرىسى.
پۈتىدۇ خىسلەتكە باي بۇ سەيلىدىن،
نەچچە خىل ئاغرىقلىرىڭىز دورىسى.

مىسلى جەننەت بۇندا قارىغاي ئورمىنى،
قىشتىمۇ بولمايدۇ يازنىڭ ئارمىنى.
شۇنچە دۇنيانى كۆتۈرگەن يەلكىدە،
بۇ ئەزىم مۇنبەت دىيارنىڭ دەرمىنى.

ئاقىدۇ شاۋقۇن سېلىپ تاغ سۇلىرى،
قىيغىتار سۇ ياقىلاپ ئاھۇلىرى.
كۆرسە بۇ گۈزەل سۈرەتنى ھەركىشى،
زەررە قالماس دىلىدا غەم-قايغۇلىرى.

قوزا ـ تاي قىيغاتسا كۆكلەملەر گۈزەل،
ئوي-دالا ھەتتاكى بىنەملەر گۈزەل.
بۇنچە ھۆرلۈك ئەرشتىن چۈشكەيمىدى،
بولمىسا بۇ يۇرتتا ئادەملەر گۈزەل.

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئوچېركلىرى

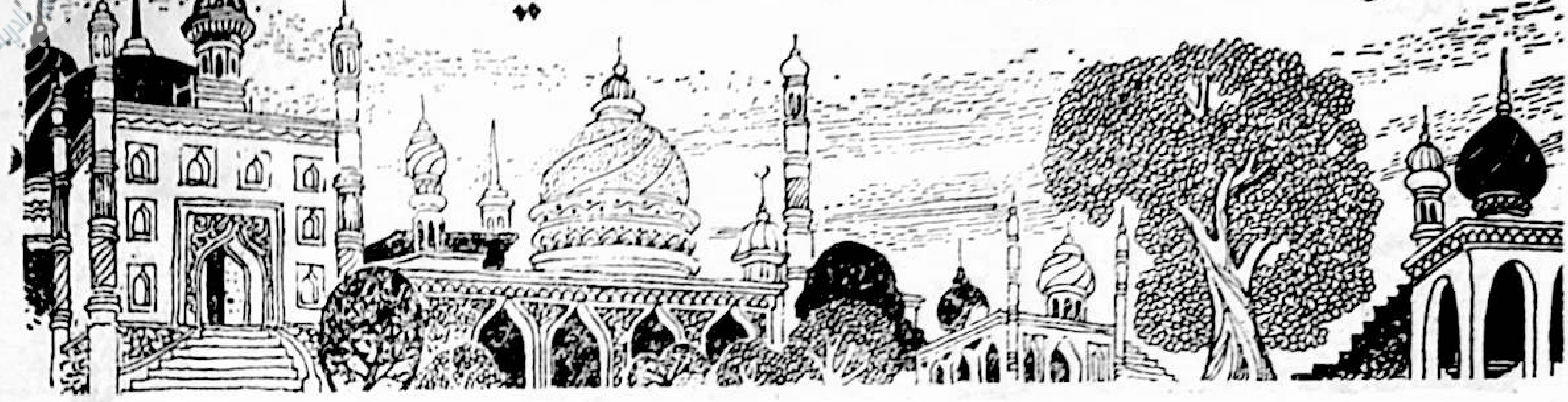

نىزامىددىن ھۈسەيىن

7. سەئىدىيىلەر زامانىدىكى ئۇيغۇر سەھىيە - تىبابەتچىلىكى

1. مەقسەت ئەنئەنىلىرى

ئىنسانلارنىڭ جىسمانىي ۋە مەنىۋى سالامەتلىكىنى ماددىي، مەنىۋى مەۋجۇدىيەت ئامىللىرى بىلەن يېتىلدۈرۈش، قوغداش، قۇرامىغا يەتكۈزۈش — ئۇيغۇر ئىلمىي سەھىيە - تىبابەتچىلىكىنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئەقەللىي مەقسەت ئەنئەنىسىدۇر. تارىخىي مەنبەلەردىن ئايان بولۇشىچە، بۇ خىل ئەنئەنىنىڭ بىزدە ئىرامىز - (مىلادىيە كالېندارى باشلىنىش) دىن خېلى بۇرۇن شەكىللىنىپ، دۇنياۋى تىببىي پەن مائارىپى خەزىنىسىدىن ئورۇن ئالغانلىقى مەلۇمدۇر. مىلادى 6 - 7 - ئەسىرلەردە ئاسىيا تىببىي ئىلمىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى دەستۇرلىرىدىن بىرى بولغان «يېڭى تۈزۈلگەن ئۆسۈملۈكلەر قامۇسى» (خەنزۇچە) دېگەن كىتابتا كۆرسىتىلىشىچە؛ مۇشۇ كىتابتىكى 850 خىل دورا ئىچىدىن 114 خىل قىممەتلىك دورا مىلادىدىن بۇرۇن ئۇيغۇر تېۋىپلىرى تاپقان، ياسىغان، ئەنئەنىۋى مۇھىم دورىلاردىن ئىبارەت بولغان ... يەنە شۇ زامانلاردا تۇرپان، بېتىك — (گۈچۈڭ)، ئاراتۇرۇك قاتارلىق جايلاردا ئۇيغۇر تېۋىپلىرى تىبابەت ۋە يىڭنە بىلەن سانجىپ داۋالايدىغان ئورۇنلارنى تەسىس قىلىپ، ئىلمىي داۋالاش بويىچە يۇقىرى ئۈنۈملەرنى ھاسىل قىلغان. تىببىي تەربىيىلەش ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ ھۆكۈمالارنى تەربىيىلىگەن. مىلادى 8 - ئەسىرلەردە تىببىي تارىخ شەكلىدە يېزىلغان «ئۇيغۇر تىبابىتى ھۆججەتلىرى» دېگەن كىتابىتمۇ ئادەم بەدىنىنىڭ ئورگانىك بىر پۈتۈن گەۋدە ئىكەنلىكى، ئادەمنىڭ تەبىئەت دۇنياسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەمدە كېسەلگە دىئاگنوز قويۇش، داۋالاش قائىدىلىرى تەپسىلىي شەرھلەنگەن. — مىللىي خاسلىق

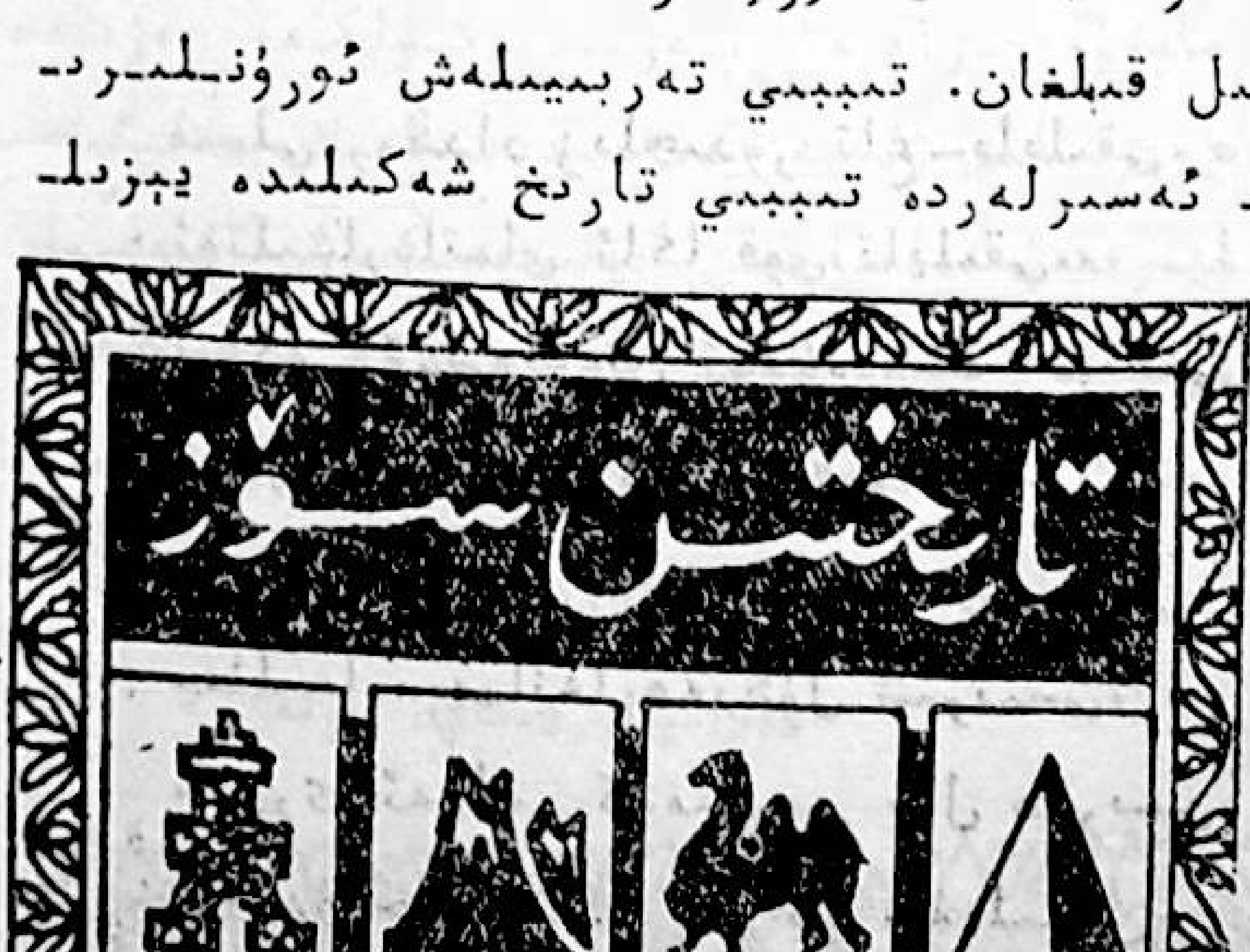

---

* ... ئۇيغۇر ئىلمىمىزنىڭ 1988- يىل 3 - سانىدا

خاراكتېرى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان بۇ كىتابتا، — دەپ يېزىلىدۇ «شىنجاڭ سەھىيىسى» ژۇر-
نىلىنىڭ 1982 - يىل 1- سان 16 - بېتىدە - ... ھايۋاناتلار ئىچكى ئەزالىرى، قانلىرى، كالا،
قوي مۈڭگۈزلىرى، سۈيدۈك، سۈت ۋە سۈت بىلەن ياسالغان يېمەكلىكلەر، ئانار، ئەنجۈر، ھەر
خىل مېۋە - چېۋە قاتارلىقلارنىڭ تىببىي داۋالاشتىكى رولى، پايدىسى، ئەھمىيىتى ... ئىچكى-
تاشقى كېسەللەر، ئاياللار، بالىلار ... يۇقۇم كېسەللىكلىرىنى ئايرىش، داۋالاش قائىدىلى-
رى ... ئاساسىي جەھەتتىن مۇكەممەل بايان قىلىپ بېرىلگەن ... ئۇيغۇرلارنىڭ 13 — 14 -
ئەسىرلەردە تۈزۈلگەن كلاسسىك تىببىي ئەسىرى - 36 توملۇق «مۇسۇلمان دورا رېتسېپلىرى»-
دىمۇ ئىچكى - تاشقى كېسەللىكلەر، ئاياللار، تۇغۇت، بالىلار كېسەللىكلىرى، روھىي كېسەل-
لىكلەر، تېرە، بەش ئەزا يۇقۇم كېسەللىكلىرى، تېز قۇتقۇزۇش تەدبىرلىرى، ئۇسۇللىرى،
غىزايى شىپالار، غىزالىنىش قائىدىلىرى، غىزالارنىڭ شىپالىق ئەھمىيەتلىرى، زەھەرلىنىش،
يىلان، ھاشارات زىيانداشلىقىنى داۋالاش، مال دوختۇرلۇق قائىدىلىرى، جاراھەت كېسەللىك-
لىرى، ئۆچەي، قورساق كېسەللىكلىرى، تېڭىقچىلىق، دورىلارنى دەملەش-قاينىتىپ تەييارلاش،
بەدەننى قۇۋۋەتلەش قائىدىلىرى، ھەر خىل مۇرەككەپ كېسەللىكلەر، چاقا - جاراھەتلەردىن
زەھەرلىنىش، تەمرەتكە، مەقەت كېسەللىكلىرى، قۇرت كېسەللىكلىرى ... ئالاھىدە شەرھ-
لەنگەن ھەم بۇ خىل كېسەللىكلەرنى بىلىش، داۋالاش، ساقايتىش، دورا تېپىش، تەييارلاش،
ئىشلىتىش، تىببىي ئورۇن، مەنقۇلات، سايمانلارنى تەييارلاش، ئىشلىتىش، كېسەلدىن ساقلى-
نىش، قۇۋۋەت، مۇھىت، مۇداپىئە مەسىلىلىرىنى تەتقىق قىلىش، نەسىل كۆپەيتىش، خىللاش-
تۇرۇش قاتارلىق نۇرغۇن تىببىي ئىلىم مۇھاكىمىلىرى يەكۈنلەنگەن.

تارىختا تەدرىجىي مۇكەممەللىشىپ بارغان ئۇيغۇر تىبابىتى — 13-15 - ئەسىرلەردە ئوتتۇ-
را ئاسىيانىڭ چاغاتايلار ئىلكىدە بولغان جايلىرىدا ئىنسانلارنىڭ ئەڭ مۇكەممەل تىببىي
ئىجادىلىق خەزىنىسىگە ئايلانغان.

— چاغاتاي ئوردىسىنىڭ باش دوختۇرى مەجىت، قۇبلاينىڭ باش دوختۇرى يەھيالار، —
دەپ يازىدۇ ھۆرمەتلىك مۇئەللىپ يولداش ئابدۇللا تالىپوۋ، — ئالىملىق ۋە جانبازلىقتا ئاچ-
قان سۇنۇق كېسەللىكلىرىنى داۋالاش مەكتەپلىرى بىلەن مال دوختۇرلۇق مەكتەپلىرى نۇر-
غۇن شاگىرتلار (دوختۇرلار) نى يېتىشتۇرگەن. بۇ دوختۇرلار سىر دەريا ۋادىسىدىن تارتىپ
تاكى خۇاڭخې ۋادىسىغىچە يۈرۈپ بىمالال ۋراچلىق ۋە تېڭىقچىلىق قىلغان ... «جۇگەنلۇ»
ناملىق تىببىي ئەسەردە قۇبلايخاننىڭ باش دوختۇرى يەھيانىڭ ئېچىتقۇ دورىسىنى كەشىپ
قىلىپ، سىچۇەندە پەيدا بولغان قورقۇنچلۇق ۋابا كېسىلىنى ساقايتقانلىقى بايان قىلىنغان.
شۇ كىتابنىڭ 22 - تومىدا يەنە مۇنداق تەسۋىرى پاكىتلار يېزىلغان: — رىن چاۋ دېگەن
كىشى ئېيتىدۇ: «يىگىچياڭ ئەگىمىسى يېنىدا بىر كىشىنىڭ ئېتى قورسىقى كۆپۈپ يېتىپ قال-
غانىكەن، بىر ئۇيغۇر دوختۇر كەلدى - دە، ئاتنىڭ يوتىسىدىن بىر نېمىنى كېسىۋەتتى، ھا-
يال بولماي ئات ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ... ئىچكىرىدىگە كېلىپ تىجارەت قىلىدىغان بىرنەچچە
مىڭ سودىگەر قاتارىدا ئۇيغۇر تېۋىپلىرىمۇ كۆپ ئىدى. ئۇلار بېيجىڭ قاتارلىق جايلاردا
نۇرغۇن دورىخانىلارنى ئاچقان ۋە داۋالاش ئورگانلىرىنىمۇ قۇرغان. بۇ دورىخانىلاردا سېرىق
قويرۇقلۇق جەرەننىڭ ئەزالىرىدىن ياسالغان قىممەتلىك دورىلار بار ئىدى. بۇ دورىلار

ئادەمنى سەمىرىتىش، سوغۇق يەلنى ھەيدەش خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە ئىدى. بەزى كىتابلىرى دورىخانىلاردا قىممىز سېتىلاتتى. قىممىز بولسا، قېرىلىقنى كەتكۈزۈپ ئادەم ئورگانىزمىنى بولۇپمۇ ئۆپكە بىلەن يۈرەكنى ياشارتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئىدى...» («ئۇيغۇر مائارىپى تارىخىدىن ئوچېركلار» 67 - 68 - بەتلەر).

تارىختىكى تىبابەتچىلىكىمىزنىڭ بۇ خىل قىممىتى بىلەن ئىجتىمائىي ئۈنۈم ئەنئەنىسى- خۇددى بەزىبىر سەلبىيەتچى — (ئىنسانلار ئۆمرىنى ئىلاھىي تەقدىرچىلىك نۇقتىسىدىن شەرھلىگۈچى) «ھۆكۈما» - «تارىخچى» لار تەكىتلەشكەندەك: «ئىلاھىيەت سەۋەبكارلىقى» يەنى «دۇئا»، «ئايەت»، «مازار»، «جىن» ياكى «ئۇچۇق»، «قاغىش»، «پەرى»، «دۇرۇت نىجادە»، «سەدىقە - پىتىر»، «پال» - «نىجاد» كارلىقى بىلەن ئەمەس، بەلكى نەچچە مىڭ يىللىق ئىلمىي تەجرىبىلەر ئاساسىدا ھاسىل بولغان، ماددىي مەۋجۇدىيەت ئامىللىرىغا تايانغان، ئەجدادلىرىمىزنىڭ تەقدىرىدە ھەل قىلغۇچ ماددىي قۇۋۋەت؛ ھاياتلىق - ھۆددىگەرلىك رولىنى ئۆتەپ كەلگەن ئىلمىي ئەنئەنىدۇر. ئوزۇق - تۈلۈك، قۇۋۋەت، ھەرىكەت، ساقلىنىش، مۇھىت، تازىلىق، تەسىر، ئىرسىيەت، نەسىل، دورا - دەرمەك، داۋالاش، پەرۋىش، ئاسراش، پەرھىز، ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت، ئادەت، تۇرمۇش، كەسىپ، ھادىسە ... ۋاسىتىلىرىنى داۋالاش، بىر تەرەپ قىلىش ۋاسىتىسى قىلغان بۇ خىل ئىلمىي ئەنئەنە توغرىسىدا ئىلمىي ئەرباب يولداش شىن شې «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1980 - يىل 30 - ئىيۇل سانىدا مۇنداق يازىدۇ: «... شىنجاڭنىڭ — (ئۇيغۇرلارنىڭ دېمەكچى — ئا) ئەنئەنىۋى داۋالاش ۋە دورىگەرلىك ئىلمى خېلى زور، زاڭزۇ قاتارلىق قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ جەۋھەرلىرىنىمۇ قوبۇل قىلغان. غەربنىڭ تەسىرىنىمۇ ئالغان ... ئۇيغۇر تېۋىپلىرى كېسەللىكنى داۋالاشتا، قاراش، ئاڭلاش، سوراش، تومۇر تۇتۇشنى، دورا ئىشلىتىشتە شاھ، ۋەزىر، ياردەمچى، ئەلچىنى تەكىتلەپ كەلگەن. ھىندىستان، ئەرەبىستان تەرەپلەردىن كىرگەن دورا ماتېرىياللىرىنى، رېتسېپلارنى قوللانغان ... ئەپيۇن، ھىن، پىستە قاتارلىق قىممەت دورىلار ئىچكىرىگە شىنجاڭدىن كىرگەن ...»

«تەنپۇسلۇق سوۋغىلار» دىن

ئۇلۇغ ئەدىب ناۋائى مۇنداق يازىدۇ:

«... تېۋىپ ئۆز كەسپىگە ماھىر بولۇشى، كېسەللەرگە شەپقەتلىك بولۇشى، مىجەزى مۇلايىم بولۇشى، ھۆكۈمالارنىڭ سۆزىگە ئەگىشىپ خىزمەت قىلىدىغان بولۇشى، سۆزلىرى يۇمشاق ۋە كۆڭۈل ئايايدىغان بولۇشى، ئۆزى خۇشخۇي ۋە خۇشروي بولۇشى لازىم. شەپقەتلىك ماھىر تېۋىپنى ئىيسا روھۇللاغا ئوخشىتىشقا بولىدۇكى؛ ئىيسا ئەلەيھىسسالام دۇئا بىلەن چىققان جاننى تەنگە كىرگۈزگەن بولسا، ماھىر تېۋىپ چىقىپ كېتىۋاتقان جاننى داۋا بىلەن توسۇپ قالالايدۇ. مۇنداق تېۋىپنىڭ يۈزى كېسەلنىڭ كۆڭلىگە، سۆزى كېسەلنىڭ جېنىغا كۈچ بېرىدۇ. ئۇنىڭ ھەر تىنىقى ۋە باسقان قەدىمى كېسەلنى ساقايتىش ئۈچۈن بولىدۇ. ئۇنىڭ بەرگەن دورىسى ئابىي ھاياتقا ئوخشاش، ئۆزىنىڭ كۆرۈنۈشى خىزىر نىجادقا ئوخشاش بولىدۇ. ئەگەر تېۋىپ ئۆز كەسپىدە ماھىر بولۇپ، بەدخۇي، بىپەرۋا، كېپى سوغۇق بولسا، ئەگەرچە كېسەلگە بىر تەرەپتىن داۋا قىلسا، نەچچە تەرەپتىن كېسەلنىڭ مىجەزىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ. نادان تېۋىپ جاللاتنىڭ شاگىرتى بولۇپ، ئۇ — (جاللات) تىغ بىلەن ئادەم ئۆلتۈرسە، بۇ — (تېۋىپ) زەھەر بىلەن ئادەم ئۆلتۈرىدۇ. جاللات بۇنىڭدىن ياخشىراقكى، ئۇ گۇناھكارنى ئۆلتۈرىدۇ. نادان تېۋىپ گۇناھسىز ئادەمنى ئۆلتۈرىدۇ. شۇڭا ھېچبىر ئادەم نادان تېۋىپ ئالدىدا خار بولمىسۇن ... مۇلايىم سۆزلۈك ماھىر تېۋىپ — بەدەننىڭ ئاغرىقىغا داۋادۇر. بەدخۇي، نادان تېۋىپ — خەلقنىڭ جېنىغا بالادۇر ...»

2. تارىخىمىزدىكى تىببىي تەدبىرلەر ۋە تىببىي تەۋسىيەلەر

1299 - ھىجرىيىدە يەنى مىلادى 1881 - يىللىرى ئەتراپىدا يەكەنلىك تىببىي ئۆلىما — لوقمان ھەزرىتىم دېگەن كىشى تەرىپىدىن قايتا رەتلىنىپ توپلام قىلىنغان «ھۆكۈما تەسنىپ-

لىرى» ① — (تىببىي ھۆكۈمالار تەۋسىيە - نەسىھەتلىرى — ئا) ماۋزۇلۇق تىبابەتچىلىك قولياز-
مىلار تۈپلىمىدىكى ئەسلەنمىلەردىن ۋە باشقا يەرلىك تىببىي تارىخ ماتېرىياللىرىدىن بىلىشى-
مىزچە، 16- ئەسىر سەئىدىيىلەر ئالتۇن چاغلىرىغا كەلگەندە ئۇيغۇر تىبابىتى بىر مەزگىللىك
گۈللىنىش — (يېڭىلىنىش، مۇكەممەللىشىش، يەنىمۇ ئىلمىيلىشىش، ئىجتىمائىي ئۇرلىمىش، شۆھ-
رەتلىنىش) جەريانلىرىنى ھاسىل قىلغان. شۇ دەۋر تۈزۈمىنىڭ خاسىيىتى، مەدەنىيىتى ۋە ھامىيلىقى
بىلەن گۈللىنىش دەۋرىگە كىرگەن بۇ تىبابەتچىلىكنىڭ ئالاھىدە ئەۋزەل ئىپادە - ئالامەت ساھە-
لىرىنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا ئىخچاملاش مۇمكىن:

1. ئىلمىي تىبابەت كۈچلىرىگە ھەم تىبابەتچىلىك خىزمەت ساھەلىرىگە بولغان ئېتىبارنى
ئاشۇرۇش، ئىجتىمائىي تىببىي مۇئەسسە، مۇلازىم تارماقلىرىنى قۇرۇش، كۈچەيتىش — قىس-
قىسى تىببىي ساھەنى خانلىقنىڭ ئەڭ ئېتىبارلىق ساھەلىرى قاتارىدا تۇتۇشتەك بىر يۈرۈش
ئىشلار جانلاندۇرۇلغان. تېگىشلىك تىببىي تەرتىپلەر، تۈزۈملەر، زورۇرىيەتلەر تىكلەنگەن،
تەكىتلەنگەن، بۇ ھەقتىكى تەرغىباتلار كۈچەيتىلگەن. «ھۆكۈما تەسنىپلىرى»نىڭ تىببىي ۋاجى-
پاتلار توغرىسىدىكى باپلار قىسمىدا بۇ خىل ئىجابىي ۋەزىيەت توغرىسىدا مۇنداق تەرىپلەر
تەكىتلەنگەن: «... ئەزىزانلار دەۋرى — دەۋران سۈرگەن زامانلاردا تىببىي ئەللامە ② لەر، جەر-
راھلەر ③، ھۆكۈما — شىپاگەرلەر ④، دورا — گىياھگەرلەر ⑤، باقشاگەرلەر ⑥، ئاقتاگەرلەر ⑦
... ئالاھەزەل ئەلنىڭ ئەزىزانلىرى، يۇرتنىڭ خىزرە - خەزىنىلىرى، ئاللاھ نۇسبەت - ئىنا-
يەت ئاتا قىلغان دانىشمەنلەر ... دېيىلەر ئەردىلەر ... تۆت تۈرنىڭ تۆرلىرى ⑧ (ۋەزىر دىل ئەزەم،
پازىل ئۆلىما، ھاكىم - ھۆكۈمدار، قازى - قۇززاتلار قاتارىدىكى يۇقىرى ئورۇن) دە ئەردىلەر ...
گۈفتار جۇلۇس ئابدۇرەشىتخان ئىبنى سۇلتان سەئىدخان ئەنەرەللاھۇ بۇرھانەھۇ ئەمرى
ۋاجىب قىلىپدۇرلەركى: «ئوغۇللىرىم تېۋىپ - ھۆكۈمالارنى ئۇستاز، ئۇلۇغ بىلگەي، ئىلتىپاتتا-
ھۆرمەت، ئېتىباردا ئۇلارغا يار - مەدەت بولغاي ... پىر - ياران، كاتتا - كىچىك، پەقىر - مىس-
كىن، ياساۋۇل - سەرباز، پىداكار - پەرمان بەردارلارنىڭ جىمىكىسى ئەللامە، ھۆكۈما، ئەھلى
ئىلىم ... ھاياتىنى ھەممىدىن غەنىيمەت بىلگۈچى كارامەتكار مۇنەججىملەرنىڭ خاسىيەتلىك تەلىم-
لىرىگە بېقىنغاي، ئۇلارنى ئۇلۇغلىغاي، نەزەرلىرىدىن ئۆتكەي، دۇئا، شىپا - شاپائەتلىرىدىن
يىراقلاشمىغاي، باشلىرىدا كۆتۈرگەي، ئەمىن، پاراغەتلىك، مالالسىز، مەشغۇل - ئىستەك، مەئىشەت،
رىزقى ئامەتلىرىنىڭ ئېشىپ بېرىشلىرىغا، كەسپىي ھەۋەس، شىجائەتلىرىنىڭ راۋاجىغا يار -
ھەمدەم بولغاي ...»

---

① «ھۆكۈما تەسنىپلىرى» — مىلادى 1881- يىللىرى ئەتراپىدا يەكەنلىك لوقمان ئارسلانى ئىسىملىك
بىر تېۋىپ — (يەكەن ئارسلانباغلىق تىببىي ئالىم - لوقمان ھەزرىتىم — ئا) تەرىپىدىن رەتلىنىپ توپلام
قىلىنغان تىببىي قولىيازما تارىخ. بۇ توپلامدا 16- ئەسىردىن 19- ئەسىرگىچە بولغان ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىگە
دائىر بىر قىسىم ماتېرىياللار، رېتسېپلار، تىببىي ھېكايىلار، رىۋايەتلەر، ۋەسىيەتنامىلار، شۇ زامانلاردىكى بىر
قىسىم داۋالاش ئورۇنلىرى، مەشھۇر تېۋىپلار ۋەقەلىكلىرى، ھەر خىل زامانلاردىكى ھەر خىل كېسەللىكلەرنىڭ
ئەلگە كەلتۈرگەن زەخمەتلىرى ۋە باشقا تىببىي ھادىسىلەر خاتىرىلەنگەن. ② «ئەللامە» — ئالىم. ③ «جەر-
راھ» — ۋراچ. ④ «ھۆكۈما — شىپاگەر» — تېۋىپ — دوختۇر. ⑤ «دورا — گىياھگەر» — ئۇسۇملۇك ۋە باشقا
دورىلىق نەرسىلەردىن دورا تەييارلىغۇچى دورىگەر. ⑥ «باقشىگەر» — مال، قۇش داۋالىغۇچى. ⑦ «ئاقتاگەر» —
ھەربىيگە، ترانسپورتقا، ئىشلەپچىقىرىشقا، تۇرمۇشقا ھاجەتلىك ئات، ئېشەك - ئۇلاغلارنى يېتىشتۈرگۈچى،
ئاقتا قىلغۇچى، داۋالىغۇچىلارنى ئىلمىي يېتەكلەش خىزمىتىنى ئىشلىگۈچى ئۇستاز ئەربابى. ⑧ «تۆت
تۈرنىڭ تۆرلىرى» — خانلىقنىڭ، خەلقنىڭ، ئائىلەلەرنىڭ، ھەر بىر كىشىنىڭ تۆرى — (ئەڭ يۇقىرى
ھۆرمىتى) دە بولىدىغان ئەزىز - ھۆرمەتلىك كىشىلەر. مۇئەللىپ.

16 - ئەسىر سەئىدىيىلەر خانلىرىنىڭ بۇ خىل قىممەتلىك تىببىي مەۋقەلىرى تۈپەيلىدىن، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىرى ئەڭ ئالدى بىلەن جەمئىيەتتە ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك تۈرلىرىنى ھاكىمىيەت ھامىيلىقى بىلەن بەرپا قىلىش، كېڭەيتىش، ئىجتىمائىي رولىنى جانلاندۇرۇش ئىشلىرىنى كۈچەيتكەن. نەتىجىدە، شۇ جەمئىيەتنىڭ بارلىق قاتلام، تەركىبلىرىدە (سىياسىي، ئىجتىمائىي، دىنىي، مەمۇرىي، كەسپىي ... ساھەلەرنىڭ ھەممىسىدە) تىببىي داۋالاش، تىببىي دورىگەرلىك، تىببىي مۇداۋىمە، تىببىي تەپتىشلىك، تىببىي مائارىپ، تىببىي قانۇن، تىببىي نازارەت، تىببىي تەرغىبات، تىببىي تەتقىقات، تىببىي ئالاقە ۋە تىببىي مۇلازىمەت تەركىبلىرى بىلەن بىر پۈتۈن مۇكەممەل يۈرۈشلەشكەن تىبابەتچىلىك ئاپپارات، ئورۇن، تۈرلىرى تىكلىنىپ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئاز كەم بىر ئەسىرلىك گۈللىنىش جەريانلىرىغا ھەل قىلغۇچ تۆھپە، ئىسمۇۋلەر سىڭدۈرۈلگەن. بەزىبىر تارىخىي مەنبەلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، مىلادى 1590- يىللار ئەتراپىدا سەئىدىيىلەر ھۆكۈمرانلىقىدا بولغان جايلاردىكى 914 مەھكىمە شەرئىي، 10 مىڭدىن ئارتۇق يېزا، بازار، مەدرىسە، چوڭ ساراي، بەندەرلەردە مەخسۇس مەلىكىلىك كەسپىي تىببىيخانىلار (تىببىي ئورۇن - پونكىت، تارماقلار) ئىشلەپ تۇرغان. تۇققۇز بەندەر - (خانلىق چېگرىسىدىن رەسمىيەتلىك كىرىپ - چىقىش ئېغىزلىرى)دە داۋالاش، تەكشۈرۈش، نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش، چەكلەشلەر بويىچە قانۇنىي ۋەزىپىلەرنى ئۆتەيدىغان مۇنتىزىم تىببىي قاراۋۇلخانىلار ۋەزىپە ئۆتىگەن. بارلىق ھەربىي، مۈلكىي، خارجى، كەسپىي ئورۇن، ساھە، تارماقلارنىڭ ھەممىسىدە بولسا تىببىي شىپاگەرلەر تەق تۇرىدىغان ئاسايىشلىق ۋەزىيەت ھۆكۈم سۈرگەن. تىببىي رەسمىيەتلەر، جاھاز، ئورۇن، مەبلەغ، مالىيە، مەمۇرىي مۇلازىمەت ئۆتمىلىرى جەھەتتىكى مەسىلىلەر ياخشى ھەل قىلىنىپ بارغان. بۇ خىل تىببىي قۇرۇلمىلار بىلەن يېتەكچى تىببىي ئەللامە، ھۆكۈمالارنىڭ شۇ چاغلاردىكى تىببىي خىزمەت ۋە تىببىي تەرغىبات مەۋقەلىرى توغرىسىدا «ھۆكۈما تەسنىپلىرى»نىڭ تىببىي دەۋەتلەر قىسمىدىن مۇنداق گەپلەرنى ئوقۇيمىز:

....

«قانداق جايغا بارمىغۇلۇق ۋە تۇرمىغۇلۇق؟

ھاياتلىق ئىززەت - غۇرۇرى تۆۋەن، تەبىئىتى غەش، ھۆكۈمادىن يىراق - خەۋەرسىز، ھېچىز سەھەت بولمىغان ... زېھنىسىز ئىنسانلار جايلىرىغا ۋە جايلىرىدا!

قەيەر زەبۇندۇر؟

خەلقى ھەمىشە رەنجۇ - ئەلەم، دەردى بىمارچىلىقتا ئۆتىدىغان، تېۋىپ - ھۆكۈمالىرى يوق ياكى كېرەكسىز، ئەمەن، تىنچلىق، ئەرزانلىق بولمىغان، ھېچىز سەھەتسىز ماكان!

خارابچىلىق، بەدبەختلىق نەدىن كېلۇر؟

مەرەزلەشكەن جاي ۋە تىرىكلىكتىن — (تۇرمۇش ئادىتىگە تازىلىق ئۆزلەشمىگەن، تىبابەت ئىخلاسى يوق، مۇھىتى نىجىس) ئادەت - قىلىقلىرى زەئىپ، ئىشتىھا غورۇرى پەس، لەززەت سېزىمى تۆۋەن، مۇددىئاسى گال، ھالال - ھارام، نىجىس - پاكلىق توغرىسىدا پەرق پەمى يوق ئادەملەر ۋە تىرىكلەر ماكانلىرىدىن دېمەكچى — ئا.)

بەد بەختلىك نېمىدۇر؟

ياشلىقنى قېرىلىقتىن ئىلگىرى، ساقلىقنى كېسەللىكتىن ئىلگىرى، پاراغەتنى مەشغۇلاتتىن ئىلگىرى، بايلىقنى گادايلىقتىن ئىلگىرى غەنىمەت بىلمەسلىك.

دەردنىڭ خەزىنىسى نەدە؟

نادانلىق، نىجىسلىق قويۇق يەردە!

ئىنسان كىم ۋە نېمىدىن ھەزەر ئەيلىشى كېرەك؟

نادانىدىن، تەربىيەتسىزلىكتىن.

تىرىكلىكنىڭ تۈپ يىلتىزى نېمە؟

ھەرىكەت، قۇۋۋەت، ھېچىز سەھەت — (سەھىيە — تازىلىق)، خاتىرجەملىك، ئۈممىد، ئىرادە.

قانداق كىشى كەم رىزىق، بەختسىز بولۇر؟

ھورۇن، قاسماق، يالغانچى، ھەسەتخور، تون كۆڭۈل، سۈرتى ئادىمىلەر...» —(ئاللاھ بۇنداقلارنى بەندەم، پەيغەمبىرىم ئۈممىتىم، ئادىمىزات قۇل — قاتارىم دېمىگەيلەر — مۇئەللىپ.)

....

بەزىبىر تارىخىي مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە، شۇ زامانلارنىڭ ھامىيلىقى، رىغبەت - مەدەتلىرى بىلەن مۇكەممەل تەشكىللىي قۇرۇلمىلارغا ئۇيۇشقان ئۇيغۇر تىبابەتچىلىرى جەمئىيەتتە يۇقىرى قىممەتلىك مەۋقە، تەشەببۇسلىرى بىلەن شۆھرەتلىنىپلا قالماستىن، بەلكى يەنىمۇ نۇرغۇنلىغان ئىجتىمائىي تىببىي مىزان، مەجبۇرىيەتلەرنىمۇ شۇ زامانلارنىڭ ھاكىمىيەت كۈچى، جامائەت كۈچى، تىببىي ساھە كۈچلىرىنىڭ تىببىي خىزمەت تۈزۈملىرىدىكى، جەمئىيەتنىڭ، خەلقنىڭ تىببىي ۋاجىب-مەجبۇرىيەت مىزانلىرىغا سىڭدۈرۈشتەك دانىشمەنلىك پاراسەتلىرىنى نامايان قىلىشقا مۇۋاپپەق بولۇشقان. مەڭگۈلۈك ئىجتىمائىي تىببىي تۈزۈملەر — (ھاياتلىق ۋاجىبلىرى، ئىنسانلارنىڭ مۇتلەق مەجبۇرىيەتلىرى) سۈپىتىدە يولغا قويۇلغان شۇ زامان ھېچبىر سەھەت قائىدە - تۈزۈملىرىنىڭ مۇتلەقا كۆپ تەشەببۇس، تەۋسىيە ۋە زۆرۈرىيەت رامكىلىرى — مەسىلەن: سۇنى، رىزقىنى، ماكاننى، مۇھىتنى، تىرىكچىلىكنى، كەسىپنى، ۋاسىتىلەر—(قورال - ياراق، مال - ۋاران ھەم ئۇنىڭ مەنبە - ئورۇنلىرى)نى، بەدەننى، لىپاسنى، بىساتنى، تۇرمۇشنى پاك ئۆتكۈزۈش، تۇتۇش، ساقلاش، ئىشلىتىش توغرىسىدىكى تەشەببۇس، تەۋسىيىلەر ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ئۈچۈن ھەر قاچان ئوخشاشلا بىباھا ئۇلۇغ مەنىۋى تەلەپنامىلاردۇر، ئەلۋەتتە. شۇ چاغلارنىڭ جىمىكى (ھەر دەرىجىلىك، ھەر خىل) ھاكىمىيەت تەشكىللىرىدە، دىنىي، ئىجتىمائىي مەھكىمىلەرنىڭ ھەممىسىدە ۋە ھەر قانداقلىرىدا ھەم بارلىق ئەل - يۇرت مۇرىسسە - مادارىچىلىق سورۇنلىرىدا ھاكىمىيەت كۈچى، خەلق كۈچى، تىبابەت كۈچلىرى ۋاستىچىلىقى بىلەن قەتئىي جارى بولۇپ تۇرغان تىببىي نىزام - تۈزۈم، ئادەتلەر ئىچىدە كېسەل - كېسەلمەنلەرنى، بىمار-ئەرەجمەنلەرنى، قېرى - ياشانغانلارنى، پەرزەنت - بالاغەتسىزلەرنى، ھامىلدار ئانىلارنى، جىنسىي دەردمەنلەرنى، روھىي ناتاۋانلارنى خورلىماسلىق، خەيرىخاھلىق قىلىش، تېۋىپ - ھۆكۈمالارنى، شەپقەت - شاپائەتنى دوست تۇتقان تىببىي ياران - مەسلىھەتداشلارنى ھۆرمەتلەش، تىببىي ئەخلاقنى قەدىرلەش، تىببىي تۇرمۇش ئادەتلىرىگە رىئايە قىلىش، تىببىي مەجبۇرىيەتلەرنى ئاڭلىق ئورۇنداش قاتارلىق نۇرغۇن مەسىلىلەر قاتتىق تەكىتلەنگەن تىببىي ئادەت—مەجبۇرىيەتلىرىمىز ئاز ئەمەستۇر. ھەر خىل ئۇچرىشىش، ئىزدىشىش، ئەسلىشىشلىرىمىزنىڭ تۇنجى تىل قەدىمىنى تىببىي ئاسايىشلىق ئارزۇسىدىن باشلاش، ئەپادىلەش — (ئېسەنلىشىش)، مەسىلەن: «تەنلىرى ساق، ئۆي ئىچى تىنچلىق، ئۇرۇق - تۇغقانلار سالامەتمۇ؟...» دېگەندەك تىل ئادىتى بىلەن سالام - سائەت قەدىمىنى باشلاش ئەنە شۇنداق ئەڭ ئېسىل تىببىي تۇرمۇش ئادەتلىرىمىزدىن بىر نەمۇنىدۇر.

بىراۋلار ئىزدىشەر تائام كېيىن قىلىشىپ، بىز خەقچۇ ئەزەلدىن تائەبەدكىچە،
بىراۋلار ئىزدىشەر دۇنيا دەپىن دېيىشىپ، ئۆتىمىز ساقلىقتىن دېرەك ئىزدىشىپ.
بىراۋلار ئىزدىشەر دۇئا - نىشان بېرىشىپ، ــ رمۇنەللىپ

«كىشىنىڭ ئۆلۈمىنى تىلىمە، ئۆزۈڭنىڭ ئۆمرىنى تىلە» دېگەندەك غايىۋى مەۋقە، ھەر قانداق كېسەلگە شىپالىق تىلەش، يوقلاش، زىيارەت قىلىش، دورا - شىپالىق ئىلتىپاتلارنى ئاتا قىلىش، كېسەلمەننى روھىي ئەرەجدىن ۋە ماددىي، مەنىۋى خاپىلىق ۋە غەمقۇسسىدىن خالاسلاندۇرۇش، ئىچ ئاغرىتىش، خورلىماسلىق، دەككە - دەشنام بەرمەسلىك، كۆڭلىنى كۆتۈرۈش، ۋەھىمە قىلماسلىقتەك نۇرغۇنلىغان ئېسىل قىلىق ۋە كەيپىياتلىرىمىز بىزنىڭ تارىختىن ساقلىنىپ كەلگەن تىببىي - سەھىيە ئەخلاقىمىزدىن تامچىلاردۇر.

2. سەئىدىيىلەر زامانىدا تىببىي داۋالاش، ساقلىقنى ساقلاش، تىببىي دورىگەرلىك كۆرۈنەرلىك جانلاندۇرۇلغان ھەم بۇ ساھەدە يېڭىدىن - يېڭى سەۋىيىلەر يارىتىلغان. كېسەلمەنلەرگە

نىسبەتەن مۇۋاپىق روھىي ئاساپىشلىق ئاتا قىلىش، بەدەننى قۇۋۋەتلەش، ئىچكى تەرەپتىن دورا ئىچكۈزۈش، تاشقى تەرەپتىن دورا ئىشلىتىش، كۈنگە سېلىش، تەرلىتىش، يۇيۇندۇرۇش، مۇۋاپىق ئوزۇقلاندۇرۇش، پەرىز تۇتۇش، هاراق - شاراب، چېكىملىكلەردىن چەكلەش، مۇۋاپىق هەرىكەت قىلدۇرۇش، تازىلىقىنى ياخشىلاش، بەدەننى نورمال تۇتۇش، ئۇممىدلەندۇرۇش، شادلاندۇرۇش، مۇداپىئەلىنىش قاتارلىق ئەڭ ئۇنۇملۇك ماددىي، مەنىۋى سالامەتلىك ئامىللىرى بىلەن تەركىبلەنگەن بۇ خىل ئىجتىمائىي تېببىي سەۋىيىنى مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، شۇ زامانلارغا نىسبەتەن ئەڭ ئىلغار دۇنياۋى تېببىي سەۋىيىلەر قاتارىدىن ئاتاشقا بولاتتى. بۇ، بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز تارىختىن بېرى كۆنۈپ، ئادەتلىنىپ كەلگەن سەۋىيىدۇر.

«تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن

— ئۆلۈمنىڭ ئالدىنى ئېلىش مۇمكىنمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ بىر شەھەرلىك كىشى.

— بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىش مۇمكىن، — دەپتۇ ئىبنىسىنا، — ئۆلۈمنى داۋالاشنى بىلمەيمەن، ئەمما ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئۆمۈرنى ئۇزارتىش يوللىرىنى بىلىمەن.

— ئۇنى ماڭا ئۆگىتىپ قويساڭ! — دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ ھېلىقى كىشى.

ئىبنىسىنا:

— مەيلى ئۆگىتىپ قوياي. سەن مەن بىلەن ئۆزۈم كۆكەرتكەن باغقا كىرسەڭ. باغدا ساڭا ئۆمۈرنى ئۇزارتىدىغان دورا بېرىمەن، — دەپتۇ ۋە ھېلىقى كىشىنى باشلاپ ئۆز بېغىغا ئېلىپ كىرىپتۇ، قولىغا بىر تۈپ چىنار كۆچىتى بىلەن نەشپۈت كۆچىتىنى بېرىپ:

— مانا بۇ چىنار كۆچىتىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ شاخ - ياغاچلىرىدا ئۆزۈڭگە ئۆي سالسەن، ماۋۇ نەشپۈت كۆچىتىنى بولسا مېۋىگە كىرگۈزۈپ، مېنى نەشپۈت يېيىشكە چاقىرسەن، شۇ چاغدا مەندىن ئۆمۈرنى ئۇزارتىدىغان دورىنى ئالسەن، — دەپتۇ.

شەھەرلىك كىشى چىنارنى ئۆستۈرۈپ ئۆي سالماقچى، نەشپۈتنى مېۋىگە كىرگۈزۈپ ھوسۇل تويىغا ئىبنسىنانى چاقىرماقچى بولۇپ يۈرۈۋېرىپتۇ. مېھنەت كەينىدىن مېھنەت قىلىۋېرىپ ھاياتى زوق - شوقى بىلەن ياشاپتۇ. مۇشۇنداق قىلىپ ئۇ يۈز ياشتىنمۇ ئېشىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قاپتۇ.

قىسسىدىن ھېسسە، بۇ ئۈمىدلىك دۇنيادىكەن. ئۈمىد قىلغان مۇرادىغا يېتىدۇ. نائۈمىد ئۆز ئايىغىدا يۈتىدۇ. ياخشى نىيەتلىك بولايلى.

— («ئەللامىلەر ئىبرەتى»دىن)

بۇ خىل سەۋىيە — ئامىللار - شۇ زامانلار تارىخىدا تەسەۋۋۇپ ھۆكۈمالىرى «دەۋا» قىلىشقان «دىنىي ئىجادلىق ئامىللىرى» — (سوپىكۆچ — «پىردم شىپا»، «مازار شىپا»، «ئايەتى شىپا»، «باقشى ئامىل»، «ئادەم بىقۇۋۇل، قازا ئىگەمدىن») ... دېگەندەك سەلبىي ئەپسانىلاردىن پۈتۈنلەي مۇستەسنا، ئادەملەر ئەقلىي ئەرەجلىرىدىن تۆرەلگەن، تاكامۇللاشقان، ئىلمىي قىممىتى يۇقىرى، ئەڭ بالاغەتلىك، مۇكەممەل ئامىللاردۇر. مەسىلەن، ئۇيغۇر تېۋىپلىرىنىڭ تارىختىن بۇيانقى «قۇۋۋەت، قۇۋۋەتلەندۈرۈش» تەدبىرلىرى بۇ پىكىرىمىز ئۈچۈن يېتەرلىك ئاساسلاردىن بىرىدۇر. «ھۆكۈما تەسنىپلىرى»دە بۇ ھەقتە مۇنداق گەپلەر ئېيتىلغان:

«... ئاغرىق نېمىدىن؟

ۋەھىمىدىن - قارىنىدىن! (قورساقنىڭ ئاچ - توق قېلىشىدىن، ئاشقازاننى ئاسرىماسلىق، بىقارار تويۇنۇش ... لاردىن دېمەكچى — ئا.)

قۇۋۋەت نېمە؟

ئوزۇقلۇق، ئۈمىد، ھەرىكەت، ئامىل، مادار ...

ئاغرىقنىڭ سەۋەبكارى نېمە؟

تويۇنماسلىق، تاپلىق — (تىرىكتاپلىق — ئا)، دەرد، مۇھەت، چاغ ...

ئاغرىقنى ساقايتىشنىڭ شىپالىق يولى قانداق؟

تويۇندۇرۇش، روھلاندۇرۇش.

جاننىڭ ئارامى نەدە؟

يۇمشاق تائام، يۇمشاق گەپ، يۇمشاق ئورۇن، يۇمشاق ئادەمدە.

نېمە يامان؟

ئاچ قېلىش - قۇۋۋەتسىزلىك.

تائام نېمە؟

سىڭمىدىغان، پايدىلىق ھالال لوقما ...»

ئەجداد تىبابەتچىلىرىمىزنىڭ بۇ خىل تىببىي مەۋقەلىرى — تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، دۇنياۋى تىببىي ئىلىم خەزىنىسىگە قوشۇلغان ئەھمىيەتلىك ئىلمىي مەۋقەلەر ئىدى. شۇڭا بىز ئۇنى، ئۇلارنىڭ بىر پۈتۈنلۈك نەزەرىيەۋى ئاساسلىرىدا) ھاياتلىق ھەرىكىتىدىن تارتىپ تەبىئەت دۇنياسىدىكى ماددىلار ھەرىكەتلىرىگىچە ئىنچىكە، چوڭقۇر ئىزدىنىش ۋە تەتقىق قىلىشلىرىدىن كېيىن، بەزى ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت ھەم ئوبيېكتىپ باسقۇچلارنىڭ ئورتاق نۇقتىسى ۋە مۇناسىۋەت نۇقتىسىغا قارىتا ئوتتۇرىغا قويغان يەكۈن خاراكتېرلىك تىببىي ئىلىم تۆھپىلىرى تۈركۈمىدىن قەدىرلەيمىز، ۋارىسلىق قىلىمىز.

دېمەك، سەئىدىيەلەر ئالتۇن چاغلىرىدىكى تىبابەتچىلىكىمىزنىڭ تۈپ نىشانىسى: پۈتۈن جەمئىيەت مىقياسىدا تۆۋەندىكى نۇقتىلار — 1) ئوزۇقلىنىشنى كۈچەيتىش، يېمەك - ئىچمەك ئادەتلىرىگە دىققەت قىلىش — لايىقلاشتۇرۇش؛ 2) تۇز ئىستېمالىنى تەڭشەش؛ 3) ئالدىنى ئېلىشنى كۈچەيتىش، ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ تۇرۇش؛ 4) زىيانلىق ئىچىملىك، چېكىملىكلەردىن ساقلىنىش، چەكلەش؛ 5) سالامەتلىك تەربىيىسىنى كۈچەيتىش، كېسەل پەيدا قىلىدىغان ئامىللارنى يوقىتىش؛ 6) مۇۋاپىق كىلىنىكىلىق داۋالاش تېخنىكىسىنى جانلاندۇرۇش؛ 7) سوزۇلما خاراكتېرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن ھەم ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن شۇ جەمئىيەتنىڭ سەھىيە، ساغلاملىق ۋەزىيىتى كۆرۈنەرلىك ياخشىلىنىپ تۇرغان.

3. نەسىلگە ۋاپا

سەئىدىيەلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ تىبابەتچىلىرى، داھىي، يېتەكچى خانلار، مىللىي داھىي ئەربابلارنىڭ رىغبەت ۋە مەدەتلىرى بىلەن خانلىق خەلق — (مىللەت)نىڭ سۈپەت - سالاپەتلىرىنى ئۆستۈرۈش، ساغلاملىق دەرىجىسىنى ئاشۇرۇش — (خەلقنىڭ خىللىقى، ساغلاملىق دەرىجىسىنى، ئۆڭ - چىراي، بوي - تۇرق، كۈچ - مادار، تۇرمۇش، ئادەت جەھەتلەردىكى تاكامۇللۇقىنى تىكلەش، ئومۇملاشتۇرۇش) ئىشلىرىغا ئىزچىل ئەھمىيەت بېرىپ، ئەجدادلىرىمىزنى پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيالىقلار ئارىسىدا شۇ زامانلارغا نىسبەتەن سۈپەتتە كۆزنەك، ئۈلگە ئاتاقلىرىغا ئىگە قىلغان، داملىنىپ تۇرىدىغان خىل نەسەب تۈركۈملىرىنىڭ يېتىشىش جەريانلىرىنى تېزلەتكەن ...

«ۋەتەننىڭ شان - شۆھرىتى نېمە بىلەندۇر؟ تىنچ كۈن بالاغىتى بىلەندۇر.
خەلقنىڭ سۈپەت - سالاپەت ئەنئەنىلىرى بىلەندۇر! شەرەپ نېمە؟
ئامانلىق ۋە ئاراملىق نېمە بىلەندۇر؟ ساغلاملىق.»
تەن بالاغىتى، ئەقىل - ئىدراك بالاغىتى، ساغلام، — («ھۆكۈما تەسنىپاتى» دىن)

مەنبەلەردىن مەلۇم بولۇشىچە؛ 16- ئەسىر سەئىدىيەلەر خانلىرىدىن سۇلتان ئابدۇرەشىتخان جەمئىيىتىنىڭ ھۆكۈمران ئەقلىي كۈچلىرى — (ئالىم، ھۆكۈما ... لىرى) خەلق ۋە مىللەتنىڭ سۈپەت - سالاپەتلىرىنى، ساپاسىنى خىللاشتۇرۇش — (ئۆستۈرۈش)، پۈتۈن جەمئىيەت بويىچە تەندۇرۇسلۇق، ساغلاملىق دەرىجىسىنى ئاشۇرۇش ھەم بۇ ساھەگە تېگىشلىك پايدىلىق چارە - ئاماللارنى ئىزدەش، تېپىش تەدبىرلىرىنى يولغا قويغان. «تەزكىرە پىر - ياران»نىڭ رىۋايەتلەر قىسمىدىن بىلىشىمىزچە؛ سۇلتان ئابدۇرەشىتخان خانلىق پۇقرالىرى ئارىسىدا بولىدىغان قورقۇش، قايغۇرۇش، غەزەپلىنىش، خارلىنىشتەك ئەھۋاللارنى تەبىئىي كېسەللىك ئامىللىرى

دەپ قارىغان ھەم مۇنەججىملەرنىڭ سۆھبەتلىرىدە: «... كىشى ئۆزىنى ئۆمۈر كۆرمەكنى - ئافرىق- سىلاقتىن خالىي بولماقنى ئىزدىسە يېمەك - ئىچمەكلىرىنى ئىددىتلىق، مۇۋاپىق، يېتىپ - قوپۇ- شىنى، ھەرىكەت، پاراغەتلىرىنى نورمال ئەھۋالدا، كەيپىياتلىرىنى غەشسىز قىلماقلىرى لازىم ۋە زۆرۈردۇر ...» دەپ تەۋسىيە قىلغان. جەمئىيەتنىڭ مۇلازىم كۈچلىرىنى، نەسىل - نەسەبنى بېرىنچى ئەۋلادى كالۋا، ئىككىنچى ئەۋلادى دۆت، ئۈچىنچى ئەۋلاد كېرەكسىز يۈك بولۇپ چىقى- دىغان جايلار ۋە ئائىلىلەرنىڭ، ئادەملىرى كالۋا، ۋىجىك، لەقۋا، گاس، گاچا ... قاتارلىق نەسلى پېشكەللىكلەرگە، يامان شارائىت، يامان مۇھىتقا يولۇقۇپ تۇرىدىغان جاي، ئورۇنلار- نىڭ ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىشكە چاقىرغان، سەھىيە - تىبابەت، تازىلىق، كەزمە — (تەنتەربىيە) ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇشقا، قېرىنداشلار ئارا نەسلى ھەمكارلىقنى يولغا قويۇشقا، ئورۇن، جاي يۆتكەش — (نەسىل ئالماشتۇرۇش)كە، تېببىي ئاماللارنى تېپىشقا، يېمەك - ئىچمەك، مۇھىت، تۇرمۇش ... جەھەتلەردىكى پاسسىپ ئامىللارنى تۈگىتىشكە رىغبەتلەندۈرگەن.

«... شاھى ئالەم - ئىنسان ئۆمرىنى كۈن، لوقما، ئوزۇق، مېھنەت، ئېتىقاد ئاشۇرار ... دەپ قارار ئېيتىدىلەر ...» («تەزكىرەئى پىر-ياران»دىن). سۇلتان ئابدۇرەشىتخان پۈتۈن خانلىق تەۋە- سىدە ئۆز مۇلازىملىرىدىن يېمەك - ئىچمەككە، ئىنسان نەسلىگە، ئىنسان تەقدىرىگە، ئىنسان غورۇرىغا ۋە ئىنسان ئېتىقادىغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزگۈچىلەرنى ھېچبىر ئاياۋسىز جازالاپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلغان.

«... ئەي جاھان پاسبانى ھەر ئىككىلا ئالەمدىكى گۇناھ - كەبىرىلەر ئىچىدە ئەڭ ئېغىرى - تۆۋە بىلەن تۈگىتىپ بولمايدىغىنى قايسىدۇر؟» دېگەن سوئالغا:
«ئەركەكنى ئەركەككە نىكاھلاش، ئەركەكنى خاتۇن- لۇققا، جىنسى جۈپلىككە قىستاش، زورلاش، ئەرنىڭ ئەرلىكىنى ناكار قىلىش .... ئۈچ چاغدا — بىرى، ئەر بىلەن ئەر زىنا قىلىشقان چاغدا، ئىككىنچى، خو- تۇن بىلەن خوتۇن زىنا قىلىشقان چاغدا، ئۈچىنچى، پەرزەنت بىلەن پەرزەنت، قان - قېرىنداش بىلەن قېرىنداش، ئاتا - ئانا بىلەن پەرزەنتلەر ئارىسىدا زىنا ئۆتكۈزۈلگەن چاغدا ئاللاھ ئالەم ۋە ئىنسانلارغا ئا- پەت، غەزەپ ئاتاقىلىدۇر، كەچۈرمەس، — دەپ جاۋاب بەرگەن.»
— («تەزكىرەئى پىر-ياران»دىن)

قېرىنداش مۇساپىرلار بىلەن قۇدىلىشىشنى، چەت جايلاردىن كۆيئوغۇل، ياقا يۇرتلاردىن كېلىن ئېلىشنى، زەرەپشان، خالاستان، ئىككىسۇ ۋادىسى — (ھازىرقى قاغىلىق، پوسكام، يەكەن تەۋەلىرى)دىن شاھ تاتار — (مەكىت تەۋەسى)، غولتوغراق — (ھازىرقى ئاۋات ناھىيىسى) ... تەۋەلىرىگە نەسلى سۈپەت ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن كۆچمەن ئالماشتۇرۇشنى، يىراق جايلارغا كۆچ- كۆچى، يىراق جايلاردىن كۆچۈپ كەلگۈچىلەرگە مەدەت، ئىلھام بېرىشنى خالىغان، تەۋسىيە قىلغان.

«كىملەرگە مېھرىبان، ئاشىيان بولمىغۇلۇق؟ جەزىگە سىڭىپ كەتكەن نەس پېشىل كىشىلەرگە دې-
— رەنجى - ئەلەم پېشىللىكلەرگە — (دائىما رەن- ... مەكچى — ئا.)
جىپ، سورۇنلىشىپ، ئۈكۈپ - تاتىرىپ يۈرۈش ...
— («مۇكۇما تەسنىپلىرى»دىن)

دېمەك، ئابدۇرەشىتخان قەيەردە ۋە كىمدە رەنجىش ۋە خاپىلىق كۆپ بولسا شۇ يەردە ۋە شۇ كىشىدە ئاغرىق، جىسمانىي ئادامەت ئېغىر بولىدۇ، دەپ قارىغان.

— ئەي مۇنەججىم، — دەپ سورىدى شاھ ئەقىلدە رىپ، — رەنجىنىڭ داۋاسى — كۈلكە - شادلىق، بارىدىن، — قايسى كېسەلنىڭ داۋاسى يوق؟
— رەنجى ئەلەمنىڭ، ئىشقىي ئوتىنىڭ ...
ئىشقىنىڭ داۋاسى — ئىرادە — جان تىككىش.
— يوغسۇ، — دېدى شاھ مۇنەججىمگە ئىشارە بې-
— («مۇكۇما تەسنىپلىرى»دىن)

ئىنسانلارنىڭ، جۈملىدىن ئەجدادلىرىمىزنىڭ نەسلى ئىقتىدارلىرىنى ياخشىلاش، سۈپەت - سالاپەتلىرىنى ئۈستۈرۈش — سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ قەدىردان ۋارىسلىرى تەرىپىدىن «ئاتا ۋەسىيىتى»، «بۈيۈك ۋەزىپىلەر» سۈپىتىدە ئىزچىل داۋام ئەتكۈزۈلگەن. سۇلتان ئابدۇرەشىتخانىنىڭ تەخت ۋارىسى ئوغلى ئابدۇكېرىمخان خانلىق ئۆمرىدە خانلىقنىڭ مۈلكىي، خارجى، ھەربىي، ئەمنىيەت، ئىچكى، مۇلازىمەت ... تارماقلىرىنىڭ جىمىكى تەركىبلىرىگە، جامائەت، جەمئىيەت، دىن، كەسىپ، تۇرمۇش، دىۋا، مۇرەسسە ... ئىشلىرىنى تۈتمىدىغان مۇئەسسەلەرنىڭ ھەر قانداقلىرىدا ھەر قانداق جاي ۋە ھەر قانداق چاغدا مۇلازىم قويۇش، تاللاشتا تۆۋەندىكى خاسىيەتلىكلەردىن باشقىلارنى زادىلا قوبۇل قىلماسلىق بۇيرۇقىنى چۈشۈرۈپ جارى قىلدۇرغان. بۇ خىل خاسىيەتلىكلەرنىڭ ئۆلچىمى:

1) ئات ۋە ئاتلىق مەشغۇلاتلاردا ئىقتىدارسىزلىق قىلمايدىغان بولۇش؛ 2) چېلىشتا يىقىلىپ قالمايدىغان بولۇش؛ 3) شاش ئات، يولۋاس، تۆگە - ھايۋانلاردىن قايتمايدىغان، باش ئەگدۈرەلەيدىغان بولۇش؛ 4) ماجرا - جېدەل، جەڭ، خەۋپ ئىچىدە كۆچسىزلىك، چىدامسىزلىق، ئاجىزلىق سادىر قىلمايدىغان بولۇش؛ 5) تۇرق - دىدارلىرى قورقۇمسىز، كۆچكە توشۇق، پەمگە باي، تەندە كۆركەم، تۇرقتا سۈرلۈك بولۇش؛ 6) ئىشتىھاسى سۈس، سۆلەي-(كەم تاماق)، خەسسە گال، تاۋى نازۇك، چىدىماس، پەزىلەتسىز، نىيەت - مەۋقەسى غۇۋا، قىلىقى بىنەپ، سۆزى مېغىزسىز، قىزغانچۇق، چېقىمچى، ھەردىكىتى گال، تۇرقى كۆرۈمسىز، بىنەپەس - (تاۋۇشى سەت)، ئەخلاقتا چولتا، ھەرىكەتتە قوپال ... كىشىلەرنى ئىشلەتمەسلىك، ئارىلاشتۇرماسلىقتىن ئىبارەت بولغان.

—شاھى ئابدۇللاخان زامانىدا دەپ يېزىلىدۇ: «دورنات خازىكەنت خۋاجە پادىشاھ» دېگەن قولىيازمىنىڭ باش 6- بېتىدە: — زامان - زامانلار سەھىيە - تىببىيەت ئەسىرى جارى بولمىغان زېمىنگە، تەندۇرۇسلۇق بالاغەتلىرى يېتىلمىگەن، مىجەزى سۈس، مادار-غەيرەتتە بىچارە، زەئىپتەن، نەسلى ئەرەجمەن، دەردى ئەلەمگە ۋارىس بىمار مىسكىنلەرگە شىپا، تەدبىر تاپقۇچى ھاكىم، ئۆلىما، ھۆكۈما - تېۋىپ، شىپاگەر ... گە خانلىق خەزىنىلەر تەخىرسىز، شەرتسىز ئېچىپ، ئاشكارىلاپ بېرىلەر ئىدىلەر ... بۇ ئەسىتىلىكتىن شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىزكى؛ نەسىلگە ۋاپا قىلىشنى زۆرۈر بىلگەن سەئىدىيىلەر ھۆكۈمدارلىرى خەلقنىڭ سەھىيە - تىببىي تۇرمۇش بالاغىتىنى يۇقىرىلىتىش، مىللەت ۋە خەلقلەرنىڭ سان، سۈپەت - ساپاسىنى ياخشىلاش مەسىلىسىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشكەن. بەزىبىر رىۋايەت، ئەسلىمىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە؛ ئابدۇللاخان زامانىنىڭ ھۆكۈمران مۇلازىملىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك جەمئىيەت خىزمەتكارلىرى قوراي بوي، شوينا بەل، ۋىجىك، جانسىز، بىئىسكەت - (ئىسكەتسىز)، تەلەتى سۆرۈن، رەنجى چىراي، جىسمانىي غورۇرسىز، مۇنەك، بىقۇۋۋەت، بىئىتىبار، بوران كۆشەندىلىك - (بوراننىڭ ئۇچۇرۇپ كېتىشىدىن قورقىدىغان)، بىخەستە، چالا ئادەملەرنى سەھىيە، مائارىپ، تەربىيەت ۋاسىتىلىرى بىلەن ئۆزگەرتىپ يېتىلدۈرۈشنىڭ چارىلىرىنى ئىزدەشكە ھەم ئۇنداقلارنى ھېچقانداق ئىجتىمائىي سىپلىق، مەجبۇرىيەتلەرگە زورلىماسلىقنى، كېسەل - بىمارلارنى زورلىماسلىق ھەققىدىكى ئەمرى - پەرمانلار قاتارىدىن ئىجرا قىلىپ تۇرغان.

—ئەي پاسىبانىم، — دەپ سورىدى مۇنەججىم شاھى ئالەمدىن ئىلتىجا بىلەن، — ئەگەر رەنجىشكە زورلۇر كۆرۈلسە؛ كىملەردىن ۋە قانداقلاردىن رەنجىش تورۇنلۇق؟

— سەھتە بەدەنلىك سالاھىيىتى تۆۋەن، تەندۇرۇس ئەمەسلىكى ئاشكارا كىشىلەرنى بىلىپ تۇرۇپ رەنجىتكۈچىلەردىن ...

—(«ھۆكۈما تەسنىپلىرى»دىن)

سەئىدىيلەر جەمئىيىتىنىڭ 11- قېتىملىق خانى ئابدۇللاخان توغرىسىدا رىۋايەت قىلغۇچىلارنىڭ رىۋايەت ئەسلىمىلىرىدىن مەلۇمدۇركى، ئابدۇللا خان كۆچسىز، تۈرق- دىدارلىرى زوقسىز، بىمكۆرۈم، ئەلنىڭ نەزەرىدە يوق، زار چىراي، ۋاي داد پەرەس، ئاناچىنىس، جىنسىي بىچارە، جىسمانىي نۇقسانى بار، چاكىنا يىگىتلەردىن سەر باز ئالغان، كارۋان تۈزگەن، سورۇن ئاچقان، جەڭ باشلىغان، ئىش تۇتقان ... كاتتا - كىچىك ئەمەلدار، جاھانسازلارنىڭ ھەر قانداقلىقىنى خىزمەت - ئەمەل ئورۇنلىرىدىن ھەيدىۋېتىپ تۇرغان. 10 سەر باز بىلەن 100 دۈشمەننى، 100 ئاتامان بىلەن 1000 ئاتامان قاراقچىنى، 1000 يىگىت بىلەن 10 مىڭ تاجاۋۇزچى جاللاتنى تارمار قىلالمايدىغان ئەزمە، توخۇ يۈرەك قوماندان ئابدۇللاخان ھوزۇرىغا كىرەلمەيدىغان بولغان.

تارىخىمىزدىكى جىسمانىي كۆركەملىك — (جىسمانىي، مەنىۋى تەندۇرۇسلۇق) يەنى ئازكۈچ بىلەن جىق ياۋغا، بىر تەن بىلەن بىر نەچچە تەنگە، بىر كۈچ بىلەن بىر نەچچە كۈچكە تېتىيالايدىغان مۇكەممەل ئۇيغۇر تۈرقى، ئۇيغۇر قىيىنى، ئۇيغۇر سالاپىتى — شۇ چاغلاردىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ سەھىيە - تىبابەتچىلىك قۇدرىتىدىن ھاسىل بولغان خاس مۆجىزىلەردىندۇر. بىز تارىخىمىزدىكى بۇ خىل مىللىي ۋاپادار زاتلارنى مەڭگۈگە ئۇنتۇمايمىز، ئەلۋەتتە.

«تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن

1. بىلىم بەرگەن ئۇستازىمنى ئاتا - ئانامغا ئوخشاش ھۆرمەتلەيمەن. زۆرۈر تېپىلسا مال - مۈلكۈم، بايلىقىمدىن تەڭ بەھرىمەن قىلىپ، ئۇنى باقىمەن.

2. ئۇستازىمنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئۆز پەرزەنتىمدەك كۆرىمەن. ئەگەر ئۇلار تىبابەتچىلىكنى ئۆگىنىشنى خالىسا، قىزغىنلىق بىلەن ئۆگىتىپ قويىمەن، ھەق تەلەپ قىلمايمەن.

3. پەرزەنتلىرىمگە، ئۇستازىمنىڭ پەرزەنتلىرىگە ۋە شاگىرتلىرىمغا تىبابەتچىلىك بىلىملىرىنى ئىخلاس بىلەن ئۆگىتىمەن.

4. ئىمكانىيىتىمنىڭ يېتىشىچە كېسەللەر ئۈچۈن پايدىلىق دەپ تونۇغان داۋالاش تەدبىرلىرىنى قوللىنىمەن، كېسەللەرگە ئازاب ۋە خەۋپ يەتكۈزمەيمەن.

5. ھېچقانداق كىشىگە زەھەرلىك دورا بەرمەيمەن.

6. تۇرمۇشتا ۋە تىبابەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشتا پاك بولىمەن.

7. باشقا كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە كىرىشتە، داۋالاشنىلا مەقسەت قىلىمەن، باشقا تامادا بولمايمەن، پارا ئالمايمەن، غەيرىي جىنسىتكىلەرنى ئازدۇرمايمەن.

8. باشقىلارنىڭ تۇرمۇشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان لېكىن ئاشكارىلىنىشى بولمايدىغان ئىشلارنى ئەيلى ئۇ دوختۇرلۇق كەسپىگە مۇناسىۋەتلىك بولسۇن - بولمىسۇن قەتئىي ئاشكارىلىمايمەن — مەخپىيەتلىكنى چىڭ ساقلايمەن.

— ھىپپوكراتېس ①

8. سەئىدىيلەر زامانىدىكى مىللىي ئەخلاق ۋە مەنىۋى كەيپىيات

تارىخىي ئاساسلىرىمىزغا بىنائەن 16- ئەسىر سەئىدىيلەر خانلىرى ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي مىللىي ئەخلاقى بىلەن مەنىۋى كەيپىياتىنى بىز: ئەڭ مەنىلىك، ئىلمىيلىق دەرىجىسى مۇكەممەل، مىللىي خاسلىق خاراكتېرى ساغلام ۋە ئالاھىدە، ئەنئەنىۋى مىللىي ئىدېئولوگىيە، مىللىي مەدەنىيەت، مىللىي تۇرمۇش، مىللىي ئادەت

① ھىپپوكراتېس — مىلادىدىن ئىلگىرى 460- يىلدىن 377- يىللارغىچە ئۆتكەن يۇنانلىق مەشھۇر تېۋىپ. ئۇ تۈزۈپ چىققان تىببىي داۋالاش ئەھلىلىرىنىڭ يۇقىرىدىكى مىزانى 2000 نەچچە يۈز يىللاردىن كېيىنكى ھازىرقى چاغلار (1948- يىلى) دا دۇنيا تىبابەتچىلىك جەمئىيىتى يىغىنىدا ماقۇللانغان جەنۋە خىتابنامىسىنىڭ ئاساسى قىلىنغان. 1949- يىلى دۇنيا تىبابەتچىلىك جەمئىيىتى چوڭ يىغىنىدا خەلقئارا تىببىي ئەخلاق قائىدىلىرى قىلىپ بېكىتىلگەن («شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 1984- يىل 20- سېنتەبىر سانىدىن).

ھەم ئىنتىنىڭ خۇسۇسىيەتلەرنى تۈپ مەنبە قىلغان ئەلا گۈزەل، ساپ مىللىي ئەخلاق، ئەۋزەل مەنىۋى كەيپىيات ئىدى، دەپ قارايمىز.

مىللىي ئەخلاق دېگەن نېمە؟ مىللىي ئەخلاق تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا - بىر مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش - (تىرىكچىلىك) مۇناسىۋەت مىزانى تۈگۈنلەنگەن مىللىي ئادەت قانۇنىدۇر. بىزگە مەلۇمكى، ھەر بىر مىللەتنىڭ ئۆز تارىخىي تەرەققىياتلىرى جەريانلىرىدا يارالغان، شەكىللەنگەن ئۆزىگە خاس تۇرمۇش يولى، ياشاش ئۇسۇلى بولىدۇ. بۇ، شۇ مىللەتنىڭ ئۆزى ئۈچۈن پەقەت نوقۇل پەرىقلىق خاسلىق ھېسابلىنىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، بۇ خىل خاسلىق ئەنە شۇ مىللەتنىڭ مەۋجۇد بولۇپ تۇرغان، تۇرۇۋاتقان ماكان، زامانلىرىدىكى تەبىئىي شارائىت، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ماددىي، مەنىۋى مۇناسىۋەت، ئىستېمال، تۇرمۇش مۇناسىۋىتى، ئالماشتۇرۇش - ئايرىۋاشلاش مۇناسىۋىتى، ئىقتىسادىي - تاۋار مۇناسىۋىتى، ھەر تۈرلۈك تارىخىي مۇناسىۋەتلەر. . . شەكىللىرىدىن ھاسىل بولغان ھەم تارىختىكى تۈرلۈك كۈرەشلەر، ئۆزگىرىش، داۋالغۇشلار جەريانىدا تاسقىلىپ، مۇكەممەللىشىپ، كىشىلەر تەبىئىتىگە سىڭىپ، غەيرىي سېزىلمەي، ئادەت قانۇنى شەكلى بىلەن نامايەن بولۇپ تۇرغان ئوبيېكتىپ مىزان - (مەنىۋى قانۇن) خاسلىقىدۇر. مانا بۇ خىل خاسلىق - ئەخلاق دېمەكتۇر. 16- ئەسىر سەئىدىيىلەر جەمئىيىتىنىڭ بارلىق قانۇن، نىزام، پەرمانلىرى ئەنە شۇ خىل خاسلىقنىڭ ئوبيېكتىپ مىزان ئالاھىدىلىكلىرى يارالغان مەزمۇنلارنى چىقىش قىلىپ تۈزۈلگەن ۋە جارى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي سىياسىي ئەخلاقى - (ھاكىمىيەت ئەخلاقىنىمۇ ھەم) نى تولۇق - (% 100 لىك) ئۇيغۇر مىللىي ئەخلاقى (ھۆكۈمران ئەخلاق) نۇقتىسىدىن چۈشىنىمىز. شۇنداقلا بۇ خىل ئەخلاقتا مەلۇم خاسلىق پەرقى، ئالاھىدە شەكىل ۋە ئالاھىدە خاراكتېرى بىلەن ھەر خىل دۇنياۋى ئەخلاق تۈركۈملىرىدىن، مەسىلەن: دىنىي ئەخلاق، ئىرقىي ئەخلاق، نەسەب ئەخلاقى، ئومۇمىي ئىجتىمائىي ئەخلاق، ھەر خىل دۇنياۋى كەسپىي ئەخلاقلار تۈركۈملىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرغان، ئەخلاق بىلەن ھاكىمىيەت، سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىدېئولوگىيە بىلەن ئەخلاق قارىمۇ - قارشىلىقى بولمىغان، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتە ھەسەت ئەمەس، ھەۋەس، مىللىي تەڭسىزلىك ئەمەس، مىللىي تەڭلىك شوئارى مەزمۇن قىلىنغان ئىلغار، ئىلمىي مىللىي ئەخلاق ئۇقۇمىدىن ۋارىسلىق قىلىمىز، ئۆگىنىمىز.

1. ئەخلاقىي مەۋقەلەر

ھىجرىيە 1226- يىلى ئۇيغۇر تارىخچىلىرى - موللا مۇھەممەت ھۈسەيىن كۆچارى بىلەن موللا توختى خەلپەت قەشقەرىلەر تەرىپىدىن بىرلىكتە يېزىپ قالدۇرۇلغان «تەزكىرەيى ياران» دېگەن پارچە قولىيازمىنىڭ «ئەزىزانلار تەسنىپلىرى» دېگەن قىسمىدا سۇلتان ئابدۇرەشىتخان، سۇلتان ئابدۇكېرىمخان. . . لارنىڭ ئەخلاقىي مەۋقە ۋە ئەخلاقىي دالالەتلىرى توغرىسىدا مۇنداق تەرىپلەر تەكىتلەنگەن: «ئەزىزلەرنىڭ ئەزىزى، شاھلارنىڭ شاھى، ئەلنىڭ باش پاداھى ھەزرىتى سۇلتان سەئىدخان ئەنارەللاھۇ بۇرھانەھۇ ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدا مۇنداق ۋەسىيەت قىلغان: ‹. . . بەد ئەخلاقلىق - بەدبەختلىكتۇر . . . جەمىكى رەئىيەنى-

www.uyghurkitap.com

(جەمىكى ئەھلى يۇقىرانى دېمەكچى ـ ئا) ئەخلاقتا چاقىرماق، كۆندۈرمەك ـ ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر ... ئەمرى ۋاجىبتۇر... بەد ئەخلاق بەدرەكلەرنى ـ (يامان قىلىق ـ ئەخلاقتا كەسىپلەنگەنلەرنى ـ ئا) ئەدەبلىمەك ـ توسىماق، تۆۋە قىلدۇرماق، شاھلار، بەگ ـ سىپاھلار، شەرىئەت ۋە ئەھلى جامائەت پېشىۋالىرى ئۈچۈن تەخىرسىز زۆرۈرىيەتلەر جۈملىسىدىندۇر... ئەزىز خاقان ـ كۈفتار جولۇس ئابدۇكېرىمخان ئىبنى ئابدۇرەشىتخان غازى ئىبنى سۇلتان سەئىدخان ئەنەرەللاھۇ بۇرھانەھۇم (ئابدۇكېرىمخان سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ۋاپاتىدىن كېيىن، 1559- يىلدىن 1591- يىلغىچە 33 يىل سەئىدىيەلەر خانلىقىنىڭ خانى بولغان، 63 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ مىلادى 1591- يىلى بارچۇقتا ـ (مارالبېشىدا) خوجا ئىسھاق ۋەلى كۈچلىرى تەرىپىدىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ـ ئا) خانلىق ئۆمرىدە كىبىرى مەغرۇرلۇق تەمەننا ئەھلىنى، ئەدەب ـ ئەخلاق، دىيانەت،نامۇس مەۋقىنى سۆيۈق، خىيالىي تۇراقسىز، ناكاستە كىشىلەر ـ (غىدايىماقتا ھەۋەسلەنگەن، ھاكاۋۇر ئالىم ـ ئۆلىما، ۋەزىر ـ سىپاھلارنى، ۋەزىخانلارنى، تەقۋادار تەرىقەت كۈچلىرىنى، راھەت كۈتۈپ ياشاشقا يۈزلەنگەن بايۋەچچە گاڭگۇملارنى، ئەسكەرلىكتىن ـ خەلق جاپاسىدىن قورقىدىغان ـ قاچىدىغانلارنى، پۇلدار سودىگەرلەر، ھۈنەرۋەنلەرنى، نادان ئەمەلدار، تادان غېنىلەر ـ (بايلار) ھەم شۇنداقلارنىڭ ھەمىيارانلىرىنى، دىيانەتى بۇزۇق تەربىيەتسىز خاتۇنلارنى، بىكارچى كەسپىي تېجەمەللەر ـ (غورۇرسىز نوقانچىلار. . . ـ ئا) نى ئەخلاقتا چاقىرىپ، كىرگۈزۈپ تۇرماقنى خانلىقنىڭ كەسپىي سىياسىتى قىلىپ تۇتقان. . . ئەخلاقسىزلىق قىلغان بەدپېئىل كىشىلەرنى ئەدەبلەشكە يارلىق چۈشۈرگەن: . . ئۆزىگە گۈزەل، شەرمى ـ ھايالىق بولماقلىقنى، ئىنساپ، توغرىلىقنى، شەپقەت شاپائەتنى، ئىنسانىي مېھرىبانلىق ھەم ئىنسانىي ئادالەتنى ئەخلاق يولى قىلغان بارلىق ئەل سۆيەر ھۆكۈمدار ياراتلارنى، ئەخلاقنى مۇرادى مەقسەت يولى قىلغان ھەممە يۇقىرا، ئەھلىي جامائەتنى مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يەتكۈزمەككە ئىپادە (ۋەدە) ئىشارە قىلغان. جەمىكى خانلىق مۇلازىم ئەربابلىرىدىن، رەئىيە ـ پۇقرادىن، بەد ئەخلاقلىقنى كەسپىي نىيەت قىلغان، ھاراملىق، نىجىسلىق يەيلى ئېتىبارىدىن يانمايدىغان خۇمسا بەدرەكلەر ـ (جەمئىيەت ئۈچۈن زىيانلىق قەبىھ ئىنسانلار ـ ئا) نى يەكلەشنى، توسۇش، دەككىلەشنى، ئۇلارغا يانىباسماسلىقنى تەلەپ قىلغان ھەم ئۇنداقلارنى جەمئىيەت جىنايەتچىلىرى قاتارىدا جازالاشنى ئەمر قىلغان.»

20- ئەسىر ۋەقەشۇناسلىرىمىزدىن مۆھتەرەم ئەدىب مامۇت ئىسلام (بۇ ئەدىب توغرىسىدا مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1988- يىل 1- سانىدا ئىز ـ دېرەك بېرىلگەن ـ ئا) سەئىدىيەلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ ئەدەب ـ ئەخلاق ۋە مەنىۋى كەيپىياتلىرى توغرىسىدا ئۆزىنىڭ «بەلەن گەپلەر» خاتىرىسىدە توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ: «... قەيەردە ئەدەب ـ ئەخلاق، دىيانەت، نومۇس بولمىسا پاكى بۇزۇلغان بولسا يەنى ئادەملەرنىڭ ئەپئال، كەيپىيات، مىجەز ـ قىياپەتلىرىدە غەيرىيلىك، بۇزۇلۇش ئالامەتلىرى ئاشكارا ئۆرلەپ تۇرسا، ئۇ ھالدا شۇ يەرنىڭ، شۇ ئەلنىڭ بەختى ـ ئىقبالى، رىزقى ھالاۋىتى، مىللىي شۆھرىتى زەبۇنلۇققا بۇرالغاي. بۇ مىللىي پاكلىق ۋە مىللىي ئىستىقبالغا ئۇسۇپ كىرگەن نەسلىك، ئۇنى تەقدىرىمىزگە، تارىخىمىزغا ھەم نەسلى ئەجدادىمىزغا زىيانلىق يىغ، بۇزۇلۇش ۋە يوقىلىشنىڭ بېشى دەپ بىلىش ھاجەت ۋە زۆرۈردۇر...».

دەرۋەقە مىللىي ئەخلاقنى جۈملىدىن ئومۇمىي ئىجتىمائىي ئەخلاقنى سۆيۈش – تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، ئەلنى سۆيۈش، ۋەتەننى سۆيۈش، ئۆزىنى سۆيۈش، ھاياتنى سۆيۈش دېمەكتۇر. ئەجدادلىرىمىزنىڭ پاك ئىزىنى باسماقنى راۋا بىلگەن، تارىخ ئالدىدا، مىللەت ئالدىدا، خەلق ئالدىدا، ۋەتەن ئالدىدا شان - شەرىپى بىلەن قەددىرلىنىشنى، غورۇرى، ۋىجدانى بىلەن ياشىماقنى ئىستىگەن ھەر بىر مەزمۇت ئادەم، ھەر بىر غورۇرلۇق قېرىنداش ۋە تەنپەرۋەر سۇلتان ئابدۇرەشىتخاننىڭ «...بەدئەخلاقلىق - بەدبەختلىكتۇر ...» دېگەن قىممەتلىك ھۆكمى (ئەخلاقسىزلىق - ئاڭسىزلىق، نادانلىق، خورلۇق، بوزۇلۇش - يوقلىلىشتۇر دېگەن مۇتلەق توغرا ھۆكمى – ئا)گە دىققەت - ئېتىبار بىلەن نەزەر تاشلىماقنى شەرتتۇر. قەيەردە ئەخلاقسىزلىق ئېغىر بولىدىكەن، كىم ئەخلاقسىزلىقنى ئادەت قىلىدىكەن، شۇ يەر ھەم شۇ كىشىنىڭ ۋەيران بولۇش – (نامراتلىشىش ۋە قاشاقلىق، قالاقلىق) ئاقىۋىتى ئېغىرلىشىپ بارىدۇ. بۇ، تەلتۆكۈس بەدبەختلىك – (بەختسىزلىك – ئا)تۇر. بۇ، تەقدىرنىڭ، تارىخنىڭ، نەسلى ئەجدادنىڭ بۇزۇلۇش باشلانمىسىدۇر. بۇ يەردە شۇنىمۇ مۇقەررەر قەيت قىلىش لازىمدۇركى؛ دۇنيادا مۇتلەق ساپ قان، ساپ دىن، ساپ مىللەت، ساپ نەسەپ ... بولمىغاندەك، مۇتلەق ساپ مىللىي ئەخلاقنىڭمۇ بولۇشى مۇمكىن ئەمەستۇر. مىللىي تەرەققىيات ئېھتىياجى، زامان ئېھتىياجى ۋە ھەر خىل قىسمەت - زۆرۈرىيەتلەر سەۋەبلىرى بىلەن شەكىل ئالغان تارىخ ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن، بىر خەلق ياكى بىر مىللەت ئۆزىنىڭ ئەخلاق ھەم ئەخلاق سىستېمىلىرىنى يېڭىلاش، ئۆزگەرتىش، تەرەققىي قىلدۇرۇش، كونىراپ كەتكەنلىرىنى، ھەتتاكى سەلبىي ئەھمىيەتلىشىپ تۇرغانلىرىنى تاشلىۋېتىش - (ئومۇمەن يېڭىلىقتا كۆچۈش)كە ئاڭلىق يۈزلەنسە، ئۇنى مىللىي تەرەققىيات نۇقتىسىدىن قەتئىي قوللاش، ئالقىشلاش لازىمدۇر. بۇ خەلق تەرەققىياتىدۇر، بۇ زامانىۋى ئەخلاقتۇر. ئەمما ۋە لېكىن ئۇنىڭ تەتۈرسىچە يەنى نەسلى بەدنىيەتلىك، مىللىي خورلاش ياكى مىللىي دۈشمەنلىك چىقىش قىلىنغان زورلۇق كۈچ – (ھاكىمىيەت كۈچى، تاجاۋۇزچى يات كۈچ) لەر دەخلى - تەرۇزچىلىقى بىلەن بولغان، باشلانغان، ئاڭسىزلىق، نادانلىق، جاھالەت مەنبە بولۇپ تۇرغان زورلۇقلار تۈپەيلىدىن تېڭىلغان ھەرقانداق غەيرىي تېڭىلما «ئەخلاق»، دىنىي «ئەخلاق»، سىياسىي «ئەخلاق»، خۇراپىي «ئەخلاق» لار – (تاجاۋۇزچى يات «ئەخلاق») نىڭ ھەرقانداقىغا قارشى تۇرۇش، يەكلەش - ئەڭ ئېسىل مىللىي مەجبۇرىيەت، ھەقلىق مىللىي قوغدىنىش ھېسابلىنىدۇ. ئەخلاق پاكلىقىنى، دەخلىسىزلىكىنى ساقلاش، قوغداش، ئەخلاق پرىنسىپلىرىغا ئەمەل قىلىش - ئىنسانلىق قەرز، تەركسىز مىللىي ۋىجدان ۋە مەجبۇرىيەتتۇر.

«تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار» دىن

ياخشى خۇلۇق-شاھلىق ھەممىدىن دۆلەتتىن ياخشىراق،
ساپ تەبىئەت - تىللا - گۆھەر كانلىرىدىن ياخشىراق.
....
پەرىلەردەك پاكتۇر - ياخشى تەبىئەت،
يامان خۇلۇق - دىۋىدەك ھەممىگە ئاپەت.
....
كەمتەرلىكتىن كېلەر ئىززەت-ۋە ئىكرام،

كېيىملىكتىن يامان بولار ياخشى نام.
....
ھايا - ئادەمىلىك ئەسلىدۇر ئەسلى،
شۇندىن ئادەم بولار ھەر ئادەم نەسلى.
....
كېرەك بولسا ئابرۇي ئالەمدە،
ياخشى خۇلۇق بولسۇن ئادەمدە.

www.uyghurkitap.com

....

خۇش چىراي ئەمەس ياخشىلىقنىڭ بەلگىسى،
ياخشى خۇلقتۇر ياخشىلىقنىڭ بەلگىسى.

....

تەنە قىلما خۇدۇك يۈزۈڭگە قاراپ،
ئەي ئەقلى ئىنسابىتىن بىخەۋەر كىشى.
تەن غىلاپ، ئەمما جان - غىلابتا قىلىچ،
ئۆتكۈرلۈك، كەسكەكلىك قىلىچنىڭ ئىشى.

— («دانالار خەزىنىسىدىن» ئېلىندى — ئا)

گۈزەل ئەخلاق — بەھاھا گەۋھەردۇر،
ئامرات بولساڭمۇ، سەممىي بول،
ئاتا - ئانىنىڭ ئېسىل ئەخلاق پەزىلىتى — بالىغا قالدۇرۇلغان ئەڭ ياخشى مىراستۇر.
ياخشى كۆڭۈل باغ، ياخشى نىيەت يامغۇر، ياخشى گەپ گۈل، ياخشى ئىش — مېۋە دېمەكتۇر.
ئاچچىقلىق كەلسىمۇ، ئىززەت - ھۆرمەتلىك بىلەن بول، ئۇنى يوقاتما.

— (چەت ئەللىكلەر تەمسىللىرىدىن)

2. مەڭگۈلۈك پرىنسىپلار

ئىشەنچىلىك تارىخىي خاتىرە، ئەستىلىكلەردىن ئايان ۋە مەلۇمدۇركى؛ سەئىدىيەلەر ھاكىمىيەتلىرىنىڭ 16 - ئەسىر تەشكىلىي تەركىبلىرىدە، بارلىق جەمئىيەت ئىدارىچىلىك قۇرۇلمىلىرى (دىنىي، جامائەت، كەسىپ، ساھە ۋە ھەر خىل ئاممىۋى ئۇيۇشما، ئاپپاراتلار) نىڭ ھەممىسىدە جەمئىيەتنىڭ ھاكىمىيەت ئەخلاقى (سىياسىي - ئىجتىمائىي ئەخلاق) نى توغرا ئىز بىلەن جانلاندۇرۇش، قەبىھ بەد ئەخلاقلىق ئىللەتلىرىنى چەكلەش ۋە بەد ئەخلاق بەدرەكلەر —(بەد ئەخلاقتا كەسىپلەنگەنلەر) نى توسۇش، جازالاش ۋە جەمئىيەتنىڭ، خەلقنىڭ ئەخلاق پاكلىقىنى قوغداش بويىچە مۇقىم، دائىملىق ئىشلەپ ۋە نازارەت قىلىپ تۇرىدىغان ئەڭ ھوقۇقلۇق ئاپپاراتلار بولغان. خانلىق ئەخلاق - (مىللىي ئەخلاق) نى خەلقنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئادەت مىزانى، دىنىي ۋاجىباتى ھەمدە تۈزۈم پرىنسىپى قىلىپ تۇتقان بۇ خىل ئاپپاراتلارنىڭ بىردەك تەقىپلەش، چەكلەش ئوبيېكتى قىلىنغان بەد ئەخلاقلىق ئىللەتلىرىنىڭ ئالامەت، شەكىللىرى توغرىسىدا «ئۇلۇغلارنىڭ نەپەس مۇبارەكلىرى» دە مۇنداق تەكىتلىنىدۇ: «... ياراتقان ئاللاھقا، ۋەتىنىگە، ئىگىسىگە - (خەلقىغە، قەۋم - قېرىنداشلىرىغا - ئا) تۇزكورلۇق - (خائىنلىق) قىلغانلار، ھاياتلىق ئۈمرىدە مەزلۇملارغا زۇلۇم قىلغانلار، نەسلىنى ساتقانلار، زوراۋانلار، خۇسۇمەتكارلار، جىنسىي گۇناھ قىلغانلار، رەھىمسىز جازانىخورلار، ئوغرىلار، جىنايەتچىلەر، ئەيشى - ئىشرەتچىلەر، زالىم ئەمەلدارلار، لۈكچەكلەر، قەھرى غەزەپلىكلەر، خۇنخور، تۆھمەتخورلار، پىتنە ۋە ناھەق غەۋغا قىلغانلار، ئادالەتسىز، ھاياسىز، ئىنسابسىز، قارابىس، نىيىتى بۇزۇق، پەيلى شەيتان، دىن ھەم قىنىدىن چىققان بەدقىلىق بەدرەكلەر، بەد ئەخلاقلىق جازاسى — (دەككىلەنگۈچى گۇناھكارلىققا — ئا) غا نىشان ئىدىلەر...» ئەگەر تەپسىلات ئۇقۇمىدىن بۇ تەرىپاتنى شەرھىيلەش توغرا كەلگەندە شۇ زاماننىڭ دەككە، چەكلەش ئوبيېكتى قىلىنغان ئىجتىمائىي - سىياسىي بەد ئەخلاقلىق قىلمىشلىرى تەركىبىدىن مۇنۇ 15 ئىللەتنى: (1) ۋەتىنىگە، خەلقىغە، ئۆز ۋىجدانىغا، نەسلىگە مۇناپىقلىق، تۇزكورلۇق - (خائىنلىق، ئاسىيلىق، — ئا) قىلغانلار ھەم بۇ ئىشتا تۆۋىسى كۆپايسىزلەنگەن قارا يۈزلەر... نى؛ (2) ھەق ۋە توغرا يول تۇتقان ئۇلۇغلار - (ئەلگە ئازادلىق، بەخت ئاتا قىلىشقا ئۆزىنى ئاتىغان داھىي، يېتەكچى ئۇستاز، ئالىم - ئۆلىما، خاسىيەتلىك پېشىۋالارغا، راست، توغرا، ھالال يول تۇتقۇچىلار) غا خۇسۇمەت، بوھتان، ۋابال قىلغانلارنى؛ (3) ئۆز نەپسانىيىتى ئۈچۈن ۋىجدانسىزلىق، ناھەق سۆكۈتپەرەستلىك قىلغان، ئەلدىن - ئادەملەردىن چەتنىگەنلەرنى؛ (4) زالىملىق، خۇنخورلۇق يولىنى تۇتقۇچىلارنى؛ (5) سۇخەنچىباز - ئارا بۇزغۇچىلارنى؛

(6) جازانە، ئالدامچىلىقنى كەسىپ قىلغانلارنى؛ (7) بەدنىيەت — (سۈيقەستچى، ھەسەتخور) لەرنى؛ (8) ئۆكتەم — زوراۋانلارنى؛ (9) قىمار ۋە ناتوغرا يوللىنى تاللىغانلارنى؛ (10) كەسىپسىز كەيپ - چىلىك - (كەيپى نىجاسەتلەرگە بېرىلگەن، ئۇنى پەيدا قىلغان، تارقاتقان، كىشىلەرگە سايە قىلغان، يۇقتۇرغان بەڭگى، شارابخورلۇق...) يولىدا چۈشكەنلەرنى؛ (11) جىنسىي ئىجبىلىق — (جىنسىي بۇزۇقچىلىق، ئىشەكچىلىك، جىنسىي دەللاللىق، جىنسىي بىمارچىلىق ۋە جىنسىي ۋەيرانچىلىق...) نى كەلتۈرگەن، راۋا تاپقانلارنى؛ (12) قاتىللىق قىلغانلارنى؛ (13) بۇلاڭ - تالاڭ، ئوغرىلىق، خىيانەت، پارا... جىنايىتى سادىر قىلغانلارنى؛ (14) كۆكەمە، ئۇششۇق، زەرگى، نومۇسسىز، تەييارتاپ، تىجەل ئادەملەر تۇركۈمىنى ھاسىل قىلغانلارنى؛ (15) ۋەتەن، خەلق دەردىگە دەرمان بولغۇچىلار قاتارىدىن يالتايغان ۋاي دادچىلار، بىپالى بوشلار، مىللىي شۆھرەت، غورۇر ئۇقسانچىلىقى - (ۋىجدانسىزلىق) قىلمىقىنى شەكىللەندۈرگەن، ۋىجدان ۋۇجۇدى يوق، ئۆمرى قەدىرسىزلەر...نى ئاتاش - ساناش دەل ئورۇنلۇقتۇر.

تېماتىك ئىنچامچانلىق تۈپەيلىدىن، بۇ ئىبارىلەرنىڭ بەزىبىر مىسالى يەشمىلىرى - (ئايرىم بىر قىسمىلىرى توغرىسىدىكى چۈشەنچىلىرىمىز) نى تۆۋەندىكىچە شەرھىيلەشكە توغرا كېلىدۇ.

3. مىسالى يەشمىلەر

تۈزكورلۇق - (خائىنلىق) مۇناپىقلىق ئىللىتى سادىر قىلغۇچىلارنى يەكلەش ۋە چەكلەش توغرىسىدا:

تۈزكور - خائىنلار - مۇناپىقلار ھارام نىيەت بىلەن ھارام دۇنيا، ھوزۇرى مەنپەئەت، شۆھرەتكە ئىخلاس باغلىغان بەدنىيەت كىشىلەردۇر. ئۇلارنىڭ ھەسەتلىك قەلبلىرىدە سۈت بەرگەن مېھرىبان ئانىلىرى، ئۆستۈرگەن ئەزىزان ئاتا، قېرىنداشلىرى، بىر مەۋجۇت تىرىك گۆشنى ئادەمگە ئايلاندۇرغان مېھرىبان ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئەجرى ھەممىدىن ئەلىكى، ئادەمنى ئادەملىك قىممىتىگە، سالاھىيىتىگە ئېرىشتۈرگەن، تەقدىر مۆئەككىلى - جانىجان ۋەتەن، ئانىنىڭ بەختى - ئامىتى، سەلتەنىتى - قانىتى بولغان ئەل - ياران - (مىللىتى - قەۋمى) لىرى يوق، ئۇنتۇلغان. ئۇلارنىڭ مەسلەك، نىيەتلىرى - پۇل، ئەمەل، «شۆھرەت»، كەيىپ - ساپا. ۋىجدان ئۇلارنىڭ چۈشەنچىسى ئەمەس. ئۇلار تۈزكورلۇقنى بىر ئۆمۈر كەسپىي ئەخلاق قىلىشقان. تۈزكور بولغاندىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ھەممە قىلىق، ئورۇنۇشلىرى بىلەن مۇكەممەللەشكەن، تۈزكورلۇق ئەپسانىنى چۈشىنىشكىمۇ تۈزكورلۇق قىلىدىغان مەخلۇقلار ۋە بەد بەختلەردۇر.

«... تۈزكور (خائىن) ئا يان باسقان، بولۇشقان ئەۋلادتىن، دوست - ياراندىن تېنىپ كەتمەكلىك، قاچماقلىق پەزىلەتتۇر ۋە ئەڭ ئالىي مۇسۇلمان ساۋابىدۇر... يەر يۈزىدە خائىننىڭ كۆلكىسىنى ئاڭلاشتىن ئېغىر ئازاب، گۇناھ، ئەلەم يوقتۇر. خائىننى كۆرمەك بەدبەختلىكتۇر... ئەي ئادەم خاس خائىنلارنى يەكلەڭلار، ئۇلارغا تۈكۈرگەن بولماڭلار، دۇئا قىلماڭلار، دۇئا ئالماڭلار، خائىن يۈرگەن يولغا كىرمەڭلار، خائىن جەسەت دەپنە قىلىنغان زاراتگاھلارغا جەسەت قويماڭلار. خائىن تۈۋرۈسىگە ئىشەنچ قىلماڭلار. خائىنغا ھۆرمەت كەن شىكار ئىتلىرىنى قىرىپ تاشلاڭلار. خائىنغا ھەۋەس، تۈزكورلۇق... ھەر بىر ۋىجدانلىق، راۋۇرۇس ئىنسان ھەم مۇسۇلماننىڭ ۋىجدان، ئىمان قەرزىدۇر... خائىننى رەسۋا قىلماق، ئۇنىڭ ئىپلاس قەدىمىنى پاك زېمىندىن يوقاتماق — ھەر بىر ئىنسانغا تاڭلا مەھشەر ئۈچۈن تېپىلغۇسىز ساۋاب، ئىككىلا ئالەملىك شۆھرەت، ئانا سوتىدىكى جاۋاب، ئەل - يۇرتقا تۆھپە ھېسابلىنىدۇ... خائىن — ئاللاھنىڭ غەزىپى، بەندىنىڭ نەپرەت ئوچىقىدۇر...»

—(«پەتىۋا شەرىپ» تىن)

دەرۋەقە، مەڭگۈلۈك ھەسەت، نادامەت — خائىنىنىڭ روھىي ئۆمرى، ئۆمۈرلۈك مەغلۇبىيەت — ئۇنىڭ چەقمىش يولى، نەپرەت — ئۇنىڭ ھايات ئوزۇقىدۇر. خائىن — پاك زېمىن ئۈچۈن نىجىس يۈكتۇر...

مىلادى 1640 - يىللار ئەتراپىدا يەنى سەئىدىيىلەر خانلىرىدىن سۇلتان ئابدۇللاخان زامانلىرىدا يەكەن خانلىق مەدرىسە دامىدىكى خانلىق «شەرئىيەتى غارا» — (شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى پەتىۋا يولى بىلەن جاكارلاش) داھىلىرى تەرىپىدىن تۇزكورلۇق — (خائىنلىق) گۇناھى سادىر قىلغانلارغا دوقال - دەككە تۇتقى — (سىگنال بۇيرۇقى) سۈپىتىدە بايان قىلىنغان يۇقىرىقى سۆزنى سەئىدىيىلەر جەمئىيىتىنىڭ تۇزكور - خائىن كىشىلەرگە تۇتقان مىجەز نامىسى دېيىشكە بولىدۇ. خائىن قېرىنداش، خائىن دىنداش ۋە خائىن يولداش، زامانداشنى بىلمەيدىغان، تونۇيالمايدىغان، دەككەلىيەلمەيدىغان ۋە چەكلىيەلمەيدىغان ھەر قانداق تائىپ، گۇرۇھ ھامان تەقدىرى قۇللۇقتىن، مەۋجۇدلۇقى نادامەتتىن - ئەلەمدىن قۇتۇلالمىغۇچىلاردۇر. 16 - ئەسىر سەئىدىيىلەر كۈچلىرىنىڭ سەلتەنەت تارىخى ئەنە شۇنداق تۇزكور كۈچلەرنى جىمىقتۇرۇش، خائىن ھەم خائىنلىققا يول بەرمەسلىك ئالاھىدىلىكى بىلەن خاراكتېرلەنگەن، شەرەپلىك تارىختۇر.

تارىخىمىزدا تۇزكورلارغا، مۇناپىقلارغا مەڭگۈلۈك رەقىب، مۇرەسسەسىز جاللاتلىق ئالاھىدىلىكى بىلەن شۆھرەت قازانغان ئەزىز بوۋا - ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھىياتلىرى، ئىستىل، تەجرىبىلىرى بىزگە ھەر قاچان ئۇنتۇلغۇسىز ئۆچمەس سىگنالدۇر، مەنىۋى مەدەت، ئەخلاقىي ۋىجدانىي، روھىي جەڭگىۋارلىق قورالى سۈپىتىدە نەمۇنە ۋە تەۋەررۇكتۇر. دېمەك، خائىن — مۇناپىقلارغا نەپرەت - غەزەپلىنىش — ئۇيغۇرنىڭ تەبىئىي خىسلىتىدۇر. تارىخىمىزنىڭ مەدەنىيە، رەھمەتلىرى شۇلارغا مەنسۇپ ۋە نېسىپ بولغاي.

نەچچە ئىشلار باركى، رەھمانى ئېرۇر،
نەچچە ئىشلار باركى شەيتانى ئېرۇر.

ئابىدى بولغىلكى پاسىق بولماغىل،
سالىھ بولغىل مۇناپىق بولماغىل.

....

نەچچە ئىشلار بىل — مۇناپىقلار ئىشى،
قەست ئەيلەگەر ئېبى قىلما كىشى.

....

كىم مۇناپىق بولسا ئول مۇردارىدۇر،
بىل مۇناپىقتىن خۇدا بىزارىدۇر.
كىم مۇناپىق بىرلە گەر ھەمراھدۇر،
ئاگاھ بولغىل ھەر ئىككىسى گۇمراھدۇر.

....

— مۇھەممەت يىمىنىي ئابدۇللا خاراباتى

▷ «تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار» دىن ◁

بېھىش يەلمىغ جاڭگال، چىمەنگاھلار ئارا تۈمەن - تۈمەن مۆجىزە، خەس، گۈل - گىياھلاردىن بەھرى ئېلىپ ھاياتلىق كۆرىدىغان جاندار - تىنالغلار، ئىمناق، ئوم، ماس ھەم خاس ئۆتكەن زامانلارنىڭ بىرىدە ئۇلارنىڭ ماكانلىرىغا قاڭقىرغان تېجىمەل ئوقانچى يېتىمەكلەردىن بىرى پىنھان پەيدا بولغان، ئۇلنگەن ئىدىلەر. ناكەستىلىك يولغا كىرگەن بۇ يەجۈج (قولغا چىقىقانىنى كۆتۈرۈپ كېتىشكە ئادەتلەنگەن لاماكان ئادەم — ئا) بۇ يەر-دىن لاماا، قاۋاپچىل تايغانلاردىن بىرىنى تېپىۋېلىپ بويىنىدىن باغلاپ، ئۇنىڭ بىلەن شىكار قىلماقنى تەرەددۇت قىلدىلەر. ناگاھان شۇنداق قىلىپ شۇ چىمەنگاھ ئاب - ھاۋاسىدىن، لوقما، پالاھلىتىدىن بىرلىپ ئۆسكەن، ئىتلىق نەپسىنى چوڭقايتماق، جاڭگال جاندارلىرىدىن رىزقىنى قىزغانماق، بىچارە جاندىن ئۆزىنى ئۆرە قويماق مۇددىئاسىدا لاپ لىق قىلىپ يۈرگەن تايغاندىن بىرىنى باغلاپ ئۆزىگە كۆندۈردىلەر ۋە تايغان كىرىدىغان، «بېھىش»

بارلىقىنى، ئۆزىنىڭ چېنىگەنسىزلىقىدىن چىقماي رازى قىلسا، شۇ پەيتتىكە مەڭگۈلۈك باشلاپ كېتىدىغانلىقىنى ۋەدە ئىنتام قىلدىلەر. تايغان كۆندى، ئۆگەندىلەر. بۇ ئارىدا بىر توكۇر يېتىم جەرەن ئوغلىقى بار ئەردىلەر. تېچمەل، تايغاننى باش بۇرۇن قىلىپ ئۆلەڭگە سالدىلەر. ئوغلاق قېچىپ تۇتۇق بەرمەدىلەر. تايغان دېدى: ئەي توكۇر تولۇك! بۈگۈن قېچىشلىق قالتىسقۇ؟ مېنىڭ بۇ چاغلار شىچە ھەرقانداق شاش ھايۋاننى ئۆت سەكرەپلا تۇتۇۋالىدىغانلىقىمنى بىلمەمسەن؟

جەرەن ئوغلىقى جاۋاب بېرىپ، دېدى: سەن ئۆزگەردىڭ، مەن ئەمدى ئۆزۈم ئۈچۈن قاچىمەن، سەن بويۇڭدىن باغلىغان ئىگەڭ ئۈچۈن قوغلايسەن، مەڭگۈ تۇتالمايسەن، تۇتالمايسەن. بۇ تەقدىرنىڭ قىسمىتى.

— (ئۇيغۇر خەلق رىۋايىتى)

ھەق، توغرا يول تۇتقۇچى داھىي، ئۇلۇغلار — (ئادالەتكار داھىي، ئۇستاز، ئالىم، ئولىما، مۇنەججىم، پېشىۋاھلارغا، يۇرت، ئەل مۆتىۋەرلىرىگە، زات، ئەزىز ئەل غەمگۇزارلىرى...) غا خۇسۇمەت، بوھتان، قەست ئىللىتى سادىر قىلغان ھەم بۇ خىل قەبىھ بەد ئەخلاقلىقنى كەسىپ، مىنەجەز قىلىۋالغان، كۆڭلى تار، كۆرەلمەسلىك ھەسرىتىدە ئۆرتىنىپ يۈرگەن دەردخۇمارلارنى چەكلەش، توسۇش، قىلمىقلىرىدىن ياندۇرۇش، توغرا نىيەتكە كۆندۈرۈش توغرىسىدا:

«ئامىمىغا خاس ئۇلۇغ داھىي، پېشىۋالارنىڭ، ئالاھەزەل ئوردىگاھ، شەرئىيە، بىلىم، ئادالەت... مەھكىمىلىرىنىڭ ئەمرى - ۋاجىبلىرىنى قولاقتا تۇتمىغان، ئۇلارنىڭ ئارىسلىرىنى بۇزغان، ئۇلارغا تۆھمەت - خۇسۇمەتلەر قىلغان، شان - شۆھرەتلىرىنى تۆككەن، ئۆز باش، ئۆز خان، ئۆز سۆز باش كۆتۈرمەك بولغان... ھەرقانداق بويۇن تاۋلىق قىلغۇچى شاككاك ئادەم — ئىنسانىيەت ئەخلاقىدىن مەھرۇم، ئەل - جامائەت پېشىۋالىرى ئىلتىپاتىدىن يىراق، ياخشى تەربىيە - ئىلىم خەزىنىلىرىدىن ھوزۇرسىز، بەدپېئىل، مەمەدان، تەقدىرى يەككە ھەم غۇۋا، ئەل - يۇرتقا ۋاپاسىز ئادەمدۇر... ئۇلارغا ياران بولماق، نىيەت، غايە بىرلىكىدە تۇرماق، ئەگەشمەك، ئەگەشتۈرمەك ئىككىلا ئالەملىك يەككىلىك، ئەلسىزلىك بالاسىغا گىرىپتار، ئەل نەپرىتىگە سازاۋەر بولغانلىقتۇر... ئۇلۇغلاردىن قارشىش، ئەلدىن نەپرەت، زاماندىن گۇناھ تاپقانلىقتۇر...»

—(«پەتىۋا شەرىپ» تىن)

دەرۋەقە داھىي — ئېتىقادى بولمىغان، قەلبىدە ئىنسان تايانچىسى يوق، ئۇستاز ھۆرمىتىنى، توغرا، ئادىل، خەلق يېتەكچىلىرىنىڭ قەدرىنى ئېتىبارلىمىغان ئادەمدە ئۆز خەلقىگە مۇھەببەت، ۋەتىنى ئۈچۈن مەسلەك - غايە، ئەلگە خىزمەت ئىستىكى بولمايدۇ. بۇ، دېمەك ئېتىقاد - ئۇستازتۇتمىغان ئادەمدە ھۆرمەت بولمايدۇ، دېگەنلىكتۇر.

«... ئەي ئامۇ خاس! ئۇلۇغ ئەل پاسىبانلىرىغا، خەلق داھىلىرىغا، ئۇستاز، ئالىم، مۇنەججىملەرگە، ئاتا - ئانا، چوڭ پېشىۋاھ ئەجداد، جامائەت چوڭلىرىغا ھۆرمەت - ئېھتىرامدا بولۇڭلار، بۇ ھەممىڭلار ئۈچۈن ۋاجىب ۋە ۋەزىپىدۇر...»

—(«ئەزىزانىلار تەسنىپلىرى» دىن)

ئۆز نەپسانىيىتى، بەد ئەخلاقلىق ھەۋەسىنىڭ راۋاجلىقى ئۈچۈن ۋىجدانسىزلىق، ئەلنى كۆزگە ئىلماسلىق، ئىنساننى خورلاش ئىللىتى - (گۇناھى) سادىر قىلغانلارنى ئەدەبلەش، قىنىغا سېلىپ قويۇش توغرىسىدا:

— داد، ھۆكۈمدار، — دېدى شاھىد تەكەللۇپ بىلەن، — بەرھەق راستلىق ۋە توغرىلىق بىلەن گۇۋاھ - شاھىدمەنكى، يۇرت پادىشاھىمىزدىن غېنىلىقى —(باياشاتلىقى زىيادىلىقى) بىلەن ئەلگە، ئۇ يۇرتتىن بۇ يۇرتقا نام چىقارغان كارۋان بېگى — سەكپەرەست — (ئىتپەرەس — ئا) ... ئۆكتەمنىڭ ئون جۈپ قاۋان ئىتى باردۇر. خالايىقلار بۇ ئىتلارنىڭ ھەيۋە، زەخمەتلىرىدىن ۋەھىم قىلىشىپ، يىراق - يېقىن يوللىرىدىن توختايدۇ. تۈن كېچىلەردە كۆز يۇمماي تۈنەيدۇ، چالا كۆز يۇمىدۇ، ئۇششاقلار، قېرى، ئايال، ئاجىز - ناتاۋان پەقىر مىسكىنلەر بۇ ھالدىن خەۋپسىرەيدۇ، زارلايدۇ. سەكپەرەست ئۆكتەمدىن چۆچۈشىدۇ. ئۆكتەم بۇ ھالدىن زوق، ھوزۇر ھېس قىلىدۇ. ئىتلىرىنى گۆش چوختەك —(تۇخۇم، سۈت، ئاقئۇن، قوي يېغى، كېپەكلەنگەن سېمىز گۆش، تۇز بىلەن قىلىنىدىغان بىر خىل نان —ئا)تە

سەمەردىتىدۇ. ئۆكتەمنىڭ خاس كىشىلىرى بولسا بۇ خىل چوختىكىلەرگە سەگۋازلاردىن قىزغىنىپ —(يەپ، ئىچىپ كۆرمەكلەرىدىن گۇمان، شەك سېزىپ)، پىت - بۈرگىلەر، نىجىس قۇرتلار ئارىلاشتۇرۇشىدۇ. يەنە مىسالەن، كۆنچى - چىمگەر... ئۆز كەسپىي بەدىكىتىنى نىشان قىلىپ مەھەللە - كوچىلارغا تۇتۇن، بۇس بىلەن زەھەر كەلتۈردى. نىجىسلىق —(سېسىقچىلىق) تاپتى. نېمە قىلماق كېرەك؟

ھۆكۈمدار دېدى ۋە بۇيرۇدى:

— سەگپەرەست... ئۆكتەمگە بوينىغا قارا ئارغامچا باغلاپ، بازارىە - شەھەرمۇ سار قىلىپ تووۋا قىلدۇرماق، خوتۇن - پەرزەنت، ياران - بۇرادەرلىرىدىن ئايرىپ ئادەمزاتسىز چۆل ھودۇد —(چۆللەردىن ئۆتمىدىغان خالىق چېگرىسى — ئا) باقمىقا ئىلتىلەرى ئىلە پالىماق، مۇشكۈللۈك سالماق ھاجەتتۇر. ئەل - ياران، ھەقەمسايە، قەۋم - جامائەتنىڭ قەدرىنى ئۆتمىيا بىلگىچە شۇنداق ئەرەج - ئەلەم كۆرگەي... كۆنچى - چىمگەر خۇمدان ئىچرە بۇس، تۇتۇن يۇتماققا بەنت ۋە مەلىكە قىلىنغاي —(خالىق خۇمدانلىرىدا ئوت يېقىش، خۇمدان دۈملەش، تېرە ئىشلاش مالامىتىگە دۇچار قىلىنغاي؛ مورا - تۈرخۇن دەردىنى كۆرگەي دېمەكچى — ئا).

*

... قاراقچى ئوغرى يول توسۇپ بۇلاڭچىلىق قىلاتتىلەر. بىر كۈنى يولۇچى قازىنى توسۇۋېلىپ بۇلىماق بولدى.

— مەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇلۇغ قازىسى تۇرسام، نېمە ئۈچۈن بۇلايسەن، خۇدادىن قورقمامسەن؟ — دېدى قازى.

— مەنمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ قارام ئوغرىسى تۇرسام، سېنى بۇلىماي كىمنى بۇلايمەن، — دېدى ئوغرى.

قازىنىڭ ھەممە نەرسىلىرىنى سويۇۋېلىپ، قۇرۇق سۆڭەك مۇشۇقتەك قىلىۋەتتى. بۇ ھالىنى تۆت سەپەرخان كۆرۈپ، سۈكۈت قىلىپ تۇرغانىدى ۋەقە پاش بولدى. قازى، ئوغرى، تۆت سەپەرخان ھاكىم، پادىشاھ ئالدىغا كەلتۈرۈلدى. پادىشاھ ئوغرىغا نېسبەتەن قازىغا نەسىھەت، تۆت سەپەرخاننىڭ ھەر بىرىگە ناھەق سۈكۈت قىلىش گۇناھى ئارتىپ، 40 تىن دەررە، تاياق ئۇرۇشنى بۇيرىدى. شاھىد سورىدى:

— بۇ قانداق جازا، قانداق تارتقۇلۇق؟

پادىشاھ دېدى:

— دەر ھەقىقەت بۇ قانۇنەن ئەمەس، سەۋەبىكى كۆرۈلگەن ۋىجدان تەنبىھى، ئەخلاق جازاسىدۇر. قىلمىشلار ئۈچۈن جازا قىلمىشلاردۇر...

—(«بېلەن گەپلەر» نىڭ «سەئىدىيلەر رىۋايەتلىرى» قىسمىدىن) —

ئەي خالايىق! دۇنيادا يامان كىشىلەرنىڭ يامان قىلىق، قەبىھ ئۆكتەمىلىك ئىللەتلىرى - (ناھەق قىلمىشلىرى) گە شاھىد بولۇپ، جىمجىت زەردىمىز ۋە نەپرەتىمىز قاراپ تۇرۇشتىن ئارتۇق ۋىجدانسىزلىق بولمىسا كېرەك. ئورۇنسىز ئازار يەتكۈچى، زىيان - زەخمە كۆرگۈچىلەرگە بولۇشۇش، ھېسداش بولۇش، ئازار قىلغۇچى ۋە زىيان - زەخمە كەلتۈرگۈچى زوراۋان نامەردكە ھۇجۇم قىلىش، نەپرەتتە تۇرۇش - ئويغۇر روھىنىڭ تۇپ خىسلىتى ۋە شەرەپلىك ئەخلاق مېجەزىدۇر. سەئىدىيلەر زامانلىرىدىن رىۋايەت شەكلى بىلەن بىزگىچە ساقلىنىپ كەلگەن سەگپەرەست ئۆكتەم، كۆنچى - چىمگەر، ئوغرى بىلەن قازى خاتىرىلىرىنى بىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ تارىختىكى مېجەز ئىزلىرى، شەرەپلىك ئۆرنەكلىرى سۈپىتىدە قەدىرلەيمىز.

بەدنىيەتلىك - (سۈيقەستچىلىك، ھەسەتخورلۇق)نى ئۆمرى ئادەت قىلغانلاردىن پەخەس بولۇش، ئۇنداقلارنى چەكلەش ۋە ئەدەبلەش توغرىسىدا:

ئۆز پەيتىدە سەئىدىيلەر زامانلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئومۇمىي ئەخلاقىي ۋەزىيەتلىرىنى شەرھىيە قىلغان ئۇلۇغ ئەخلاق - مىجەزشۇناس ئاقسۆلۈك ئۇيغۇر ئالىم مۇھەممەت يىمىنىي ئابدۇللا خاراباتي① تەرىپىدىن تەخمىنەن مىلادى 1720 - يىللىرى ئەتراپىدا يېزىلغان «كۇللىيات خاراباتىي» —(خاراباتىنىڭ نەسىھەتلەر توپلىمى) دېگەن ئەسەردە بەدنىيەتلىك ۋە مەسنەۋى خاراباتىي

سۇيىقەست پەرەسلىكنىڭ مۇنداق بىر ئاچچىق ئاقىۋىتى ھېكايەت قىلىنغان:

«... بىر كۈنى، ئۈچ تەرەپتىن بىھىسابلىق ئىزدىگۈچى يولغا چىقىشتى ۋە بىر خىش ئالتۇن تېپىۋېلىپ خۇشال بولۇشتى. ئۆزئۆزلىرىدىن بىرىرى ئۇلار ئۇسسۇز ۋە ئاچ ئىدى. بۇلار شۇ يەردە بىرى-بىرى بىلەن مەسلىھەت قىلىشتى. ئارىلىرىدىن بىرىسىنىڭ يېشى كىچىك بولغاچ، ئۇنى شەھەرگە تاماق ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇشتى. قولىغا ئۈچ دىرەم بېرىپ مۇشۇ سائەتتە دەرھال ئاش - نان ئېلىپ كەل دېيىشتى. ئۇ، پۇلنى ئالدىيۇ شەھەرگە راۋان بولدى. گوياكى داۋانلار ئاشقاندەك يول ماڭدى. بۇ يەردە قالغان ئىككىسىنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ: «ئاش ئېلىپ كەلگىلى كەتكەن قايتىپ كەلسە، دەرھال پىچاق تىقىلى» دەپ گەپنى بىر قىلىشتى. ھېلىقى يولدا كېتىۋېتىپ: «ئاشۇ بىر خىش ئالتۇننى يالغۇز ئالسام نېمىدېگەن ھەيپەت بولاتتى» دېگەنلەرنى ئويلىدى، سېتىۋالغان ئاش، نان، گۆشلەرگە زەھەر ئارىلاشتۇرۇۋېتىپ، ئالدىرىماي بىر سۇغىنا ئوبدان چايلاشتۇردى. تاماقنى كۆتۈرۈپ بۇلارنىڭ قېشىغا تېزلىك بىلەن قايتىپ كەلدى. بۇ يەردە تۇرغان ئىككىسى دەرھال ئۇنىڭ بېشىغا پىچاق ئۇردى. شۇندان قىلىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، كۆڭۈللىرىنى خاتىرجەم قىلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ئاندىن كېيىن ھەر ئىككىلىسى خۇشاللىق بىلەن ھېلىقى تاماقلاردىن بىر - ئىككى لوقمىدىن يېيىشكەندى، شۇ زامان ھالاك بولۇشتى...»

ئەي خالايىق! پۇل - دۇنيا ۋەسۋەسىسى - بەدنىيەتلىكنىڭ ئاقىۋىتىدۇر. بىر خىش ئالتۇن يەنە شۇ يەردىلا قالدى.

* * *

بىر - بىرى بىرلە قېرىنداش ئېردىلەر،
ھەم بىرلە مېھنەتتە مۇڭداش ئېردىلەر.
بىر - بىرىگە ئېردى مۇشپىق، مېھرىبان،
ئەھدى ھەم ئېردى دوستلۇق چاۋدىران.
تاپتى ئۈچ تەن بىر خىش ئالتۇن ناگاھان،
پىتنىلەر ھەم بولدى پەيدا شۇ زامان.
پىتنىدىن ئۆلتۈردى ئۈچ تەن بىر - بىرىن،
نەپسى شەيتان بىرلە بولدى ھەم قېرىن.
بارچە ئەخلاق باشىدۇر رەھمەت ۋاپا،
قېرىنداشقا پۇلنى دەپ قىلما جاپا.

كەسىپى كەيپچىلىك يولىنى تۇتقانلار - (كەيپى نىجاسەتلەرگە خۇمارلىق قىلىدىغان، بېرىلگەن، ئۇ خىل نەرسىلەرنى پەيدا قىلغان، تارقاتقان، كىشىلەرگە سايە قىلغان، يۇقتۇرغان ھاراقكەش، بەڭگى ... بەدبەختلەر)نى يەكلەش، پەيلىدىن ياندۇرۇش، ئەدەبلەش توغرىسىدا:

«... ئەي ئىككى جاھاننىڭ ئاپتابى، ئەقىل خەزىنىسى، ئادالەت ھامىيسى، - دەپ سورىدى شاھتىن مۇنەججىم تەزىم بىلەن، - ئەگەر غەزەپ - نەپرەت قىلماققا ئىختىيار ئەتسىلەر (ئۇنى) قانداق كىشىگە، قانداق چاغدا، قانداق ھالەتتە ئاشكارىلىماقنى راۋا كۆرەرلەر؟

شاھ دېدى: نەھى ھارام — (مەست قىلغۇچى نىجاسەت - ئا)نى تاناۋۇل قىلىش - (ئىچىش، چېكىش، يېيىشكە - ئا)قا ئادەت قىلغان كىشىگە، كەيىپ بولغان چاغلىرىدا، ئەل - خالايىق كۆزىدە غەزەپ قىلغايمەن ... ئۇلارنى خۇدا بەندەم، پەيغەمبىرىم ئۇممىتىم، چاھار يارلەر يارانىم، ئەل - خالايىق دوستۇم دېمىگەيلەر ... ئۇنداقلارنىڭ پەرزەنت، ئەۋلاد، ئەجدادلىرى ... ئۇلارغا نەسلىي ھەمراھ، تەقدىرى ئورتاق، رىزقىدا شېرىك بولۇشتىن ئۆيۈلىدۇ، قاچىدۇ...»

—(«ئەزىزانلار تەسنىپلىرى»دىن)

① مۇھەممەت يىنىنىي ئابدۇللا خاراباتى (دەۋايى ئىشىق بىلەن خاراب بولغان) تەخمىنەن 17 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرى ئەتراپىدا ئاقسۇنىڭ چوشتال كەنتىدە تۇغۇلۇپ، ياشىغان، يازغان ئالىمدۇر. خاراباتى ئۇنىڭ تەخەللۇسى. «كۇللىيات مەسنەۋى خاراباتى» - (خاراباتىنىڭ ئەسەھەتلەر توپلىمى - ئا) ئەسىرىنى تەخمىنەن مىلادى 1726 - يىللىرى ئەتراپىدا يەنى شىنجاڭنىڭ تەقدىرى جۇڭغارلارنى ئارقا تىرەك قىلغان قورچاق دانىيال خوجا «خانلىقى» قولىغا چۈشۈپ قالغان ئىنتايىن ئاداۋەتلىك چاغلارنىڭ بىر ئىسكەنجىسىدە، مىللەت - خەلق دەۋايى ئىشىق ئوتىدا كۆيۈۋاتقان ئېغىر يىللاردا يېزىپ چىققان. بۇ ئەسەر مىلادى 1907 - يىلى موللا مىرمەخدۇم بىن شاھى يۇنۇس مىرزەۋەنىڭ خىراجىتى بىلەن تاشكەنت ئارىپجانوۋ مەتبەئەسىدە بېسىلغان. كېيىنرەك موللا مۇزەپپەر شوكۇر مۇھەممەت ئوغلىنىڭ خىراجىتى بىلەن تاشكەنت غۇلامىيە چاپخانىسى —(مەتبەئەسى)دە كۆپەيتىپ بېسىلغان. ھۆرمەتلىك مۇئەللىپ ئەزىز ساۋۇت بۇ ئالىم ۋە ئۇنىڭ مەزكۇر ئەسىرىنى ئاقسۇ «تارىم ئەدەبىياتى»نىڭ 1980 - يىل 4 - سانىدا ھازىرقى زامان جامائەتچىلىكىمىزگە قىسقىچە (ئىز - دېرەك) تونۇشتۇرغان (بۇ ئىزاھات شۇ ماتېرىيالدىن سۈزۈۋېلىندى - ئا).

دەرۋەقە، ئەجدادلىرىمىز ئەزەلدىن نەھى ھارام نەرسىلەر - (ھاراق، نەشە، مەجۇن، تاماكا ... مەست ۋە بىھوش قىلغۇچى كەيىپ بويۇملىرى)نى ئىستېمال قىلىش، ئۇنىداق نەرسىلەرگە كەسەپلىنىش، كۆنۈش، ئادەت قىلىشتەك قىلىق، ئورۇنۇشلىرىدا بولغۇچىلارنى قەبىھ گۇناھ يولىغا كىرگەنلەر، ئەلنىڭ نەپرەت نىشانلىرى، ئۆز ئۆمرىنىڭ قاتىللىرى، ۋەتەن، خەلق مەرەزلىرى قاتارىدىن كۆرۈپ، نەپرەت، غەزەپلىرىگە نىشانلاپ كەلگەندۇر ۋە كەلمەكتىمىز...

«دۆت - (تۇتۇن)، ھاراق - شارابلار بىلەن ئۆمۈر ئۆتكۈزىدىكەن خەس كۆڭۈل، خاراموش، ئىختىيارى كۆل كىشىلەر ئىنسان خاسلىقى - (خاسىيىتى - دېمەكچى - ئا)دىن يەنى ئەلگە گۇۋاھ - شاھىد بولۇشتىن، جامائەت ھۆرمىتىدىن، يۇرت غۇرۇرىدىن، كەسپىي ئۇلپەتچىلىكتىن، ئىلمىي تەقرىز - مۇھاكىمەدىن، رىسقى - نېمەتتىن، كەسىپ، ھۈنەرلەردە بەرىكەتتىن، راست ۋە توغرىلىقتىن ... مەھرۇم ۋە چەتتىدۇر ... مەستىنىڭ ۋەدىسىگە، تۆۋىسىگە، ئامانىغا، ئىمتىيازى، دۇنياسىغا ... ئىشەنمەك - گوللۇقتۇر ...»

— («ئەزىزانلار تەنبىھلىرى»دىن)

ئەجدادلىرىمىزنىڭ تارىختا كەسپىي كەيپچىلىك يولىغا يۈرگۈچىلەرگە قارشى تۇتقان چارە - مەۋقەلىرى مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، ھازىرقى زامان ئىنسانلىرىنىڭ بۇخىل كىشىلەرگە تۇتقان، قاراتقان مەۋقە - قاراشلىرى بىلەن ئاھاڭداش ھەم بىردەكتۇر.

ئىچمەسلىك - (ھاراق ئىچمەسلىك - ئا) ئوچاققا ئوتتۇن، قازانغا گۆش، داستىخانغا نان، دۆلەتكە دارامەت، يانچۇققا پۇل، تەنگە كۈچ، ئۇستىباشقا كىيىم - كېچەك، مېڭىگە ئەقىل، ئائىلىگە پاراۋانلىق بەخش ئېتىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە بارچە تۈزۈملەرنىڭ جىنايەتلىرىنى، ۋىجدانسىزلىقنى، تۇرمۇشتىكى ئۆچمەس داغلارنى قانچىلىك ئىچىلگەن ھاراقنىڭ مىقدارى بىلەن ئۆلچەيمەن؟

ئىچىملىك - تۈرمىلەرنى تولدۇرۇپ تۇرىدىغان خىزمەتكار.

ئىچىملىك - ئادەمنى قاتىل ۋە ئوغرىغا ئايلاندۇرىدۇ.

كۆپلىگەن تەنتەك ۋە ئەقىلسىز كىشىلەر - ئىچىملىككە بېرىلگەن ئاتا - ئانىلاردىن تۇغۇلىدۇ.

—(يۇقىرىقى مەزكۇر جۈملىلەر: ب. فرانكلىن، ۋ. ماياكوۋسكىي، ئا. بودىرىلار، ك. كولتۇك، ف. ئېنگېلسلار ئەسەرلىرىدىن ئۈزۈندە قىلىندى - ئا.)

«تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن

ئەيىبسىز كىشىنى تىل تىغى بىلەن رەنجىتىش، ساق كىشىنى نەشتەر ئۇرۇپ جاراھەتلەش بىلەن تەڭدۇر.

بىراۋغا زەرەر يەتكۈزگەن كىشى، ئۇ كىشىدىن ئېچىنىپ قاتتىقراق زەرەر كۆرىدۇ.

ھىممەتلىك كىشىلەر خەلق ئارىسىدا ھۆرمەتلىك بولىدۇ.

مېھنەت قىلىپ تېپىلغان بىر تەڭگە، بىراۋنىڭ بىكارغا بەرگەن خەزىنىسىدىن ياخشى.

بۇ دۇنيادا مەڭگۈ قىلىش مۇمكىن ئەمەس، ئەمما ياخشى نام قالدۇرۇش ئۇلۇغ سائادەتتۇر.

ھەر بىر قەدەمنى بىلىپ باسساڭ ئەلەم كۆرمەيسەن، ھېچقاچان ئۆكۈنمەيسەن.

چۈنكى ھەر قاچان يارا ۋە جاراھەتلەرگە توپلانغىنىدەك، قارا نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ كۆڭلى ھەر خىل ئەندىشىلەردىن خالىي بولالمايدۇ.

ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلىنى ھۆرمەت بىلەن، خەلقنى ئادىللىق بىلەن خۇشال قىل.

ئادەملەرنى يۇقىرى مەرتىۋىگە كۆتۈرۈشتە ئالدىرىما ۋە ئەرزىمىگەن ئىش ئۈچۈن خورلىما.

نادان تەرىپىدىن بولىدىغان مەسلىھەتتە خاتالىق بولۇشى چوقۇمدۇر ۋە دۈشمەن نەسىھىتىدە ئالدامچىلىقنىڭ بولۇشى ئېنىق.

غەرەزسىز توغرا مەسلىھەت بەرگۈچىلەر دۇنيادا تەڭداشسىز كىشىلەردۇر.

كىشىلەر ئۈچۈن پايدا يەتكۈزەلىۋاتقان بولساڭ، بۇ پايدا كىشىلەردىن كۆرە - ئۆزۈڭگە كۆپرەكتۇر.

قولۇڭدىن كەلسە، قىلار ئىشىڭنى بىر مىنۇتمۇ كېچىكتۈرمە.

ئەقلى بولمىغان قېرىدىن ئەقىللىق بالا ياخشى.

ئۆزىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتىنى ئىلگىرى سۈرگۈچى كىشى - دۈشمەنلىك ئۇچقۇندۇر.

ھىممەتسىز كىشى پەستۇر، كىشىنىڭ ھىممىتى بولمىسا، ئۇنىڭ ھۆرمىتىمۇ بولمايدۇ.

بارلىق شىرنىلىقلارنى تېتىدىم، لېكىن ساقلىقتىن ئارتۇق شەربەت تاپالمىدىم.

→ داۋامى

٥. كەسپىي ئەخلاق

كەسپىي ئەخلاق نېمە؟ كەسپىي ئەخلاق — (ئاددىيلاشتۇرۇپ تەبىرلىگەندە) بەلگىلىك كەسپىي ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشىلەر ۋە كىشىلەر تۈركۈملىرىنىڭ بەلگىلىك ئەمگەك، كەسپىي تىرىكچىلىك جەريانلىرىدا ئەمگەك قىلىشقا ئېگىشلىك بولغان شۇ بەلگىلىك كەسپىي پائالىيەتلەرگە خاسلا مۇئامىلە - مۇناسىۋەت مىزانىدۇر. بۇ مىزان ئادەتتە كەسپىي ئەخلاق — (سودىگەر ئەخلاقى، تېۋىپ ئەخلاقى، ئوقۇتقۇچى ئەخلاقى، سەنئەتچى ئەخلاقى، ھۈنەرۋەن ئەخلاقى، ھەربىيلەر ئەخلاقى ... دېگەندەك ئوخشاش) دېيىلىدۇ. دۇنيادا ئىجتىمائىي كەسىپكە مەنسۇپسىز ئادەم بولمىغاندەك، ئىجتىمائىي كەسپىي ئەخلاققا مەنسۇپسىز كەسىپمۇ بولمايدۇ. شۇڭا كەسپىي ئەخلاق ھەرقانداق زامان، ھەرقانداق جەمئىيەتتە ئىنتايىن چوڭ ئاممىۋىلىق ئەھمىيىتى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ خىل ئەخلاق - ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا بولۇپمۇ جەمئىيەتنىڭ كەسپىي تۇرمۇش پەنجىلىرىدە ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، چىنلىق بىلەن ساختىلىق، ھالاللىق بىلەن ھاراملىق، ئادالەت بىلەن ئادالەتسىزلىك، شەرەپ بىلەن نومۇسسىزلىق ... ھادىسىلىرىگە نازارەتچىلىك قىلىدىغان كۈچلۈك جامائەت پىكرى قورالى، دەخلىسىز كەسپىي ئېتىقاد، ئادەت كۈچى، ھۆكۈمران خەلق ئېتىبارى بىرلىكىدىن ھاسىل بولغان مۇقىم كەسپىي تەپەككۇر (ئىددىيە) سۈپىتىدە رول ئويناپ تۇرغان؛ تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ ھەرقانداق زاماندىكى ئەھمىيىتىنى زادىلا تۆۋەن چاغلاشقا بولمايدۇ. دېمەك، كەسپىي ئەخلاقنى مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، كەسپىي ئىلىم ۋە كەسپىي قانۇن دېيىشكە بىمۇ تامامان بولىدۇ.

بىزگە مەلۇمكى، دۇنيادا ئىجادىيەتتىن يوق مىللەت ياكى خەلقنىڭ تارىختا شۆھرىتى بولمايدۇ، شان - شەرەپ، ھۆرلۈك، پەخىرمەنلىكى بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئىجادىيەت بىر مىللەت ياكى بىر خەلقنىڭ تەقدىر ئۆتكىلى ۋە تارىخ ئۆتكىلىدۇر. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، تارىختا، بولۇپمۇ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر تارىخىدا ھەر خىل ئىجتىمائىي كەسىپچانلىقى، ئىجادكارلىقى (ئىلىم، ھۈنەر، كەسىپ، تىجارەت، ئىجادىيەت، ئىختىرالىرى) بىلەن دۇنيادا بولۇپمۇ ئاسىيادا ئالدىنقى قاتاردا تونۇلغان، شۇ تارىخلار بويىچە كەسىپكە كىرەلمىگەن، كەسىپلىشەلمىگەن، تەبىئىي تۇرمۇش ئادەتلىرى بىلەن داۋاملىشىپ تۇرغان مىللەتلەر ۋە خەلقلەرگە كەسپىي مەدەنىيەت تەسىرىنى ئۆتكۈزۈپ ياكى ۋاسىتىلىق يۇقتۇرۇپ ئۇستازلىق، كەسپىي ئۆرنەكلىك تۆھپىلىرى بىلەن داڭ چىقارغان — (بۇ پىكىرىمىزنىڭ تارىخىي ئاساسىنى مەزكۇر ژۇرنالنىڭ بۇ يىلقى 1 - سانىدا شەرھىلەپ ئۆتكەنىدۇق- مۇئەللىپ) ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىختىكى كەسپىي ئەخلاقىنى شۇ زامانلارغا نىسبەتەن مەزمۇنى تولىمۇ كەڭ، مۇكەممەل، ئىلمىي، ئاممىياب، تەسىردار (شۆھرەتلەنگەن) مىللىي ئەخلاق ئىدى دېيىشكە تامامەن بولىدۇ.

سەئىدىيىلەر بولۇپمۇ 16 - ئەسىر سەئىدىيىلەر ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ مۇكەممەل ئەخلاق سىستېمىلىرىدىن بىرىمۇ ئەنە شۇ خىل كەسپىي ئەخلاق سىستېمىسى ئىدى. تۈرلۈك تارىخىي مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە، شۇ زامانلارنىڭ ئەقلىي تەربىيە، ئەمگەك تەربىيىسى، جىسمانىي تەربىيە، ئىستېتىكا تەربىيىسى ۋە باشقا تەربىيە تۈرلىرىنىڭ ھەممىسىلا دېگۈدەك ئەنە شۇ خىل كەسپىي ئەخلاق سىستېمىسىنى تۈپ مەنبە قىلىپ جانلانغان ۋە شاخلانغاندۇر. بۇ خىل

سىستېمىسىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇلى — (جەمئىيەتلىشىش جەريانىنىڭ ھەم) شۇ جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي كەسپىي-پەرەستلىك، ئادالەتچىلىك، ئىنسانپەرۋەرلىك، ھەققانىيەت، توغرىلىق، تەڭلىك، مەردلۇك ۋە تەرەققىيات مەزمۇن قىلىنغان خاسىيەتلىك مىللىي جەمئىيەت ئىدىئولوگىيىسىدىن ھاسىل بولغان ۋە جانلانغان. «بەلەن گەپلەر» نىڭ مۇئەللىپى — خورەزملىك ۋەقەشۇناس مامۇت ئىسلام بىزنىڭ بۇ تەرىپىمىزگە : جابىي ياندىشىپ ئەينى چاغلاردا مۇنداق يازغانىدى: «... ئەزىزانلار دەۋرى - دەۋرانلىرى — (سەئىدىيلەر زامانلىرى دېمەكچى - ئا) دا كەسپلەنگەن، كەسپىي رىسالىلەر، پىرلەر — (ئۇستازلار — ئا) دائىمدا بولىدىغان ھەر قانداق تىرىكچىلىك ھەرىكەتلىرى ھارام ۋە مەنئى ئېردىلەر ... دىيانەت مەۋقەئى بولىدىغان، مەزھەپ - (كەسپىي ئېتىقادچىلىق يولى — ئا) تۇتىمىغان، ھالال — ھارام چۈشەنچىسى مۇجمەل ... ھەر قانداق كەسىپكار، جاھانساز پۇقراغا توغرا يول كۆرسەتمەك، ھالال كەسىپكە كۆندۈرمەك ۋە ئۇ يولدىن بەھرىلەندۈرمەك شەرت ھەم ۋاجىپ ئېردىلەر ... كەسىپ - كارى يوق، ھۈنەر - ھەرىكەتسىز ۋە ياكى ھۈنەر - ھەرىكەتكە ھىممەتسىز، ئاللاھتىن تىرىكلىك، بەندىدىن رىزىق، جاھاندىن نەپ تىلەشنى ئارزۇ - ئىستەك قىلغان لەش تەنلەر — (تىرىكتاپ ئاشقىپلەر — ئا) ئەل دەككىسىدىن بىخالى، گۇمانغا نىشان، رىزىقىدا خاراب، يۇرتتا خار، مالاقەتتە يېتىم — (ئەلدىن يەكلىنىپ - دېمەكچى — ئا)، خارىزار — بىئېتىبار ئېردىلەر ... ئەنە شۇنداق نامېخىل پېشكەل مۇسۇلمان يارانلارنى توغرا جاھانسازلىققا، ھالال كۆنگە، توغرا تەرەپكە، ئادەمىي خىسلەتكە باشلىماق، ئەمرى ئۆگۈت - (نەسىھەت) قىلماق ساۋاب، پەزىلەت تاپقانلىق بولاتتىلەر ...»

سەئىدىيلەر جەمئىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي مىجەز نامىسى ھېسابلىنىدىغان بۇ خىل كەسپىي ئەخلاق تەپەككۇرىدىن شۇنى ھېس قىلىشقا بولىدۇكى؛ شۇ جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى ئومۇمەن ئىجتىمائىي تەرەققىيات — (يۈكسىلىش) ئىزىغا چۈشۈرۈلگەنلىكى، خەلق ئىجادىيەتكە يېتەكلەنگەن، قىستالغان ھەم ئادەتلەندۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن، خەلقنىڭ كەسپىي تەرەققىياتى، مەئىشىتى، كەسپلىشىشى يۈكسىلىپ، جەمئىيەتتە ئىش-ئوقەتسىزلىك، نامراتلىق، ئىجتىمائىي ئىللەت - جىنايەتچىلىك، تەپرىقە، نىزا - خۇسۇمەت، كۆچكۈنچىلىك، سەرگەردانلىق — (يۇرت ، ماكانسىزلىق)، چۈشكۈنلۈك، خورلۇق، چىرىكلىك ... ئىللەتلىرى جەمئىيەت خاراكتېرلىك مەۋجۇدلانمىغان، خۇددى «شەرئىيتىمىزنىڭ خاسىيەتلىرى» ① دە تەكىتلەنگەندەك: «ئەلدە ساۋاب كۆپ گۇناھ ئاز، يۇرتتا ھەرىكەت،بەرىكەت، خاسىيەت، ساۋاب كۆپ...»بولىدىغان ئېمىل ۋەزىيەت مۇقىملىقى تىكلەنگەن. بۇ خىل كەسپىي مەۋقەلەر بىلەن كەسپىي تەرەققىياتلار خاسىيىتىدىن بىزنىڭ بۇ ئەزىز ماكانىمىزنىڭ شۇ زامانلاردىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەئىشەت بۆلىقى، بەرىكەتلەر خەزىنىسى، يەر يۈزىنىڭ «جەننەتۇل ئەلا» سىغا ئايلانغانلىقىدا شەك يوقتۇر. شۇ چاغلاردا ئوتتۇرا ئاسىيا ھەتتاكى ئاسىيانىڭ نۇرغۇن جايلىرىدىن بىزگە ئېقىپ كىرىپ ئارام تاپقان ھەم زىيارەت، تاۋاپ، تىجارەت سەۋەبكارلىقى بىلەن بىزگە ئۆزلۈكىدىن كېلىپ يەرلىشىپ جاھان تۇتقان كىشىلەرنىڭ ئىنتايىن كۆپ بولۇشى مانا شۇ خىل ئەۋزەل شارائىت تۈپەيلىدىندۇر.

---

① «شەرئىيتىمىزنىڭ خاسىيەتلىرى» - «تەزكىرە پىر - ياران» دېگەن ئەسەرنىڭ ئايرىم ماۋزۇلانغان بىر قىسمى - ئا.

ئىخچاملىق ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن مەزكۇر ماۋزۇيىمىزنى مۇنۇ بىر مىسال بىلەن — «سودىگەر ئەخلاقى توغرىسىدا» دېگەن مىسال بىلەنلا خاتىمىلەيمىز.

سودىگەر - (كەسىپىي سودىگەر) ئەخلاقى توغرىسىدا: «ئەخلاقۇل مۇھسىنىن» ① — (ياخشىلارنىڭ ئەخلاقى - ئا) دېگەن ئەسەردە مۇنداق دېيىلگەن: «بەندىلەر ھەر بىر ئىشى — (جۈملىدىن كەسىپىي تىجارەتلىرى — ئا)دا ئۆز نەپسىنىڭ — (خاسلا ئۆز شەخسىيىتىنىڭلا - ئا) پەيلىنىنى ئارىغا قوشماسلىقى لازىم. نەپسانىي غەرەز ھەققانىي ئەمەلنى — (توغرا نىيەت، توغرا ئىش - ھەرىكەتنى - ئا) ۋەيران قىلىدۇ ...»

*

«رىسالە تەۋەررۇكات» ② تا مۇنۇلار قەيت قىلىنغان: «... سودا قىلماق، كەسىپ تۇتماق، سودا، كەسىپ - ھۈنەرنى ئەسلىگە سايە قىلماق، شاگىرت چىقارماق، باشلىماق، ئۆگەتمەك، كۆندۈرمەك، ئۆز كەسپى - تىجارەتلىرىدە ۋە ھۈنەر - پەشمەتلىرىدە ئەلنى رازى قىلماق، ھالال يول تۇتماق، ئەل - يۇرتقا، ئاتا - ئانىسىغا نەپ بەرمەك، ساداقىتىنى بۇزماسلىق ئۇلۇغ ساۋاب ھەم شەرەپتۇر. ھالال كەسىپ، توغرا يولنى ئىتمات ئەتكەن — (تاللىغان، ئىختىيار قىلغان - ئا) ھەر بىر ئەھلى مۇسۇلمان كەسىپكار - شەيىن، تارازا، گەز، كەمچەن، ساناق، ساندا ئۆزىنى ھارامىلىقتىن، سەۋەنلىك ۋە مالالچىلىقتىن ئىنتايىن خالىي تۇتماقلىقى، ئەلگە قەھەتچىلىك، كاساتچىلىق، قىممەتچىلىك، مۇشكۈلچىلىك، نومۇس، كۈلپەت، خورلۇق ... كەلتۈرىدىغان قىلىق - قىلمىشلاردىن ئۆزلىرىنى تارتىشلىرى، ساقلاشلىرى شەرتتۇر. بۇلار شاھلاردىن يارلىق، شەرىئەتتىن ئەمر، خالايىقتىن تەلەپ، زاماندىن مەجبۇرىيەت تەرىقىسىدە تەكىت قىلىنغان ۋە بېكىتىلگەنلىكى ئۈچۈن، مۇتلەقا ئۇقۇم - مۇتلەقا قانۇندۇر ...»

تارىخىمىزنىڭ بۇ خىل يازما دەلىللىرىدىن ئەينى زامان — 16 - ئەسىر سەئىدىيىلەر ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ سودا - سانائەت كەسىپچىلىكى بىلەن كەسىپىي ئەخلاقىنىڭ ئومۇمەن ئىمىناۋەت بىرىنچى، خېرىدار بىرىنچى، ئىنساپ بىرىنچىلىكنى مۇقىم مەۋقە قىلغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تامامەن مۇمكىندۇر.

5. ئۆرپىدىكى ئىجتىمائىي ئەخلاق

ئۆتمۈشتىن بىزگە ئۆلىنىپ كەلگەن تارىخىي خاتىرىلەردىن ئايان ۋە مەلۇمدۇركى؛ سەئىدىيىلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتىدا ئالاھىدە شۆھرەتلەنگەن ئۆرپىدىكى — (ئۆرپ - ئادەتتىكى) ئەخلاقىي پەزىلەتلىرىمىز تەركىبىدە مۇنۇ ئىپادە - قىلىقلار تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ۋە خاراكتېرلىكتۇر:

---

① «ئەخلاقۇل مۇھسىنىن» — مەۋلانە ھۈسەيىن ۋائىز كاشىفى تەرىپىدىن 15 - ئەسىردە ھىراتتا پارس تىلىدا يېزىلغان ئەسىر - ئەخلاقنامىدۇر. بۇ ئەسەر مەشھۇر ئەدىب ۋە تەرجىمە ئەللامىسى - ئۇيغۇر موللا مۇھەممەت تۆمۈر قەشقەرى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان.

موللا مۇھەممەت تۆمۈر قەشقەرى چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە ئەدىب ۋە مۇتەپەككۇر بولغاچقا، مەزكۇر ئەسەر بىلەن «كەلىلە ۋە دىمنە» دېگەنگە ئوخشاش زور ھەجىملىك ئەسەرلەرنى ئاجايىپ يۇقىرى تالانت بىلەن مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تەرجىمە قىلىپ چىققان. شۇ سەۋەبتىن بۇ ئەسەر ئۇيغۇر تىلى مۇھىتىدىكى خەلقلەرنىڭ ئالىي، چۈشەنچىلىرىگە گويا ئۆز بايلىقىدەك يۈزلىنىپ، سىڭىپ كەتكەن.

مەن بۇ ئەسەرنىڭ ھازىرقى زامان يەشمىسىنى ھۆرمەتلىك ئەدىبلىرىمىزدىن مۇھەممەت قاسىم ئەكرەم، تۇرسۇنىياز كېرەملەر تەرىپىدىن «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1987 - يىل 1 - سانىدا ئېلان قىلىنغان تەييار ئەينىدىن پايدىلاندىم.

② «رىسالە تەۋەررۇكات» — «تەزكىرە پىرىياران» دېگەن ئەسەرنىڭ ئايرىم ماۋزۇلانغان بىر قىسمى.

www.uyghurkitap.com

... ئىككىلا ئالەملىك خاسىيەت ۋە ساۋاب تاپماقتا تۇتقۇنغان ھەر بىر ئادەمنىڭ ئىنسانلىق، مۇسۇلمانلىق ۋاجىباتى، قەرزى - ئادەتتە ئەخلاق يولى بىلەن ئادا بولغاي. بۇ ئەخلاق يولىدا ئىنسانىي ئىنسانلىق يولغا باشلىغان ئۇستازغا، ئىنسانىي ئىنسان قىلغان ئاتا - ئانىلارغا، ئىنسانىي دۇنيادا مەلىكىلىك ئىنسان قىلغان سەۋەبكار ئادەملەرگە، ئىنسانىي توغرا يولدا يېتەكلىگەن داھىيلارغا، ئىنسانىي ۋىجدان، ئادالەت، شەرەپ، ھۆرلۈك ئەزىزغا سۆرەپ كىرگۈچى دانىشمەن زاتلارغا، تەبىقەت - شاپائەتكە مۇھتاج نەسلى يارانلارغا، دىيارات قەۋم - ھەققەمسايىلىرىگە ۋاپا قولىنى تەگكەن مەرد - سېخىيلەرگە ھۆرمەت ئەخلاقىنى ئىپادەلەتمەك، ئىھتىرامدا بولماق، ئۇلار بىلەن سۆيۈلۈمەك، پەخىرلەنمەك ھەق ۋە شەرەپتۇر ...»

—(«شەرئىيەتىمىزنىڭ خاسىيەتلىرى» دىن)

يۈقىرىقى باياننىڭ ھازىرقى زامان تەرىپاتىغا مۇنداق شەرھىلەش - يېشىش مۇمكىن.

1) ئۇستاز — (ئاغزىدا ئىلىم سالغان، تەربىيە قىلغان، كەشپىيات، ھۈنەر، كەسىپ ئۆگەتكەن، كەسپلەندۈرگەن، يېتەكلىگەن ئۇستاز، ئۇستا، يېتەكچىلەر ...) غا؛ 2) ئاتا-ئانا — (ئاتىلىق ئەجرىنى چەككەن، پۈشتى، مېھرىنى سەرپ قىلغان ئەزىز ئاتىمىزغا ئەلۋەتتە) غا؛ 3) ئانا — (ۋاپالىق، تەن دۇرۇس، ھالالچى، ئىشچان، ئەدەبلىك، قەيسەر، ئەل بەختىگە جان بېغىشلايدىغان ئادەملەرنى تەربىيىلەيدىغان، تەربىيىلىگەن ئانىلارغا ئەلۋەتتە)غا؛ 4) ئەل پېشۋالىرى — (ئەلنىڭ ھۆرمەتلىك يېتەكچىلىرىگە، ئۆلىما، ئەدىب، تېۋىپ، سەنئەتكار، مۇنەججىم. . لەر)غا؛ 5) ئەھلى خالايىق — (جامائەت، خەلق) قە؛ 6) ئادەت — (ئەل-يۇرتنىڭ ئەنئەنە ئادىتى)گە؛ 7) ھەق - ئادالەت — (خەلقنىڭ قانۇنى ۋە قانۇننى چىقىرىش قىلغان ھەر خىل ئىجتىمائىي تەرتىپ - تۈزۈملەر) گە؛ 8) ئىستىقباللىق ئەمرى — مەرۇپ، يېتەكلەشلەر — (توغرا نەسىھەت، مەسلىھەت، تەشەببۇس، چاقىرىق، دالالەتلەر)گە؛ 9) بىچارىلەر — (ئەمگەك، تىرىكچىلىك سالاھىيىتىدىن ئايرىلىپ، بىقەمسىزلانغان، پاناھسىز قالغان يېتىم — يېتىملەر، نەسلى بىچارىلەر، بىقۇۋۋەت نەسلى قانداشلار)گە؛ 10) ئەلنىڭ پەخرى يارانلىرى — (مىللىي قەھرىمانلار، باتۇرلار، ئىختىراچىلار، ئىجادىيەتچىلەر، ئەلگە مەنپەئەت ئاتا قىلغۇچى ...لار)غا؛ 11) ئۆز خىراجىتى بىلەن ئەل-يۇرت غېمىنى قامدىغۇچىلار — (ئەل-يۇرت ئۈچۈن يول، كۆل، مەدرىسە، مەكتەپ، ئورمان، باغ، لەنگەر.... بىنا قىلغۇچىلار، ۋەخپە يەر، مۈلۈك، بايلىق بەرگۈچىلەر) گە ھۆرمەت مۇلازىمىتىدە بولۇش، تۆھپە ۋە ئەجىرىگە لايىق نام، شەرەپ ئاتا قىلىش، ئەزىزلەش — ئۇيغۇر مىجەزى (ئۆرپ-ئادەت)دىكى ئەقەللىي تۇيغۇدۇر. ئېسىل پەزىلەتنى مەدھىيىلەش، قەبىھ قىلىقلارنى ئەيىبلەش-ئەزەلدىن ئۇيغۇر نەسلىنىڭ پىسخىك ئالاھىدىلىكى بولۇپ كەلگەن، ئەلۋەتتە.

سەئىدىيلەر ئالتۇن چاغلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتىدا ئىجتىمائىيەت ئۈچۈن زىيىنى روشەن، مالامەتى ئېغىر، تەسىرى قەبىھ ھېسابلانغان بەد ئەخلاق — (ئەخلاقسىز، قەبىھلىك) مالامەتلەر تۈركۈمىدىن تۆۋەندىكى قىلمىشلارنى ئاتاپ ئۆتۈش زۆرۈردۇر. بۇ توغرىدا «ئۇلۇغلارنىڭ نەپەس مۇبارەكلىرى توغرىسىدا» دېگەن قوليازمىدا تەكىتلىنىدۇكى: «... ئىنسانىي ئىنسان قىلغان ئۇلۇغ ئۇستازنىڭ، ئىنسانىي بار ۋە مۇلازىم قىلغان ئەزىز ئاتا-ئانىنىڭ قېنىنى تۆككەن، رىزىق، شەرىپىگە ئاسىيلىق قىلغان جەمئىي ئادەمى ئىنسانغا، مەزلۇم- بىچارىلەرگە زوراۋانلىق قىلغانلارغا، ۋەتىنىگە، ئەل-يۇرتىغا، خەلقىگە، قەۋم-يارانلىرىغا ئاسىيلىق ۋە ۋاپاسىزلىق قىلمىشلىرىدىن يانمىغانلارغا، نەسلىنى ساتقان، جىنسىي دەللاللىق كەسىپىنى

ئىشلىگەن، ئەر تۇرۇپ ئاياللىق، ئـايال تۇرۇپ ئەرلىك قىلىقىدىن ئۇنۇتۇم-نـەپ كـۆرۈپ كـۈن-
گەنلەرگە، جـازانىخورلۇق، ئوغرىلىق، قاراقچىلىق، بۇلاڭچىلىق قىلغان-گۇناھىدىن يانمايدى-
غانلارغا، خەلق زىيىنىغا ئەيشى-ئىشرەت قىلىشنى ئادەت قىلغانلارغا، زالىمئەمەلدارلار،قەھرى
غەزەپلىكلەر، لۈكچەكلەر، زوراۋانلار، خۇنخورلار، تۈز كورلار، تۆھمەتخورلار، پىتنە-پاساتچى-
لارغا، ئادالەت، ئىنساپ، ھايانى كەسىپ قىلمىغانلار... غا، زىنايى ھارامنى، نەھى-دۇت- تۇ-
تۇن، شارابنى دوست تۇتقانلارغا نىالىس كۆڭۈل، ئاق نىيەت بىلەن ئارايىش-(بېرىش-كېلىش —
ئا) قىلماق، ھۆرمەت خۇشامەتىدە بـولماق، تەردىپ-تـەسۋىرلىرىنى قىلماق نابابىلىقتۇر، كورلۇق،
خۇشامەتكارلىقنى كەسىپى ئىختىيار قىلغانلىق، ۋىجداندىن بەزگەنلىكتۇر».«كارۇك رىۋايىتى» ①
دېگەن بىر يەرلىك خاتىرىنىڭ مۇنۇ قۇرلىرى يۇقىرىقى قاراشلار ئۈچۈن بىر مىسالى‌دارىتىمىدۇر:

—داد ! ھەزرىتى‌قازى قۇززات ئالىيلىرى، — دەپ
ئەرز- ھـاللىرىنى تۆكتى كـارۇك قـازى ئالدىدا نا-
ماز خانلىق ئەلپازىدا تۇرۇپ؛ - پەقىرنى سـەردار
ساھىب - (چاكارلىق ھىندى سودىگەر -مۇھاجىر ئەل-
ۋەتتە-ئا) قارچۇغا بىلەن شىكارغا بـويرىغانىدى.
شىكاردا قارچۇغا قولۇمىدىن چىقىپ كېتىپ مۇنۇناتەس
دېھقانىنىڭ ئۆكزە پەغىزىگە قونۇۋالدى. قارچۇغىنى
ئېلىش نىيىتىدە ئۆكزىگە چىقىشقا تامدىن ئېىلدىم.
ناتەس ئۆكـزىگە چىقۇزمىدى. جېدەللەشتۇق، ئۇر-
دۇم، ئۇردى. ئاغزىمنىڭ ئۈچ يېرىدىن ئۈچ چىشىمى-
نى چۇشۇرۇۋەتتى. خۇن تەلەپ قىلىمەن. ئـىكەم، نا-
تـەسكە جـازا كۈتىمىز....

—جاۋاب بەر ھەقتا!— دېدى قازى دېھقان تۇ-
مۇرگە نەزەر سـېلىپ؛ —نېمىگە ئـۇردۇڭ، چـىشىنى
چـۇشۇرگىنىڭ راستمۇ؟ قانداق قىلىسەن؟

— ئۇرغۇنۇم، چىشلىرىنى تۆككىنىم راست، —دېدى
دېھقان تۇمۇر مەردانە قـىياپـەتتە، - كـالا دىنىنىڭ
مۇرتى— (ھىندى دېمەكچى-ئا) باسقان ئۆگـزىنىڭ
تېگىدە ياشاش- (ئىپلاس تاپاندا پاك ۋەتـەن تـۇ-
تۇش) مېنىڭ نەسلى ئەجدادىم ئۈچۈن نـومۇس ۋە
نەسلىكتۇر. بۇ ھىندى ساھىب ئۆز تۇپرىقىمىدا مېنىڭ
بېشىمىدىن ئاتلاپ ئۆتمەكچى بولـدى. تىل سالدى.
تىلىنىڭ ھاقارەت مېغىزىنى: جەددە-پۇشتۇمنى، ئەۋ-
لادى ئەسـاۋىمنى، ئەڭ يامىنى مېنى تاپـقان دادام،
تۇغقان ئانام، ئۆگەتكەن موللام، قىزىم، ھەمشىرە
ئاجىزلىرىمنى ئاياغ- ئاستى قىلىـش، كەمسىتىش
مەنىسىگە ئىشلەتتى. چىدىمىدىم. سۆكـۈت كـاسەم
تاشتى. قاتتىق ئەدەبلىمەكچى بولدۇم، لېكىن ئۆزۈمگە
ھاي بەردىم. پەقەت ئاغزىغىلا نەسىھەت‌قىلىپ‌قويدۇم.
ئۆگزىگەچۈشكەن كـۆزى، قاراپ ئىلگىرىلىگەن پـۇتى،
تامغا كۆتۈرۈلگەن قولىغا قىلىدىغان نەسىھەتلىرىم
ئۆزلىرىنىڭ ھەققانىي ھۆكۈمـلىرىگە بـىنائەن ئەل-
خالايىق ئالدىدا ئوچۇق ۋە ئاشكارا بولىدۇ....
ساھىب ئۆز قىلمىشىدىن تانمىدى، پـۇشايمان
يېمىدى؛ ئىقـرار قىلدى. قازىمۇ سـاھىبنىڭ بـىر
مۇسۇلمـاننىڭ ئانىسىنى ھاقارەت قىلغان ئەيىبى
بىلەن قارىلىدى...

دەرۋەقە، ئۇيغۇر پۇشتىدا ئۆز تۇپرىقى، ئاتا-ئانىسى، ئۇستازى، خەلقى، شان - شۆھـ-
رىتىنىڭ ھاقارەتلىنىشىگە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇش سەۋرىسى ئەزەلدىن بولۇپ باققان ئەمەس.
بۇ خىل سەۋر نومۇس سەۋرىسىدۇر.

+++++++++++▷«تەنەپپۇسلۇق سوۋغىلار»دىن◁+++++++++++

ئادەم مەڭگۈ ئانىسىنىڭ بالىسىدۇر. ئانىنى مەد-
ھىيلەيمىز. ئۇنىڭ مۇھەببىتى چەكسىز. ئۇ بارلىق ئىنسانى-
نى ئاق سۈت بىلەن باققان.
ئاياللار دۇنيانىڭ ئانىسى. ئانا دۇنياغا پەر-
زەنت تۇغۇپ چوڭ قىلىپ بېرىپلا قالماستىن، مۇھە-
ببەت ئادەم تەربىيىلەيدۇ. كىشىگە تۇرمۇش خۇشال-
لىقى بېغىشلايدۇ. ئانا تۇرمۇش ۋە تەبىئەتكە ئوخ-
شاش ئادالەتچىدۇر. بارلىق باللار ئۇلارنىڭ يۈ-
رەك پارىسى... قۇياش بولمىسا گۈل ئېچىلماس. مۇھەب-
بەت بولمىسا بەخت بولماس. ئاياللار بولمىسا مۇھەببەت

① «بەلەن گەپلەر» دىن

بولماس، ئىنىلار بولمىسا شائىر، قەھرىمانمۇ بولماس. دۇنيادىكى ھەممە ئىپتىخارلىق ئىنساندىن كېلىدۇ. دۇنيادىكى بارلىق گۈزەل نەرسىلەر ئىنسانغا بولغان مۇھەببەتتىن تۇغۇلىدۇ. ئىنسان - ھەممىگە قادىر ۋە قابىل ھاياتلىقنىڭ بۈيۈكلىكىنى مەدھىيىلەش كېرەك.

— گوركىي

كەلگۈسىگە مۇندەرىجىلەر

ھۆرمەتلىك يارانلار: «كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي ئوچېركلىرى» نىڭ 2 - قىسمى يەنى «جاھالەت تۇمانلىرى» - (خوجا — ئىشانلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان جاھالەتلىك زامان) قىسمىنى مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1988 - يىل 6 - سانىدىن باشلاپ 1989- يىللىق سانلىرىدا داۋاملىق ئېلان قىلماقچىمەن. بۇ ئەسەر تۆۋەندىكى تارماق ماۋزۇلاردىن تەركىبلىنىدۇ:

مەنبەسىز ساختا تەرىپاتلار.
تارىختىن كەلگەن نەسىلىك.
قاباھەت «ئەقىدە».
قۇيۇندىن كەلگەن «ئاۋاز».
ئىقابلىق «پىر» لار.
نوقانچى ھازازۇللار.
ئالدام كەشپىياتچىلىرى.
زۇلمەت ياراتقۇچىلار.
زۇلۇم قازانلىرىدا.
شەكىلسىز جىنايەت.
تەپرىقە «پەرىشتە» لىرى.
قىرغىن «داھىي» لىرى.
چېكىدسىز «ئىنساب».

جانغا زامان «دۇئا» لار.
خاسىيەتسىز «ساۋاب».
شەيتان «مەرىپەت» تە.
مازار مېتىلىرى.
ئىنساب كىرمىگەن ھۇجرىلەر.
ھايات كۈشەندىلىرى.
قاباھەت قىلمىقلار.
نومۇس يوقاتقان خوجام.
خۇداغا يات قۇللۇق.
ئىسلام رەقىبلىرى.
ۋىجدانغازىد «ۋىجدان».
ئالدانغان ئەۋلاد.
چىراغسىز جاھالەت.

بۇزۇلغان تەقدىر.
خائىنلار ئىزىدىن.
تەتۈر پەلەك.
ئىجابەتسىز «دۇئا».
چالا ئويغىنىش.
تۇمان چولپانلىرى.
زەربىدىكى كەيپىيات.
ۋەزىيەتتىن كەلگەن ۋەزىپىلەر.
ۋەتەن شەھىدلىرى.
بىز گىچە كەلگەن نومۇس.
خاتىمە.

(داۋامى كېيىنكى سانلاردا)

(بېشى 47 - بەتتە)

— ياق، — دېدى شەدىسى، — مەنمۇ كۆپىنىڭ بىرى بولۇپ يۈرۈۋېرەتتىم

- ئەگەر دۇنياغا قۇرۇقلۇقمۇ، دېڭىزمۇ، ئوكيانمۇ يارىتىلمىغان بولسا ھەممىمىز ئۇچار - قاناتقا ئايلىنىپ كەتكەن بولاتتۇق، ئۇ چاغدا ساڭا قورقۇنچلۇق تۇيۇلاتتىمۇ؟

— ياق، يەنىلا كۆپىنىڭ بىرى بولۇپ يۈرۈۋېرەتتىم.

خىيالپەرەست ئادەم ئۇنىڭغا يەنە سوئال قويدى:

- ئەگەر دۇنياغا كۈندۈز يارىتىلمىغان بولسا، ھەممىمىزلا شەپەرەڭ ياكى ھوقۇشقا ئايلىنىپ كېتەتتۇق، شۇنداقتا ساڭا قورقۇنچلۇق بولاتتىمۇ؟

— قورقۇنچلۇق بولاتتى، — دەپ جاۋاب قايتۇردى سەۋدايى. شۇئان ئۇنىڭ كۆزلىرىنى قورقۇنچ ئالامەتلىرى قاپلىدى.

— نېمىشقا؟ — دەپ ھەيران بولدى خىيالپەرەست، — ئۇ چاغدىمۇ يەنىلا كۆپىنىڭ بىرى بولۇپ يۈرۈۋەرمەسمىدىڭ؟

— كۆپىنىڭ بىرى بولۇشنىڭمۇ چېكى بار، — دېدى سەۋدايى قاپاقلىرىنى تۈرۈپ، — مەن بىلىمەن، لەھەڭ، ئۇچار قاناتنىڭ نەسلىگە ئايلىنىپ قالساممۇ مەيلى، لېكىن تۈن بەندىسى بولۇشقا رايىم يوق.

چولپىرزدە ئىلھاملىرى

(نەسىرلەر)

ئەخمەت ئىمىن

خاماندا

مەن خامانغا باردىم. خاماننىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئات تولۇقچا سۆرەۋاتاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر قىسىم كىشىلەر خامان سورۇۋاتاتتى. ئالتۇندەك دان ئۇلارنىڭ ئاياغلىرىغا تۆكۈلسە، سامانلىرى پۇرقىراپ بېرىپ ھېلىقى ئاتنىڭ بېشىغا چۈشەتتى. ئاتنىڭ بېشىغا، بېلىگە ۋە ساغرىسىغا ئۇزۇن-قىسقا سامانلار چاپلىشىۋالغان؛ يايلى، قۇيرۇقلىرىمۇ توپان ساماننىڭ دەستىدىن كۆرگىسىز بولۇپ كەتكەنىدى. ئاتنىڭ تېنىدىن ئېقىۋاتقان تەرگە ۋە ئۇنىڭغا چاپلاشقان سامانغا قاراش بەكمۇ كۆڭۈلسىز؛ لېكىن ماڭا ئۇنىڭدىنمۇ بەك كۆڭۈلسىز تۇيۇلغىنى ئاتنىڭ كۆزىنىڭ تېڭىقلىقى ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئات ئىگىسىنىڭ ۋارقىراشلىرىغا جور بولۇپ قولىدىكى قامچىنىڭ قارسىلداشلىرىمۇ تېخى.

ئىگىسى ئاخشىغا چۈشكەندە ئات بىرخىل ئايلىناتتى، ۋارقىراشقا چۈشكەندە تۇيۇقسىز چۆچۈپ قەدەملىرىنى ئىتتىك ئالاتتى. بېشىدا

www.uyghurkitab.com

قامچا ئۈينىغاندا بولسا ھودۇقىنىدىن يۈگۈرۈپمۇ سالاتتى.

ئات ئىگىسى شۇ تاپتا: «ئالتۇن دانلىرىم سامىنىدىن ئايرىلىۋاتىدۇ» دەپ مول ھوسۇلنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋاتقاندەك ئىدى.

ئات بولسا شۇ تاپتا: «مەن ئۇزۇن بىر مەنزىلگە كېتىۋاتىمەن» دەپ خىيالىدا ئاجايىپ بىر مەنزىلنىڭ قارىسىنى كۆرۈۋاتقاندەك ئىدى. ئۇ خىيالىدا بەلكىم قويۇق ئورمانلىقتا كېتىۋاتقاندۇ؛ تېنىگە چاپلاشقان سامانلار ئۇنىڭغا گۈلنىڭ تۆكۈلگەن بەرگىلىرىدەك ياكى ئاللىقانداق دەرەخلەرنىڭ چېچەكلىرىدەك بىلىنسە، بېشىغا تېگىۋاتقان قامچىلار ئۇنىڭغا شەمشادمۇ، چىنارمۇ، ئىشقىلىپ، بىر دەرەخنىڭ قاراسلاپ سۇنغان شاخلىرىدەك تۇيۇلۇۋاتقاندۇ.

مەن ئالدىمدىكى ھالەتكە قاراپ ئىختىيارسىز ۋارقىرىۋەتتىم:

— ئاھ، كۆزنى ئەتكەن لاتا، سەن قامچىنىمۇ قۇدرەتلىك. قامچا زەربە بىلەن ھەيۋىدىن بۆلەك ھېچنېمىگە قادىر ئەمەس. سەن بولساڭ قاراڭغۇلۇق قوچىقىدا ھەر كىمنى ھەر نېمە قىلىشقا قادىر. چۈنكى سەن ئىرادىسىز جان ئىگىسىگە قارىغۇنىڭ دىلىغۇللۇقى بىلەن قۇلنىڭ رايىشلىقىنى بېغىشلىغۇچى.

بازاردا

مىغ-مىغ بازاردا بىر كىشىنى ئۇچراتتىم، قولىدا قەپەز، قەپەزنىڭ ئۈستىدە تولۇق يېپىلغان يوپۇق تۇراتتى.

— ھەي، ئىنسان، — دېدىم ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ، — نېمىشقا قەپىزىڭنىڭ يوپۇقىنى ئېلىۋەتمىدىڭ؟! قۇشمۇ جان ئىگىسى بولغاندىكىن بازار كۆرگەچ سايراپ ماڭسۇن-دە.

— بازار كۆرگەن قۇش سايرىمايدۇ، — دېدى ئۇ جىددىي قىياپەتتە، — بىر مېنىڭلا كۆرگەندە سايرىسۇن دەپ يولدا قەپىزىگە يوپۇق يېپىپ ماڭىمەن. پەقەت مېنىڭ ئۆيۈمدىلا ئۇنىڭ سايراش دىيارى.

— ئۇنداق بولسا، — دېدىم مەنمۇ جىددىي قىياپەت ئېلىپ، — ئۇ سايرايدىغان دىيار مازار ئىكەن.

جۇۋازخانىدا

بىر كۈنى مەن جۇۋازخانىغا باردىم. كۆزى ئېتىلگەن بىر ئېشەك جۇۋاز ئەتراپىدا توختىماي ئايلىناتتى. ئۇنىڭ پىرقىراشلىرىغا قاراۋېرىپ مېنىڭ كاللاممۇ پىرقىراپ كەتتىمۇ، قانداق؟ جۇۋازچىدىن ئىختىيارسىز سوراپ ساپتىمەن:

— بۇرادەر، ئېشىكىڭنىڭ كۆزىنى باغلاپ قويغىنىڭ نېمىسى؟

— شۇنىمۇ ئۇقمامسەن، — دېدى جۇۋازچى زاڭلىق ئارىلاش كۈلۈپ قويۇپ، — كۆزى ئوچۇق بولسا ئېشەكمۇ بىر ئىزىدا ئايلىنىۋېرىشكە ئۇنايتتىمۇ؟

ئانىسى ۋە قىزى

ئانىسى قارا پەرەنجىسىنى قىزىنىڭ يۈزىگە سېلىپ قويۇپ سورىدى:

— قىزىم، شۇ تاپتا پەرەنجەڭ بىلەن كىمگە ئوخشاپ قالغاندەك تۇرىسەن؟

— شۇ تاپتىما، — دېدى قىزى، — غارنىڭ ئاغزىدىكى قويۇق ئۆمۈچۈك تورىنىڭ ئىچىدىن قاراپ تۇرغان دەرۋىشكە، قاراڭغۇ زىنداندىكى تۆمۈر تورلۇق دېرىزە ئىچىدە تەلمۈرۈپ تۇرغان مەھبۇسقا، ئاچكۆز بېلىقچىنىڭ تورىغا تۇتۇلۇپلا چۈشۈپ قالغان بېلىقجانغا ئوخشاپ قالغاندەك تۇرىمەن، ئانا.

مەھبۇسنىڭ ئىلتىماسى

مەھبۇس جاللات پالتىسى ئالدىغا كەلگەندە پادىشاھتىن ئىلتىماس قىلدى:

— ئۆلتۈرۈشتىن بۇرۇن كۆزۈمنى تېڭىپ

قويۇشقا ئەمر قىلىسىڭىز.

— ھالالات پالتىسىغا قاراپ تۇرۇشتىن قورقىتىڭمۇ؟ — دېدى پادىشاھ ئۇنى زاڭلىق قىلىپ.

— ياق، پادىشاھىم. مەن تىنىقىم ئۈزۈلۈشتىن بۇرۇن پۈتۈن دۇنيانى قاراڭغۇلۇق قوچىقىدا كۆرۈشنى خالاۋاتىمەن، بۇ قاراڭغۇلۇق ماڭىمۇ زۇلمەت غاردا ئابىھاياتنى ئىچىپ قويۇپ ئۆلەلمەي قىينىلىۋاتقان ئىنساننىڭ تۇيۇقسىز كەلگەن ئەجەل دەقىقىسىدە سۈرۈۋاتقان ھوزۇرىنى بېغىشلىسا ئەجەب ئەمەس.

قارلىغاچ ۋە بۈركۈت

تۇيۇقسىز ئاسماننى قارا بۇلۇت قاپلىدى. باياتىن بېرى ئاسمان قەرىدە پەرۋاز قىلىپ ئوينىۋاتقان قارلىغاچلار بىردىنلا پەسلەپ يەر بويلاپ ئۇچۇشقا باشلىدى. باياتىن بېرى ئۇچىماي تۇرغان بۈركۈت بىردىنلا قانات قېقىپ قارا بۇلۇتلارنى ئوقتەك يېرىپ ئۆتكەنچە ئاسمان قەرىگە كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

— دەرھەقىقەت، — دېدىم مەن، — پاكار ئۆينىڭ ئۈستىگە جاڭگا تىزغان قارلىغاچ قارلىغاچلىقىنى قىلدى. بۈيۈك تاغنىڭ ئۈستىنى ماكان قىلغان بۈركۈت يەنىلا بۈركۈتلىكىنى قىلدى.

بۈركۈتكە خىتاب

ئۇۋۇچى ساڭا تۇماقە كىيگۈزسە
ئۇنىما، بۈركۈت!
ئۇ سېنى قۇللۇقنىڭ ئىسكەنجىسىگە ئالىدۇ.
ئىگەڭ كۆزۈڭدىن تۇماقەنى ئېلىۋەتسە زەن سال، بۈركۈت!
ئۇ سېنى ئۆزۈڭ ياخشى كۆرىدىغانجان ئىگىسىگە سالىدۇ.

سەن كۈچلۈك، بۈركۈت! ئۆتكۈر تىرناقلىرىڭ بۆرىنى ئالالىغان يەردە، كۆزۈڭدىكى تۇماقەنى ئالالماسمۇ!

بايقۇشنىڭ تەسەللىسى

ئېخ، كېچە!
چۈشلىرىم شۇ قەدەر كۆپ، شۇ قەدەر ئاجايىپ؛ مەن سېنى زېرىكتۈرمەيمەن.
ئاھ، كۈندۈز!
خىياللىرىم شۇ قەدەر نۇرغۇن، شۇ قەدەر مۇڭلۇق؛ مەن سېنى مۇڭدىشىپ قويىمەن.

ئىنسان خىتابى

كۈندۈز قۇياشىم بىلەن يورۇق، كېچە ئايىشىم بىلەن يورۇق.
ئەل ئالدىدا دائىم بولسىلا يۈزۈم يورۇق، بۇ ئۆمرۈم بولار پارلاق، ئۆلسەم ھەم گۆرۈم يورۇق.

قېرىلىق

تۇن چىمىلدىقىدا يېتىپ تاك قىزدىنىم ئويلايتتىم،
ئەمدى تۇن پۈركەنجىسىگە يۆگىنىپ زاۋال مومىيىنى ئەسلەيدىغان بولدۇم.

ماختىنىش

بۇلۇت: مەن زېمىننىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە، ئۇنىڭغا سايىۋەن بولغۇچى.
تۇمان: مەن زېمىننىڭ ئىچى سىقىلغاندا، ئۇنىڭغا قۇچاق ئاچقۇچى.

خىيالپەرەست بىلەن سەۋدايىنىڭ سۆھبىتى

خىيالپەرەست ئادەم بىر سەۋدايىدىن سورىدى:

— ئەگەر دۇنياغا قۇرۇقلۇق يارىتىلمىغان بولسا، ھەممىمىزلا بېلىق ياكى لەھەڭگە ئايلىنىپ كېتەتتۇق، شۇنداقتا ساڭا قۇرۇقچىلىق بولاتتىمۇ؟

(ئاخىرى 44 - بەتتە)

دۈشمەنگە شەپقەت ئۆزەڭگە كۈلپەت
تۇرسۇن رەسۇل يازغان

مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى

(پوۋېست)

مۇھەممەتئېلى زۇنۇن

سەللە ئىچىدىكى سەلىپ

زاۋال ۋاقتى. ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ھەي-
ۋەتلىك مۇنارى ئۈستىدىكى كۈمۈچ رەڭ ئاي -
يۇلتۇزلار قان رەڭگىگە كىرگەن چاغ. ھەز-
رەت تەرەپتىن كېلىۋاتقان مىس كولدۇرمىلىق
ئات ھارۋا تۈمەن دەرياسىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈ-
كىدىن ۋە ئاۋات بازار — گۈزەردىن ئۆتۈپ،
يارباغ تەرەپكە قايرىلدى. چاقىغا قالپاقسى-
مان تۆمۈر مىخلار قېقىلغان ھارۋا كاتاڭ-
لاردا سىلكىنمەكتە، بورانلىق دېڭىزدىكى قول-
ۋاقتەك گاھ ئۇيانغا، گاھ بۇيانغا چايقالماق-
تا. ھارۋا ئۈستىدە ئىككى كىشى. بىرى،
باش - كۆزىگە داكا يېپىلغان، قېلىن يوتقان
بىلەن چۈمكىۋېتىلگەن. ھارۋا شۇنچە سىل-
كىنسىمۇ، چايقالسىمۇ ئۇ ئۈن - تىنچىقارمىغىنىغا

* بېشى ژۇرنىلىمىزنىڭ 1988 - يىل 3 - سانىدا

www.uyghurkitap.com

قارىغاندا سەكرات ئازابى تارتىۋاتقان بىزۋۋان كېسەل بولسا كېرەك. ئاق پەرىجە- چۈمبەللىك يەنە بىرى ئۇنىڭ ئانىسى ياكى خوتۇنىمىكىن، مۇسىبەت تەشۋىشى ئىچىدە، زۇۋانى تۇتۇلۇپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئۈن - تىنسىز مۆكچىيىپ ئولتۇرىدۇ.

ئات هارۋا يارباغ دەرۋازىسىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ كۈن پېتىش تەرەپكە قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە. سول تەرەپتە سېپىل. ئوڭ تەرەپتە ئېنگلىز، پەرەڭ، هىندى، ئافغان سودىگەرلىرىنىڭ پىششىق خىشلىق رەت - رەت دۇكانلىرى. ئاق پەرىجە- چۈمبەللىك «خوتۇن» بويىنىنى تولغاپ، ئۇيان - بۇيانغا قارىدى. يېقىن ئەتراپتا ئادەم قارىسى كۆرۈنمىگەندىن كېيىن سەل - پەل ئېگىشىپ، بىھوش قىياپىتىدە ياتقان «بىمار»غا پىچىرلىدى:

— ئېنگلىز - پەرەڭ كونسۇلخانىسىدىن ئۆتتۇق.

تىلسىز «بىمار» تىلغا كىردى:

— تېزراق!

— ماقۇل، خوجام. قامچىسىدىن قاس چىقاردى هارۋىكەش.

چۇ!...

بوز يورغا سۇۋادان تېرەكلىك سەمەن يولىدا بىر دەم يورغىلىغاندىن كېيىن جەنۇب تەرەپكە قايرىلدى - دە، يۇمىلاقشەھەر سېپىلىگە يانداش سېلىنغان شۋىت دوختۇرخانىسىغا يۈرۈپ كەتتى.

دوختۇرخانا سەينىسى ئادەمدىن خالىي ئەمەس ئىدى. ئاق پەرىجىلىك «خوتۇن» بىلەن هارۋىكەش باش - كۆزى چۈمكەكلىك «بىمار»نى هارۋىدىن ئاۋايلاپ چۈشۈردى ۋە قولتۇقىدىن يۆلەپ كارىدورغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى. كېيىن بوسۇغىدىن يۇتىنى ئالدى، يۈزىنى ئاچتى:

— ها- ها- ها!... — چاقچاق يولۇق شىم - كاستيۇم كىيىۋالغان پاكار، دوغىلاق كىشى بىر هازاغىچە كۈلۈپ كەتتى، — ۋاھ قالتىسقۇ! مۇنداق هۈنىرىڭمۇ بار دېسىلە، ئىشان خوجام! ئاق پەرىجە سېلىشقا ئەجەب يارىشىدىكەن، مەزىنناخۇنۇم!

— بىزگە تىكىلىدىغان كۆز كۆپىيىپ كەتتى. پېيىمىزدە يۈرۈۋاتقانلار ئاز ئەمەس، — دېدى ئىشان خوجا يۇمشاق ئورۇندۇق ئۈستىدە يۆكۈنۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، — شەكىل- قىياپىتىمىزنى يېڭىلاپ تۇرماقتىن باشقا ئامال يوق.

— شۇنداق، — دەپ تەستىقلىدى كاستيۇملۇق كىشى ئالا - چىپار گالستۇكىنى تۈزىتۈرگەچ، — ئېھتىيات قىلغاننىڭ زىيىنى يوق. كەڭ - كۇشادە ئولتۇرۇشسىلا، ئۇسسۇزلۇق

ئىچىشسىلە، — كەڭ تاپان، ئىنچىكە بەل رومكىلارغا ۋىنو تولدۇرۇلدى. — قېنى، ئىچەكەچ پاراڭلىشايلى. خوش. ئىشان خوجام، گەپ باشلىسىلا.

— قايسىبىرىنى دەپ بولاي. شەۋەت ئەپەندىم، قايسىبىرىنى دەپ بولاي؟ — ئاچلىق، مۇھتاجلىق ئىسكەنجىسىدە، ئەجەل كىرۋىكىگە بېرىپ قالغان قېرى تىلەمچىگە ئوخشاش نالە قىلىشقا باشلىدى خوجا ئىشان، — شۇنچە كەڭ قەشقەرگە پاتمايۋاتىمەن، دەرد-ئەلەم ئىچىمگە پاتمايۋاتىدۇ! راستىنلا كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالىدىغان ئوخشايمەن، شەۋەت ئەپەندىم، ساقايماس كېسەلگە!

ئۇستىخىنى قوپال، يوغان باش مەزىن يىغلامسىرىغان ئاۋاز بىلەن يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— راست، شەۋەت ئەپەندىم، ئەرز-ھالىمىزنى پوپ جانابلىرىغا يەتكۈزمىسىلە بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇلۇغ بىرىتانىيە كونسۇلى جانابلىرىغا يەتكۈزمىسىلە بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇلار خەيرىخاھلىق قىلمىسا، بېشىمىزنى سىلىمىسا، يانتاياق بولمىسا بىز ئۆرە بولالمايدىغاندەك تۇرىمىز...

بۇلارنىڭ دېگەنلىرى راست ئىدى. ئالاھىدە تەييارلىق بىلەن ماتىتەي ئالدىغا كىرگەن خوجا ئىشان يۇقىرىقىدەك ئاقىۋەتكە مۇپتىلا بولغاندىن كېيىن ئۇزاق كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى. ئاخىرى «ئىنگلىزنىڭ باشىنى قىلىچ كەسمەيتۇ، يەنە بىر كىرىپ باقاي» دېگەن قارارغا كەلدى. ۋەكالىتەن سېتىپ بېرىش شەرتى بىلەن مىڭ تۇۋاق ئاق-قارا مۇم ئېلىپ چىقتى. پۈتۈن سوپى-دەرۋىشلىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، يۇرتمۇ-يۇرت ۋەز ئېيتىپ يۈرۈپ، مىڭ مۇشەققەتتە سېتىپ تۈگەتتى. بۇنىڭ پۇلىنى تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن كىرىپ، دەرد-ئەھۋالىنى بايان قىلدى، ئىلتىپات سورىدى:

— ھەزرەت-مۆھتەرەم بوۋامنىڭ ھەشەمەتلىك مازارى ئورۇنلاشقان مۇقەددەس تاۋابگاھ...

— بىلىمەن، — دېدى ماتىتەي قاپىقىنى ئاچماستىن، — ئاشۇ يۇرتقا تەنھا ئىگىدارچىلىق قىلسام، كىچىك خاقان بولسام دېمەكچىمۇسەن؟

— ھەددىم ئەمەس، تىتەي ئالىيلىرى، مۇرىت-مۇخلىسلىرىم بىلەن تىنچ-چىقىدا ئىستىقامەت قىلىپ، بوۋامنىڭ چىرىغىنى ياندۇرۇپ ئۆتسەملا بولدى.

— مەن ئېيتىپ قوياي، باشقىلار ساڭا چېقىلمىسۇن!

— رەھمەت ئىلتىپاتلىرىغا، ماتىتەي ئالىيلىرى، — خوجا ئىشان ئاز-تولا ئۈمىدلەنگەن، روھلانغان ھالدا چىقىپ كەتتى.

خوجا ئىشان ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان قەشقەردە باش كۆتۈرۈپ كەلگەن «سەيىدزادە»لەرنىڭ بېسىم-تەھدىتىدىن يەنىلا خالاس بولالمىدى. ئۇلار ماتىتەينىڭ ھېسداشلىقىغا، بايلارنىڭ مەدەتكارلىقىغا، بەش دەرۋازا نوچىلىرىنىڭ قوللىشىغا ئىگە ئىدى. ئۇلار ھەزرەت تەۋەسىگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلاتتى-دە، خوجا ئىشاننىڭ مۇرىت-مۇخلىسلىرىنى ئۇرۇپ ياتقۇزۇپ قوياتتى. داشقازانلارنى ئېلىپ كېتەتتى ياكى داشقايناق ئۇستىگە قىيۇم-تۇپراق چېچىۋېتەتتى. خوجا ئىشان ۋە ئۇنىڭ مۇرىتلىرىنى تۈمەن دەرياسىنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتكۈزمەيتتى. خوجا ئىشان مەدداھلىق سورۇنلىرىدا مۇم سېتىۋېلىشنىڭ «خاسىيىتى» ھەققىدە ۋەز ئېيتقان ۋە مۇخلىسلىرى ئارقىلىق مۇم سېتىشقا كىرىشكەندىن بۇيان خەلقنىڭ نەزىرىدىن تېخىمۇ چۈشۈپ كەتتى. شەھەردىكى

«سەئىدزادەلەر پۈرسەتتىن غەنىمەت بىلدى -دە، شەددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى. «خوجا ئەشان– ئەسلى زاتى نامەلۇم بىر ھارامزادە،– دەپ چىقىشتۇردى ماتەمدىكە.– مۇم سېتىش باھانىسى بىلەن ھەر تەرەپكە قۇتراپ مۇرىت-مۇخلىس كۆپەيتمەكتە. جانابلىرىغا تاقابىل تۇرماقچىمۇ قانداق؟»

دەل مۇشۇ كۈنلەردە ئۇششاق باللار مۇنداق بىر قوشاقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بولۇپ قالدى.

«قوغلاندى نەسەۋىتىن،
تۇرپاندىكى «كەھەپ» تىن؟
قايسى مەزھەپ، نەسەبتىن،
كولدۇرمىلىق ئىشانەم.

ھەزرەتتىكى گۈمبەزدە،
يامان نىيەت-غەرەزدە،
قۇچقاچ باقار قەپەزدە،
كولدۇرمىلىق ئىشانەم.

مۇمچى تازنىڭ ھەمراھى،
پىرئۇن روھى- ئەرۋاھى،
ۋەيلۇن دوزاق دەرگاھى،
كولدۇرمىلىق ئىشانەم...»

«كولدۇرمىلىق ئىشان» ئاخىرى ئۆزىگە چەكسىز خەيرىخاھ، كۈچلۈك يار-يۆلەك تاپتى. بۇ –شىۋىت دوختۇرخانىسى ئىدى. پېشانىسىگە قىزىل كرېست ئېسىۋالغان بۇ جاي ئادەتتىكى بىر «ئەجنەبىي دوختۇرخانىسى» ئەمەس، بەلكى ئېنگلىز - شىۋىت مىسسىيونېرلىرىنىڭ دىن تارقىتىش مەركىزى، ئەپيۇن سېتىش مەركىزى ئىدى. بۇ يەرگە كەلگەن بىمارلار ھەقسىز داۋالىناتتى. داۋالانغۇچىلارغا خرىستىئان دىنىغا ئائىت كىتاب-كىتابچىلار، «ئىلاھى ئانام – مەريەم»، «خۇدانىڭ ئوغلى-ئەيسا»نىڭ رەڭلىك سۈرەتلىرى، مىس، كۈمۈچ سەلىپلەر، كرېست بەلگىلىرى ھەدىيە قىلىناتتى. بەزى شوخ-كەپسىز باللار دوختۇرخانا دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندىلا كرېست ئېسىۋالاتتى- دە، مىسسىيونېرلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئوڭ قولىنى پېشانىسىگە ۋە ئىككى مۈرىسىگە تەگكۈزۈپ خرىستىئانچە چوقۇناتتى. «ئوقۇيمىز، ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-ئاداشلىرىمىزغا بېرىمىز» دەپ تالىشىپ يۈرۈپ، بىر مۇنچە كىتاب، سەلىپ «ھەدىيە» ئالاتتى. كىتابلارنى دوپپىغا پىلتە قىلىدىغانلارغا، سەلىپلەرنى مىسكەر، سەرراپلارغا سېتىپ خەجلىشەتتى. بەزى ئادەملەر مەخسۇس ئەپيۇن سودىسى ئۈچۈن كەلسە، بەزىلىرى تۈرلۈك سىياسىي مەقسەتلەر ئۈچۈن كېلەتتى. ئۇلار مۇشۇ سائەتتە خوجا ئىشان بىلەن ئەمەت مەزىننى كۈتۈۋاتقان ئالاچەپار گالستۇكلۇك دوغىلاق كىشى (ئېنگلىز- شىۋىت تەرجىمانى، ئىشەنچىلىك ئادىمى – ھەسەن شىۋىت) ئارقىلىق ئېنگلىز كونسۇلخانىسىنىڭ باش مەسئۇلى بىلەن بىۋاسىتە كۆرۈشەلەيتتى، سۆزلىشەلەيتتى. خوجا ئىشاننىڭ بۈگۈنكى مۇددىئاسىمۇ ئېنگلىز باش كونسۇل بىلەن، ھېچبولمىغاندا، بۇ يەردىكى باش دىن تارقاتقۇچى بىلەن كۆرۈشۈش ئىدى.

–بەك كەچ بولۇپ كەتتى، ئۇلۇغ بىرىتانىيە كونسۇلخانىسىغا بېرىپ يۈرمەيلى،– دېدى ھەسەن شىۋىت بۇلارنىڭ بىر تالاي دەرد-ئەھۋالىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن،– ئازراق تەخىر قىلىشسىلا، باش مىسسىيونېرجانابلىرىنىڭ قېشىغا چىقىپ باقاي، ۋاقتى يەتسىلا...

–مانا قول، شىۋىت ئەپەندىم، شۇنداق قىلسىلا،– ئىشان بىلەن مەزىن ياقا- پەشلىرىنى

ھىمايىسى ۋە ئاتىدارچىلىقىغا ئېرىشمەكچى بولسىلا، خىرىستىئانچە چوقۇنۇشلىرى، سەلىپ ئېسىشلىرى شەرت. باش مىسسىئونېر ناھايىتى سەۋرچان جاناب. ئۇ ھازىردىن باشلاپ چوقۇنۇش، سەلىپ ئېسىۋېلىش تەلىپىنى قويمايدۇ. لېكىن بۇ يەرگە كىرگەن باش مىسسىئونېر جاناب بىلەن دىدارلاشقان چاغلىرىدا چوقۇنۇشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا. سەلىپنىڭ ئۆز يانلىرىدا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا. تۇمار ئىچىگە ئېلىپ ئېسىۋالسىمۇ مەيلى.

ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يەتكەن بىر خوجازادە تۇمار ئېسىۋالسا قاملاشمامدۇ؟ دوست-دۈشمەنلەر نېمە دەيدۇ؟ ياق. ئەڭ ئاقىلانە چارە تېپىش كېرەك. ئۇ، سەللە ئىچىدە سەلىپ ساقلاشتىن ئىبارەت «مۆجىزە» نى كەشىپ قىلغانلىقى بىلەن پەخىرلىنەتتى. ئەنە، بۈگۈن كۆرگەن باش مىسسىئونېر جانابمۇ قايىللىق ۋە رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى ئەمەسمۇ؟ مىسسىئونېرنىڭ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ ئالاھىدە جانلىنىپ قالغان خوجا ئىشان ماتىتەي ئۈستىدىن، شەھەر ئىچىدىكى «يالغان سەئىدزادە» لەر ئۈستىدىن بىر تالاي شىكايەت قىلدى:

- كىشىلەر: «ئايرىلغانغا ئۆلمەيمەن، ئەقىدەمگە يىغلايمەن» دەپ ناخشا ئېيتسا، چۈشەنمەيتتىكەنمەن، تېگى-تەكتىگە يەتمەيتتىكەنمەن، بېشىمغا كەلگەندە بىلدىم، چۈشەندىم، - ئۇنىڭ ئاۋازى تولىمۇ زەئىپ، قىياپىتى ئېچىنارلىق ئىدى. - ماتىتەي دېگەن نېمىگە شۇنچە ئەقىدە قىلدىم، ئىگىلدىم، باش ئۇردۇم، قىلمىغانلىرىم قالمىدى، ئەپسۇسكى، ئۇ، خەلقى ئالەم ئىچىدە نۇسخىسى تېپىلماس بىۋاپا نامەرد ئىكەن، قورقۇنۇچلۇق مەخلۇق ئىكەن!...

- چوڭقۇرراق ئويلاپ باقمىسىلا، ماتىتەيدىن قورقۇنۇچلۇقراق كۈچ يوقمىدۇ بۇ يۇرتتا؟

تۈزەشتۈرۈپ، ئىشىككە تەلمۈرۈپ تۇراتتى. ھەسەن شەۋقەت قىرىق ياشلاردىن ئاشقان يېشىل كۆز مىسسىئونېرنى باشلاپ كىردى. - ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم پوپ ئالىيلىرى، - يانتاققا بويۇن سوزغان تۆگىدەك ئىگىلدى بۇلار. ئاندىن كېيىن خىرىستىئانچە چوقۇندى.

- كىرىست؟ - بويىنىدىكى ئالتۇن زەنجىرلىك كرېستنى ئىشارە قىلدى چاڭگا ساقال مىسسىئونېر.

خوجا ئىشان ھەسەن شەۋقەتنىڭ ياردىمىنى كۈتمەستىنلا جاۋاب بەردى:

- بار- بار. بۇ ئەڭگىلىشتەردىن ئايرىلامدىغان؟ ئەتىۋارلاپ بېشىمىزدا كۆتۈرۈپ يۈرۈۋاتىمىز دېسىلە، بېشىمىزدا، -ھەر ئىككىسى ئالدىراشلىق بىلەن سەللىسىنى قولىغا ئالدى. تىنىپ سالسىلا غايىب بولۇپ كېتىدىغان ئاجايىپ ئەتىۋار نەرسىنى ئىزدىگەندەك ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن چۇۋۇشقا باشلىدى. - مانا! دېدى ئۇلار كىچىككىنە تۆچ كرېستنى ئىككى ئالقىنىغا ئېلىپ. - جاناب ئالىيلىرى ھەدىيە قىلغان بىباھا ئەڭگىلىشتەردىن ئايرىلامدىغان؟ شەۋقەت ئەپەندىم، گېپىمىزنى ئەينەن يەتكۈزگەيلا، بىزنىڭمۇ، جاناب ئالىيلىرىغا ئوخشاش بويىنىمىزغا ئېسىۋالغۇمىز بار. ئەپسۇسكى ....

- ئالدىراشنىڭ ھاجىتى يوق، - دېدى مىسسىئونېر ھەسەن شەۋقەتنىڭ تەرجىمىسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، - ئولتۇرۇپ سۆزلىشەيلى، قېنى، مەرھەمەت.

قىيىن ئەھۋالدا قالغان خوجا ئىشان تۇنجى قېتىم بۇ يەرگە كىرگەندىلا بۇ كرېستكە ئىگە بولغانىدى.

- دىن-دىن-دىنغا، مەزھەپتىن-مەزھەپكە ئۆتۈش-ئەجدادلىرىمىز باشتىن كەچۈرگەن نورمال ھادىسە، -دەپ چۈشەندۈرگەنىدى ھەسەن شەۋقەت بىرمۇنچە تارىخىي مىساللار بىلەن، - ئېنگلىز-شەۋقەت خوجايىنلىرىمىزنىڭ

— ھە-ھە؟ — مىسسىئونېرغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى ئىشان بىلەن مۇرىت. پۇتىنى مىنگەشتۈرۈپ ئولتۇرۇپ، پاپىروس ئىسىنى پۈۋلەۋاتقان مىسسىئونېر سوئالىنى داۋاملاشتۇردى:

— دىن تارقىتىشىمىز بىلەن كارى بولمىغان، ئەپيۇن سودىمىزغا چەك قويمىغان بىر ئەمەلدارنى قورقۇنچلۇق دېگىلى بولارمۇ؟ ئەقىل توختاتقان ياش ياكى ئەقىل توختاتمىغان گۆدەك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەر قانداق يەرلىك پۇقرا «ھىندى-كالا گۆشى يەمدۇ» دەپ قويىدىغانلا بولسا، ھىندى سودىگەرلىرى تەرىپىدىن ئۇرۇپ چەيلىنىدۇ، نىمجان قىلىنىدۇ.

— بۇنداق قىلمىسا، ئەجنەبىي خوجايىنلىرىمىزغا ئارام بېرەمدىغان بۇ ياۋايىلار؟

— شۇ تاياق زەربىدىن ناكا بولۇپ قالغانلارنىڭ ئىنگە-چاقا، ئۇرۇق-تۇغقانلىرى دەۋا قىلسا، ماتتەي دەۋاگەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىدۇ، ئەجنەبىگە ناماقۇل بولىدۇ. شۇنداقمۇ؟

— ئۇنچىلىك قىلمامدىغان؟ ھەر بىرلىرى ئەزىز مېھمىنىمىز ئەمەسمۇ؟

— بىز ئەجنەبىلەرنى شۇنچە قەدىرلەۋاتقان، شۇنچە كەڭ ھوقۇق، ئىمتىيازدىن بەھرىمەن قىلىۋاتقان ماتتەيىنى قورقۇنچلۇق دەيدىغان بولساق، بىزنى يەكلەۋاتقان، چەكلەۋاتقانلارنى نېمە دېيىش كېرەك، جانابلار؟

— ئابدۇقادىر داموللا! — دېدى خوجا ئىشان سەگەكلىشىپ.

— دەل ئۆزى شۇ! — قۇۋۋەتلىدى ئەھمەت مەزىن.

— ئۇ قەيەرلىك؟

— ئاتۇشلۇق! — تەڭ جاۋاب بەردى ئىشان بىلەن مەزىن.

— ئاتۇشلۇق بىر داموللا پۈتۈن قەشقەر شەرىئەت مەھكىمىسىنىڭ قازىلىق ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالسا، كۈندىن-كۈنگە ئىناۋەت تېپىپ كېتىۋاتسا، بۇ قورقۇنچلۇق ئەمەسمۇ؟ قەشقەرلىق بىلەن ئاتۇشلۇقنىڭ، ئىتتىپاقلىقىنىڭ بىرلىشىپ كېتىشى قورقۇنچلۇق ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنىڭ بىز ئەجنەبىلەرگە قارشى بىرلىك سەپكە ئۇيۇشۇۋېلىشىدىن ھەزەر ئەيلەش كېرەك! توغرا، ماتتەي — ئىنتايىن ئاچكۆز، تەكەببۇر، ئەقىلسىز، قابىلىيەتسىز مەخلۇق، كۆنى تۆكەپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان مەخلۇق!...

ئاي-يۇلتۇزسىز كېچە. قاسساپلارنىڭ كانارلىرى باغلىنىدىغان سۆگەتلەر ئەتراپىدا سۆڭەك تاللىشىپ، بىر-بىرىگە خىرىس قىلىشىۋاتقان لالما ئىتلاردىن باشقا جىمجىتلىق ئۇيقۇدا. مىس كولدۇرمىلىق بوز يورغا ھەزرەت تەرەپكە قاراپ يورغىلىماقتا. ھارۋىنىڭ ياۋىنىگە قونۇۋالغان ئۇرۇق ھارۋىكەش قىزىل پۆپۈكلۈك ئۇزۇن قامچا دەستىسىنى سىقىمدىغان ھالدا مۈگدىمەكتە. يەنىلا ئېغىر كېسەل قىياپىتىدە يېتىۋالغان خوجا ئىشان ئۆز دەردىگە داۋا تاپقاندەك، يۈرەك يارىلىرى بىردىنلا ساقىيىپ كەتكەندەك خۇشال. ئۇ، باش مىسسىئونېرنىڭ ماتتەي ھەققىدىكى سۆزلىرىنى تەكرارلىماقتا، مۇلاھىزە قىلماقتا: مىسسىئونېر جاناب يالغان ئېيتمايدۇ، ماتتەيىنىڭ ئەجىلى يېقىنلاپ قالغانلىقى مۇقەررەر، بۇ ئىشتا ئەجنەبىي خوجايىنلىرىمىزنىڭ رولى ۋە قولى يوقمىدۇ؟ بار، بولمايدىغان ئىش بولامدۇ؟ تەختتىن غولايدىغان مەخلۇقنى بىلگەن يەردە تەختكە چىقىدىغان ئەربابنى بىلمەي قالامدۇ ئۇلار؟ بىلىشى ئېھتىمال. ياق، جەزمەن بىلىدۇ! ھۆكۈم قىلىش مۇمكىنكى بۇ ئەرباب ئەجنەبىي خوجايىنلىرىمىزنىڭ نەزىرىگە يولۇققان زات. پەقىرنىڭ تەقدىرى-ئىستىقبالى ئەمدى ....

باش مىسسىئونېر ئۇزاق تارىخنى ئەسلىتىپ مۇنداق دېگەنىدى: «ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىلا

مۇسۇلمان بولغان سۇتۇق بۇغراخان پۈتۈن قاراخانىلار دۆلىتىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ بولغانغا قەدەر سىر ساقلىغان، ئىمان ئېيتقانلىقىنى ئاشكارىلىمىغانىدى. يوشۇرۇن ھالدا كرېست ساقلاپ يۈرگەنلىكلىرى تۈپەيلىدىن ئالدىمىزدا خىجىل بولمىسىلا، قورۇنمىسىلا. ھەر ئىشنىڭ ۋاقتى-سائىتى بولىدۇ. سەۋر قىلسىلا، ئىشانەم.» بۇ گەپلەرنى ماتىتەيىنىڭ ھالاكىتى توغرىسىدا بېرىلگەن بېشارەت بىلەن چۈشىنىپ يېقىپ، ئىچ-ئىچىدىن جانلىنىپ كەتتى خوجا ئىشان. «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشىدىكى مۇددىئا نېمە؟ ماتىتەي زاۋال تاپقان مەزگىلگە قەدەر سىر ساقلىسام، سەۋر قىلسام، پەقىرغىمۇ...»، — ھاياجان ئىچىدە ئورنىدىن قوزغالدى ئۇ. — مەزىنئاخۇنۇم، سەللىمىز ئىچىدە ساقلاۋاتقىنىمىز راستىنلا ئەنگۈشتەرمۇ-نېمە!...

ھەرىكەتچان مالاي

ماتىتەي تولۇم چاشقان،
ئالۋاڭنى تولا چاپقان.
ئەلنى قاخشىتىپ ئاخىر،
دارغا ئېسىلىپ ياتقان!

قەست قىلدىڭ ئاۋام خەلققە،
زۇلمىڭدا يۈرەك لەختە.
تويماس ئەجدىھا - تىتەي،
تويدۇڭمۇ مۇئەللەقتە!؟....

ماتىتەي دارغا ئېسىلغان، ئەزىزانە قەشقەر شادلىق-تەنتەنە قاينىمىغا چۆمۈلگەن كۈن. ئۇزۇن يىللىق ئازاب-كۈلپەت جېنىدىن ئۆتۈپ كەتكەن، قەھرى-غەزىپى چېكىگە يەتكەن، قانلىق قىساس ئوتلىرى پۈتۈن ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كەتكەن جاپاكەش خەلق ئاسمان-پەلەككە لەيلەپ تۇرغان «تولۇم چاشقان»غا لەنەت تاشلىرى ياغدۇرماقتا. داڭلىق پالۋان-مەرھۇم سېيىت نوچىنىڭ ۋارىسلىرى ئۆز ئۇستازىنىڭ تەۋەررۈك راۋابىغا زەخمەك ئۇرۇپ، كاڭگۇك ئۇستازىنىڭ ئەشەددىي قاتىلىنى غەزەپ بىلەن ئەيىبلىمەكتە:

ئاچچىقىم بېسىلغايمۇ،
تولۇمچە قىلىپ سويسام.
شۇم ئاغزىڭغا ماتىتەي،
مۇدىنى ئېرىتىپ قويسام!

ئاق رومالىق ئەما تىلەمچىنىڭ ئۆزگىچە مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن ئېيتقان ناخشىسى

كەمشىلەرنى جەلپ قىلماقتا. چوكچۇر ئويغا
سالماقتا ئىدى:

ئەلنىڭ كۆڭلى بىر دەپتەر،
دەپتەردە ئەلەم-دەردلەر.
نەۋاختا شىپا تاپقاي،
قانلىق داغ-جاراھەتلەر.

چاچ - ساقاللىرى چارلاشقان مەدداھ جازا مەيدانىنىڭ بىر تەرىپىدە ماتەمتەي ئۈستىدىن شىكايەت قىلماقتا، ئالتە غۇلاچ ئېگىزلىكتە ساڭگىلاپ تۇرغان جەسەتكە قارغىش شۆلگەيلىرىنى چاچراتماقتا ئىدى:

— ئەي خۇدانىڭ مۆمىنلىرى، ئەلەم چەككەن بەندىلەر، بۇ «تولۇم چاشقان» نېمە ئۈچۈن مۇنداق پاجىئەلىك قىسمەتكە مۇپتىلا بولدى، بىلەمسىلەر؟ — مەيدانىنى ھالقىسىمان ئوراپ تۇرغان خالايىققا سوئال قويدى ئۇ.

— ئەلنىڭ ئاھى تۇتتى! — تەڭ جاۋاب بەردى بىر قانچە ئادەم. نەقىشلىق راۋاب تۇتقان قەددى - قامەتلىك بىر يىگىت خەلق توپىنى يېرىپ ئۆتۈپ، يۇقىرىقى جاۋابنى شەرھلىدى:

— بىزدە «ئاھ ئۇرارمەن - ئاھ ئۇرارمەن، ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى؛ كۆز يېشىم دەريا بولۇپ، بىلىقلىرىم يۇتقاي سېنى» دېگەن ناخشا بار. بۇ زالىمنى جاپاكەش خەلقنىڭ ئاھى تۇتتى، ئۇستازىمىز تاشۋاينىڭ قىساسى، سېيىت نوچىنىڭ قىساسى، بارلىق بىگۇناھ قۇربانلارنىڭ قان قىساسى تۇتتى!

— راست! — دېدى پۈتۈن خالايىق.

— توغرا، — دەپ قوشۇلدى مەدداھ، — بۇ «تولۇم چاشقان» ئۇلۇغزاتلارنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كەتتى، ئۇ ئايىبەتكە كەتتى. روھ-ئەرۋاھلارنىڭ مەدەتكارلىقىدىن مەھرۇم قالدى. يۇرت ئۇلۇغلىرى — خۇدانىڭ ئەزىزلىرىدۇر. خۇدانىڭ ئەزىزلىرىنى چەتكە قاققان ھەر قانداق ھۆكۈمران روھ - ئەرۋاھلارنىڭ مەدەتكارلىقىدىن مەھرۇم بولىدۇ، قارغىشقا ئۇچرايدۇ. مانا مۇشۇنداق پاجىئەلىك قىسمەتكە مۇپتىلا بولىدۇ! — ئالقىنى بىلەن قولىقىنى يېپىۋېلىپ، بار ئاۋازى بىلەن نەزمە ئوقۇشقا باشلىدى:

شۇنچە يىل تىنتەي بولۇپ دەۋران سۈرۈپسەن،
مۇمچى تاز،
پاك نەسەب - زاتى ئۇلۇغنى پەس كۆرۈپسەن،
مۇمچى تاز.
روھى - ئەرۋاھلار غەزىپ - قەھرىگە ئۇچراپ
ئاخىرى،
ئۆگزىدە يايغان گۆلە - قاقتەك قۇرۇپسەن،
مۇمچى تاز.

تەۋرىمەيدۇ دەر ئىمدىڭ كەلكۈندىمۇ ئورنۇڭنى
سەن،
جىمى گەۋھەر، ئالتۇنغا تولدۇرغانىمىدىڭ
قوينۇڭنى سەن،
ئەمدى كۆر ئاسمان - پەلەك سىرتماقتا ئۆز
بوينۇڭنى سەن،
دۆزىخى ۋەيلۇنغا تەخىرسىز يۈرۈپسەن،
مۇمچى تاز...

تۆت تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان «دوست» تارتقۇچىلار ھەر مىسرادىن كېيىن ئۆزۈپ - ئۆزۈپ «دوست - دوست!» دېيىشسە، تۆت مىسرادىن كېيىن «ھەق دوست» دەپ توۋلىشاتتى سوزۇق ئاۋاز بىلەن.

قۇيرۇقى ئۈزۈلمەس جەڭنامىلەرنىڭ بىر قىسمىنى سۆزلەپ تۈگەتكەن، ۋىز - نەسىھەت، ئەمىر - مەرۇپلىرىنى ئاياغلاشتۇرغان ۋە تىلەمچىلىك خالتىسىنى يىغىشتۇرغان مەدداھ،

دوتەي يامۇل تەرەپكە راۋان بولدى.
بىر قانچە يىللار ئىلگىرى تەكەببۇر ماتتەي ئالدىدا قورتتەك ئۆمىلىگەن، ماتتەينىڭ جىنسىي زەئىپلىك كېسىلىگە دورا ئىزدەش ئۈچۈن ئۈز مۇرت - مۇخلىسلىرى بىلەن بىرلىكتە ئېكىنزار دالا - ئېتىزلارنى چەيلەپ، ئەسكى تالىلقلاردا يىقىلىپ - مۆدرەپ قوچقاچ قوغلاپ يۈرگەن بۇ «سەئىدزادە» ئەمدى يېڭى خوجايىنى ماشياۋۋۇنىڭ ئايىقىغا يىقىلماقچى، ئۇنىڭ بوكۇنكى «ئۇلۇغ غەلبىسى»نى مۇبارەكلىمەكچى ئىدى. ئۇنىڭغا ئەگەشكەن 200 دىن ئوشۇقراق سوپى - دەرۋىش چاڭ - توزان كەلكۈنى ئىچىدە چۆكىلەيتتى، پىرقىرايتتى، ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ جەرە سالاتتى:

نەپسى بالا مۇمچى تاز، ھۇم،
بىزگە باقماي قىش ۋە ياز، ھۇم،
كۈنىمىزنى تەس قىلغان، ھۇم،
بەرمەي ھوقۇق - ئىمتىياز، ھۇم...

نەچچە يىللار ئىلگىرى توقۇپ چىققان نەزمىلىرى ئىچىدىكى «تىتەي» دېگەن سۆزنى «دوتەي»گە ئۆزگەرتكەن بۇ ئادەملەر دوتەي يامۇل سەيناسىغا كىرگەندىن كېيىنمۇ يەنە شۇنداق چۆكىلەپ، تىنىمسىز جەرە سېلىشقا باشلىدى:

ھەزرىتى دوتەي جاناب، ھۇم،
ھۆكمىڭىز ئايەتكە باب، ھۇم،
سىزنى، ئەي شەپقەتچىمىز، ھۇم،
قىلغىلى كەلدۇق تاۋاب، ھۇم.

ھۆكۈمران تەختىگە چىققان جاھىل بۇقا، ياۋا قوتازمۇ دەسلەپكى ئاي-پەسىللەردە مۆڭگۈزىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇنارمىش. مافۇشىڭنىڭ ئورنىغا دەسسىگىنىگە بىر نەچچە ھەپتە بولغان ماشياۋۋۇمۇ «مۆڭگۈزى»نى يوشۇرماقتا، ئۆزىنى قەشقەر خەلقىنىڭ غەمگۈزارى، باشپاناھى قىلىپ كۆرسەتمەكتە ئىدى. مۇم سېتىۋېلىش مەجبۇرىيىتى، قوچقاچ ئالۋىڭى قاتارلىق يۈكنى خەلقنىڭ شىلىسىدىن ئېلىپ تاشلىغان بۇ «ئادالەتپەرۋەر زات» ھەر جۈمە كۈنى نەچچە يۈز ئويغۇر، تۇڭگان ئەسكەرلەرنىڭ قوراللىق مۇھاپىزىتى ئاستىدا ھېيتگاھ جامەسىگە كېلىپ، نامازغا داخىل بولاتتى. نامازدىن كېيىن جامە دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قىستىلىشىپ تۇرغان ھاجەتمەنلەرنىڭ قەنت، ناۋات، نان قاتارلىق نەرسىلىرىنى «سوپ» دەپلا شىپالىق «دېمىدە»گە ئايلاندۇرۇپ بېرەتتى. ئەسكەرلەرنىڭ قىشلىق - يازلىق ئەسكى چاپان، يىرتىق ئىشتانلىرىنى كوچىلاردىكى يېتىم-يېسىرلارغا تارقىتىپ بېرەتتى. نەچچە يىللاردىن بۇيان ساڭ ئاستىدا بېسىلىپ تۇرۇۋېرىپ كۆكىرىپ كەتكەن بۇغداي - قوناقلارنى شەرىئەت مەھكىمىسىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى. بۇ نەرسىلەر ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئەچىتىشىغا ئېسىلغان داشقازانلاردا پىتىقلاپ قايناپ تۇرىدىغان بولدى.

— دېھقان داشلىرىم، قان - قېرىنداشلىرىم، نەچچە يىللاردىن بۇيان كۆپ جاپا چەككەنلەر، — دېگەن ئىدى دوتەيلىك تەختىگە ئولتۇرغانلىقىنى مۇبارەكلەش ئۈچۈن كىرگەن يۇرت كاتتىلىرىغا، — خۇدانىڭ مەرھەمىتى ۋە ھەر بىر بەگلەرنىڭ مەدەتكارلىقى ئارقىسىدا پۈتۈن قەشقەرنى ئەدلى - ئادالەت ئاپتىپى بىلەن نۇرلىنىپ تۇرغان ھەقىقىي ئەزىزانە يۇرتقا ئايلاندۇرغايمەن، — خوجا ئىشانىنى ئادىرىم قوبۇل قىلغاندا يەنە مۇنداق دېگەن ئىدى، — قومۇلدا كۆتۈرۈلگەن تۆمۈر ئىسيانىنى باستۇرۇشتا تېگىشلىك تۆھپە قوشقانىكەنسىز. ھۆكۈمەتكە قارشى ئويۇشقان كۈچلەرنى بۆلۈپ - پارچىلاپ تاشلاش جەھەتتىمۇ مول

ئەجىر سىڭگەن ئىكەنسىز، پەقىرغىمۇ يېقىنـ
دىن يار - يۆلەكتە بولغايسىز.

ئارتۇقچە ھاياجانلانغىنىدىن ئەس - ھوشىـ
نى يوقاتقان خوجا ئىمشان؛

— پەقىرغا شۇنچىلىك ئىشەنگەنلىكلىرىگە
يۈز مىڭ رەھمەت، ماتتەي ئالىملىرى، — دەپ
سالغان ۋە ئەجەل تەشۋىشى ئىچىدە ئۆز ئاغـ
زىغا ئۇرۇپ كەتكەنىدى.

—كېرەك يوق، كۆزۈپ كەتكەن ئېغىز ئەمەسـ
مۇ؟ — دېگەنىدى ماشياۋۇ ئەپۇچان، كەڭ
كۆڭۈل ئەرباب ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىپ، —
مۇنچە قورقۇپ كەتمەڭ، سىز بىزگە ئەسقاتىـ
دىغان ئادەم...

بۇ «ئەسقاتىدىغان ئادەم» ماتتەينىڭ
ئىشەنچىگە تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرمەكتە،
ئۇنىڭ شەنىگە توقۇلغان يېڭى قەسىدىسىنى
يادلىماقتا ئىدى:

ماتتەيگە ئاپى ئەجەل يوتقۇزدىڭىز سىز،
بىزنى كۆلپەت دوزىقىدىن قۇتقۇزدىڭىز سىز.
دوتەي جاناب، دەۋران سۈرۈڭ مىڭ يىللار ئامان،
بىزگە تەلەي ئەنگۈشتىرى تۇتقۇزدىڭىز سىز.

. . . .

شۇ كېچە، سېپىلغا يانداش سېلىنغان
شۆتۈت دوختۇرخانىسىنىڭ مەخپىي بۆلۈمىدە
ئۈچ كىشى كەڭ - كۇشادە سۆزلەشمەكتە، ماتتـ
تەي دارغا ئېسىلغاندىن كېيىنكى قەشقەر
ۋەزىيىتى ھەققىدە تەھلىل يۈرگۈزمەكتە.
ئۇلار - ئۆتكەندە بىز كۆرۈپ ئۆتكەن تۆت
كىشىنىڭ ئۈچى — باش مىسسىيونېر، ھەسەن
شۆتۈت، خوجا ئىمشان.

— دىن تارقاتقۇچى ئۇستاز - ئەۋلىيالىق
مۇقامىغا يەتكەن ئۇلۇغزات ئىكەن، ئاي - يىلـ
لاردىن كېيىن يۈز بېرىدىغان ئىشلارنى ئالـ
دىنئالا بىلەلەيدىكەن، — دەيتتى خوجا ئىمشان
كۆز ئالدىدا ئولتۇرغان باش مىسسىيونېرغا
كۆچۈكلىنىپ، — ماتتەينىڭ ھالاكىتى ھەقـ
قىدە بەرگەن بېشارىتى مانا بۈگۈن راست
بولۇپ چىقتى. بۇ جانابنىڭ قەشقەردىكى
«ئاساسىي خەۋپ» توغرىسىدىكى ھۆكۈمى
بىلەن ماتتەي ئالىملىرىنىڭ كېيىن بىر يەرـ
دىن چىقتى، — ماشياۋۇ ئۇنىڭغا مۇنداق
دېگەنىدى، — ياڭ جاڭجۈڭ ئالىملىرى ھەممىشە
«ئۇخلىغاننى باشقۇرماق ئاسان» دەيدىغان.
بۇ سۆزنىڭ تېگى - تەكتىگە ۋە قەدرىگە يېتەـ
لىشىمىز كېرەك. خەۋەر تېپىشىمچە، بەزى ئىسـ
يانكارلار قانداقتۇ «ئويغىنىش ھەرىكىتى»
بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانمىش. قەشقەرلىق بىـ
لەن ئاتۇشلۇق، خوتەنلىك ھەتتا ئەنجانـ
لىقلار ئوتتۇرىسىدا تىل بىرلىكى ۋە دىل
بىرلىكى مەۋجۇد ئىمىش. قومۇلدىكى بەش
شەھەر، ئۇنىڭ ئىككى تاغدا مۆكىدەپ ياتقان
گادايلار ئويغاندى، ئويۇشتى، ئاخىرىدا
نېمە بولدى؟قەشقەر «ئويغىنىش -ئويۇشۇش»-
تىن ئىبارەت بالا - قازانىڭ ئالدىنى ئېـ
لىش كېرەك! — يېڭى خوجايىنىنىڭ ئالىي ئەـ
مىر - پەرمانىنى سۆدەك يادلىۋالغان خوجا
ئىمشان شۇنچە كۆتۈرەڭگۈ باشلىغان سۆزىنى
ھەسرەتلىك ئۇلۇغ - كىچىك تىنىش بىلەن
ئاخىرلاشتۇردى، — ياڭ جاڭجۈڭ ئالىملىرى
ئەينى زاماندا قەشقەر بىلەن ئاتۇش ئوتـ
تۇرىسىدىكى توتۇرگە داۋىنىغا سېپىل سوقۇش
تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويغانىكەن.
ئەپسۇسكى...

باش مىسسىيونېر چۈشەندۈردى، تەسەللى
بەردى، رىغبەتلەندۈردى:

— توتۇرگىگە سېپىل سوقۇش ياڭ جاڭـ
جۈڭنىڭلا ئەمەس، ئۇلۇغ بىرىتانىيە باش
كونسۇلى جانابلىرىنىڭ ۋە بىزنىڭمۇ تەسەۋـ
ۋۇرىمىز ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ 20- ئەسىر،
لاي - توپىراق بىلەن تۇرغۇزۇلغان سېپىلنىڭ

ۋاقتى ئۆتكەن دەۋر. بىزگە ئەلا لەمسقاتىدىغىنى — مەنىۋى سېپەل!

ئۇلار ئۇزاقتىن - ئۇزاق پىكىرلەشتى، ۋەزىيەتنى ھەر تەرەپلىمە تەھلىل قىلىشتى. مافۇشىنىڭ دارغا ئېسىلغان، ماشياۋۇ ھەربىي - مەمۇرىي خادىملارنى تەلتۆكۈس تىزگىنلەپ كېتەلمەيۋاتقان مۇشۇ پەيتتىن تارتىش قەدىمىمىزنى تېزلىتىشنىڭ ئەپلىك پەيتى، ئەپيۈن سودىسىغا كەڭ يول ئېچىۋېلىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ قاراشتى؛ ئەجنەبىلەرنىڭ پائالىيەت ئەركىنلىكى ھېچقانداق دەخلى - تەرۇزگە ئۇچرىمايدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرۈش كېرەك دەپ قاراشتى. ئۇلارنىڭ پىكرى يەنىلا «ئاساسىي خەۋپ» دەپ مۇقىملاشتۇرۇلغان «ئويغىنىش ھەركىتى» ئۈستىگە، بۇ ھەركەتنىڭ ئابرويلۇق يېتەكچىسى ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس ئۈستىگە مەركەزلەشتى.

. . . .

ھەر قايسى گازارمىلاردا تۇرۇۋاتقان ھەربىيلەرنىڭ ئاتلىرى تۈمەن دەرياسىدا سۇغۇرۇلاتتى. يايداق ئاتقا مىنگەن ئۈچ - تۆت چېرىك بىر - ئىككى يۈز يايداق ئاتنى تۆشۈك دەرۋازا ياكى يارباغ كۆۋرۈكى تەرەپكە قوغلايتتى. ئانچە كەڭ بولمىغان يول - رەستەلەرنى ئاپچىق چاڭ - توزان قاپلىغىنىغا غەرق قىلىۋەتكەن يۈگەنسىز بۇ ئاتلار ئالدىغا ئۇچرىغانلا نەرسىنى ئامان قويمايتتى. ئۈششاق تىجارەتچىلەرنىڭ تەنزىلىرى، نىۋايلارنىڭ تەۋەككۈلىرى، سۈت - قايماقچىلارنىڭ تاۋاق - كومزەكلىرى، ئەپكەشلەرنىڭ سۇغىلىرى، باققاللارنىڭ قوغۇن - تاۋۇزلىرى، قىزىل - سېرىق بويالغان پىششىق تۇخۇملار.... ئات تۇياقلىرى ئاستىدا ئېزىلەتتى، يەنچىلەتتى، لاي - پاتقاق قويىنىغا پېتىپ كېتەتتى. ئاتلارنىڭ ئارىسىدا قالغان ئاقپەرىجىلىك ئاياللار، ھاسا تاياقلىق بوۋايلار، ئۈششاق باللار جاراھەتلىنەتتى ھەتتا ئۆمۈرلۈك ھېيىپناق بولۇپ قالاتتى. خەلقنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەرز - شىكايىتىگە ماتىمتەي قۇلاق سالمىغان، مادوتەيمۇ تېخىچە تەدبىر قوللانمىغانىدى.

شاللىسىگە ئېغىر يەششىكلەر يۈكلەنگەن يەتتە ھاممال ئېنگلىز كونسۇلخانىسى ئورۇنلاشقان چىنە باغ تەرەپتىن يارباغ دەرۋازىسى تەرەپكە كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ھەر قەدەمدە نەچچە ھاسىرايتتى. بىگىزدەك ئۇچلۇق پولات ھاسا تۇتۇۋالغان ئىككى ئەجنەبىي يول قاسنىقىدىكى سۆۋادان تېرەكلەر سايىسى ئاستىدا مەغرۇر قەدەم تاشلىشاتتى. ھامماللار يارباغ دەرۋازىسى تەرەپكە قايرىلدى. تۈمەن دەرياسى تەرەپتىن يانغان بىرەر - ئىككى يۈز ئات تاغ كەلكۈنىدەك باستۇرۇپ كەلدى - دە، يول چېتىدىكى كىشىلەرنىڭ يۈز - كۆز، كىيىم كېچەكلىرىگە، دۇكانلارنىڭ قاتلىما قاناتلىق ئىشىكلىرىگە لاي چاچرىتىپ ئۆتۈپ كەتتى. قويۇق چاڭ - توزان سۇسلاشتى. سۇنغان ساندۇق، توپا - تۇپراق، لاي - پاتقاق ئىچىگە مىلىنىپ ياتقان ماللىرىنى كۆرگەن ئىككى ئەجنەبىي ئورنىدىن تۇرغان - تۇرمىغان ھامماللارغا ئېيىقتەك ئېتىلدى. ئۇلار جان - جەھلى بىلەن تېپەتتى، ئۇراتتى. ئۇچلۇق پولات ھاسا بىچارە ھامماللارنىڭ باش، يەلكىلىرىدە قانلىق ئىزىن پەيدا قىلماقتا ئىدى. قولىقىدىن قان ئېقىۋاتقان قېرى ھاممال بىر ئېپىك بىلەن دۈم يىقىلدى. ئوتتۇرا ياشلىق، ئورۇقتىنا بىر ھاممال ئۇنىڭ بېشىنى يۆلىدى، «تۆمۈر ئاكا - تۆمۈر ئاكا!» دەپ ۋارقىرىدى. غەزەپ بىلەن ئۇرۇلغان پولات ھاسا ئۇنىڭ بېشىغا تەگدى. يىگىتنىڭ قاڭشىرىنى بويلاپ ئاققان ئىسسىق قان قېرى ھاممالنىڭ

قېنى ئۈستىگە تامچىلىدى. تەكەببۇر ئەجنەبىي پولات ھاسىنى يەنە كۆتۈردى. مۇتىھەملىككە، زوراۋانلىققا سۈكۈت قىلىش — مەنىۋى قۇللۇقنىڭ ئىپادىسى، تېز پۈكۈش-كىشىلىك غورۇرىنى يوقاتقانلىق ئەمەسمۇ؟ ھامال يىگىت مۇتىھەم ئەجنەبىي شىلتىغان ھاسىنى سول قولى بىلەن تۇتۇۋالدى ۋە ئالدىغا تارتتى.

— ھۇ، ئادەمگەرچىلىكنى بىلمىگەن ھايۋان!

كۆرەڭ ئەجنەبىي يىلتىزى كېسىلگەن قاقشال توغراقتەك «گۈپپىدە» يىقىلدى. يىگىتنىڭ ئالقىنىدىكى قانلار بىر نېمىلەرنى دەپ ئېنگىراپ ياتقان زوراۋاننىڭ سول قولىقى ئەتراپىغا كۆچكەنىدى.

— بارىكاللا، يىگىت، ياشاپ كەت!

— ئاتاڭغا رەھمەت، ۋىجدانلىق يىگىت!

— ھالى شۇنچىلىك ئىكەنغۇ بۇ ئەجنەبىي مايمۇنلارنىڭ! ...

ئەتراپنى چەمبەرسىمان ئورىۋالغان ھۆپىگەرلەر، يولۇچىلار شۇنداق دېيىشتى، خۇشاللىنىشتى، غەزەپلىنەتتى. زەخىملەنگەن ھامال قېرىنداشلىرىنى يۆلەيتتى. مادۇتەيىنىڭ قوراللىق چېرىكلىرى ھەيۋەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەندە، قېرى ھامال نەپەستىن توختىغان، بىر ئەجنەبىي نەگىدۇ يوقالغان، ئىگراۋاتقان ئەجنەبىي لايىغا پاتقان كاسىسىنى ئۇۋۇلاۋاتقانىدى.

— جېدەل چىقارغان قايسىڭ؟ ئەجنەبىي خوجايىنلارغا مۇشت كۆتۈرگەن قايسىڭ؟!

ئىمجان ئەجنەبىي دەرھال جانلاندى. ئۇچلۇق ھاسىسىنى ھامال يىگىتكە ئۇدۇل قاراتتى. چېرىكلەر قاتىل ئەجنەبىينى قولتۇقىدىن يۆلەپ، گىلەم سېلىنغان ئات ھارۋىغا چىقىرىشتى. ھامال يىگىتنىڭ قوللىرىنى چەمبەرچەس باغلاشتى — دە، دۇتەي يامۇلىغا ئېلىپ كېتىشتى. چەكمىدىن ئاشقان بۇ ئادالەتسىزلىكنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىلەر ئىختىيارسىز ھالدا مۇشت تۈگۈشتى. بۇ — ئۆز غورۇرى — ئىپتىخارنى، ئىززەت ئېتىبارىنى جان تىكىپ قوغداش ئۈچۈن تۈگۈلگەن قىساسكار مۇشت ئىدى!

. . . . . .

شۇ ئاخشام، ناماز شام ۋاقتى. قىساسكار مۇشت، غەزەپلىك چوقان-سۈرەنلەر قورشاۋى ئاستىدا قالغان ئېنگلىز كونسۇلخانىسىنىڭ ئارقا ئىشىكى قىيا ئېچىلدى. بىر قاناتلىق تارغىنا ئىشىكتىن قىستىلىپ چىققان بىر ئادەم ئىككى ئالقىنىنى يەرگە تىرەپ، تۆۋەنگە، يىراقلارغا نەزەر سالدى. ئىككى-ئۈچ غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتىكى بۇ زېمىن ئەسلىدە مۇنبەت شاللىق بولۇپ، تۆمەن دەرياسىغا كەلگەن كەلكۈن نەتىجىسىدە لاي-لاتقا ئاستىدا قالغانىدى. ھازىر ئۇ يەر-بۇ يەردە غۇجمەك-غۇجمەك كۆرۈنۈپ تۇرغان قارا سۆگەت، سېرىق سۆگەتتىن باشقا نەرسە يوق ئىدى. ھېلىقى ئادەم ئوڭ-سولغا، سۆگەتلەر ئەتراپىغا بىر ھازاغىچە كۆز تىككەن ۋە قۇلاق سالغاندىن كېيىن ئىشىك تەرەپكە قاراپ قول شىلتىدى. بىر گەۋدە ئىككى بولدى. بىر دەمدىن كېيىن تۆۋەنگە قاراپ سېرىلدى. ئاق پوستەك ئۆرلەپ تۇرغان شور تۇپراققا پېتىپ قالغان پۇتلىرىنى تەستە يۆتكەپ، زەي سۇ يىغىلىپ قالغان ئازگاللارغا يىقىلىپ-قوپۇپ، مىڭبىر مۇشەققەت ئىچىدە ئەگرى-بۈگرى يالغۇز ئاياغ يولغا چىقىۋالدى. يارباغ كۆۋرۈكىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى جەينەكسىمان بوشلۇق «سامان بازىرى» دەپ ئاتىلاتتى. خېرىدارسىز قالغان بىر ھارۋىكەش ئۆيىگە قايتىشقا تەمشىلىپ تۇراتتى. ھېلىقى ئىككى ئادەم ھاسىراپ-ھۆمىدەپ يېتىپ كەلدى-دە، «ھارۋىكەش، ھەزرەتكە!» دېدى. كاپكازچە ئۆتۈك، ئادەتتىكىچە نىمرەڭ چەكمەن تون كەيگەن، لاي-پاتقاققا مىلەنگەن بۇ ئادەملەرگە ھەيرانلىق بىلەن قاراپ قالغان ھارۋىكەش ئالقىنىغا چۈشكەن تەڭگىنى كۆرگەندىن كېيىن ماقۇللۇق بىلدۈردى.

www.uyghurkitap.com

—تېزرەك! — ئۇنىڭ يانچۇقىغا يەنە بىر سەر تەڭگە تاشلىدى ئۇلار.

—چۇ، نان قېپى!—ساغرىسىغا قامچا يېگەن ئات تۈمەن دەرياسىنىڭ تۆشۈك دەرۋازا تەرەپتىكى كۆۋرۈكىدىن تاراقلاپ ئۆتكىنىچە، دۆڭگە قاراپ چاپتى.

....

شۇ ئاخشام. توققۇزاق دەرۋازىسى تەرەپتىن ئالدىراش كېلىۋاتقان ئىخچام سەللىلىك كىشى ئامبارچىنىڭ دوقمۇشىدىن ئىتتىك قايرىلدى. بىر- بىرىگە ياندىشىپ سېلىنغان «قازان مەدرىسە» بىلەن «خانلىق مەدرىسە» ئالدىغا كەلگەندە، سەل- پەل دېمىنى ئېلىۋالدى-دە، كونا ئوردا كوچىسىغا راۋان بولدى. كۆتۈرمە ئۆيلەر بىر-بىرىگە ياندىشىپ كەتكەن بۇ كوچا دېرىزە- تۈڭلۈكسىز ھۇجرىدەك قاراڭغۇ ئىدى. بۇ كىشى كوچىنىڭ ئوي-چوڭقۇرىنى ناھايىتى ئوبدان بىلسە كېرەك، ھېچقانداق تەمتىرىمەيتتى، مۇدرەپ يىقىلمايتتى، قەدىمىنى ئاستىلاتمايتتى. ئۇ، قوش قاناتلىق تونۇش دەرۋازا ئالدىغا كېلىش بىلەن تەڭ تۆمۈر ھالقىغا قول ئۇزاتتى. «جاڭ- جاڭ-جاڭ!...»

—كىم؟ —ھويلا تەرەپتىن ئوغۇل بالىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى،چىراغ يورۇقى يېقىنلاشتى.

—مەن. دامۇللام جانابلىرى ئۆيدىمۇ؟

ئوغۇل يالا جاۋاب بېرىپ بولغۇچە، ھويلا تەرەپتىن بىر ئايالنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

—موللا ساۋۇت، كىمكەن؟

—قۇتلۇق ھاجىم جانابلىرى! —ئوغۇلنىڭ كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازىدىن چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە ئىنتىزارلىق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئىشىك ئېچىلدى، —كىرسىلە، ئۇستاز.

ساقال- بۇرۇتلىرى چىرايلىق ياسىتىلغان بۇ ھۆرمەت ئىگىسى ئۆز سوئالىنى تەكرارلىدى:

—دامۇللام جانابلىرى ئۆيدىمىكىن؟

—«لاي پەشتاق» قا كەتكەنىدى، كېلەرۋاقتى بولۇپ قالدى. ئۆيگە كىرىپ تۇرسىلا، قۇتلۇق ھاجىم، —دالاندا تۇرۇۋاتقان ئايال جاۋاب بەردى.

—رەھمەت، نائىلە خېنىم،ئالدىغا باراي،—قۇتلۇق ھاجىم ئارقىغا ياندى. بەشبېرىق كوچىسىغا راۋان بولدى. پەشتاق ۋە مۇنارلىرى خام خىشتىن ياسالغانلىقى ئۈچۈن «لاي پەشتاق» دەپ ئاتالغان مەدرىسە شۇ كوچىدا ئىدى.

شۇنچە ئالدىراش كىرگەن قۇتلۇق ھاجىم مەدرىسە سەينىسىدا «شىپپىدە» توختىدى. چۈنكى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر ئالىمى، مەزكۇر ۋەتەنپەرۋەر شائىرنىڭ قەدىرلىك ئۇستازى ئابدۇقادىر دامولla بىننىمي ئابدۇۋارىس جانابلىرىنىڭ مۇبارەك ئاۋازى جاراڭلاۋاتاتتى:

—«سۈرە ھەج» — ئۇلۇغ «قۇرئان كەرىم» ئىچىدىكى 22- سۈرە. 78 ئايەتنىڭ بىرىكمىسىدىن تۈزۈلگەن بۇ سۈرەنىڭ 39-ئايەتىنى ئوقۇغىلار!—بىرەر يۈز كىشى يىغىلىق تەلەپپۇز بىلەن ئەرەبچە ئوقۇشتىن توختىغاندىن كېيىن مەنىسىنى يېشىپ چۈشەندۈردى ئابدۇقادىر دامۇللام، —«ھۇجۇم قىلىنغۇچىلارغا، زۇلۇمغا ئۇچرىغانلىقلىرى ئۈچۈن، قارشىلىق كۆرسىتىشكە رۇخسەت قىلىندى. ئاللاھ ئۇلارغا ياردەم بېرىشكە ئەلۋەتتە قادىر» مانا بۇ —خۇدانىڭ سۆزى، خۇدانىڭ ۋەدىسى. ئاللاھتائالا زۇلۇمغا ئۇچرىغان، ئېزىلگەن- خورلانغان خەلقنىڭ تەڭ قوزغىلىپ، بىردەك ئۇيۇشۇپ، زالىملارغا قارشى ئاتلىنىشىغا ئەنە شۇنداق ئىجازەت بەرگەن؛ مەلۇم كىشى ياكى مەلۇم مىللەتنىڭ پېشانىسىگە ئەبەدىي قۇللۇق- مەھكۇملۇقنى پۈتۈپ قويدۇم دېگەن ئەمەس؛ ھاقارەتكە سەۋر، ئاسارەتكە شۈكرى قىلىڭلا دېگەن ئەمەس!

پۈتۈن ئەقىل- زېھنى ۋەجان دىلى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلاۋاتقانلار «خانلىق مەدرىسە»

«قازان مەدرىسە»، «ساقىيە مەدرىسە»، «ساچ مەدرىسە» قاتارلىق مەشھۇر بىلىم يۇرتلىرىدا تەلىم ئېلىۋاتقان تالىپلار ئىچىدىكى يۈرەكلىك تەرەققىپەرۋەرلەر ئىدى. ئۇلار ئابدۇقادىر داموللامغا ساداقەتمەنلىك بىلەن ئەگىشەتتى. ئۇلارنىڭ تەسىرى يېزا- سەھرالارغىچە كېڭەيمەكتە، چوڭقۇرلاشماقتا ئىدى.

ئابدۇقادىر داموللام بۈگۈن يارباغ دەرۋازىسى سىرتىدا يۈز بەرگەن پاجىئەدىن خەۋەردار ئىدى. بۇ پاجىئە مۇناسىۋىتى بىلەن قوزغالغان ئاممىۋى قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتىدىنمۇ بىخەۋەر ئەمەس ئىدى. شۇ تاپتا ساداقەتمەن تالىپلارنىڭ بۇ ھەقتە سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىۋاتاتتى. بۇ ئەھۋالنى ئېنىق چۈشەنگەن قۇتلۇق ھاجىم قىرلىق تۈۋرۈكلەر دالدىسى بىلەن شەپىسىز مېڭىپ، تالىپلار قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. ئوچۇق ۋە ئىسسىق چىھرى بىر جۈپ قىزىل شام يورۇقىدا تېخىمۇ قىزىرىپ ۋە نۇرلىنىپ كەتكەن ئابدۇقادىر داموللام ئىلمىي نۇتقىنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى:

— «زالىملارغا ھېچقانداق مەدەتكار يوق» — بۇ — خۇدانىڭ سۆزى. ئەپسۇسكى، خۇدانىڭ كالامىنى قولىدىن، «ئەلھەمدۇلىللاھ مۇسۇلمانمەن» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بەزى «ئۇلۇغزادە»لىرىمىز مەزلۇملارغا ئەمەس، زالىملارغا يېقىن بولماقتا، مەدەتكار بولماقتا!...

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ سۆزى دەل مۇشۇ يەردە ئۈزۈلدى. سۆزنى ئۈزگەن لاتاخەي كىيگەن، ماتۇزىرلىق چېرىك ئىدى. ئۇ، ئۇنتىنىسىزلا يېقىنلاپ كېلىپ:

— قازى ئاخۇنۇم، ئۆزلىرىنى مادوتەي جانابلىرى چاقىرىۋاتىدۇ، — دېدى ۋە قوشۇمچە قىلدى، — ئات ئىشىك ئالدىدا!

— بولىدۇ، سىز چىقىپ تۇرۇڭ!

قۇتلۇق ھاجىم ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە سالام بەردى.

— ھاجىم، ئۆزلىرى؟... — ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى داموللام.

— جانابلىرىنى يوقلاپ كەلگەنىدىم، — قۇتلۇق ھاجىم ئاۋازىنى پەسەيتىپرەك سورىدى: — يەنە نېمە دەپ كەلگەندۇ بۇلار؟......

— باش ئاغرىقىغا مۇپتىلا بولغان ئامباللىرىمىزنىڭ ھاجىتى چۈشكەن بولسا كېرەك.

ماتەتەي ئەسكەرلىرى ۋە ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەددىدىن ئاشقان يولسىزلىقى ۋە زوراۋانلىقى كۆپىنچە ھاللاردا ئۆلۈم ھادىسىسى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. قازاغا ئۇچرىغۇچىنىڭ دەۋاگەرلىرى كۆپ ۋە كۈچلۈك بولسا، تەھدىت ياكى قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتى خەتەرلىك بولىدىغان بولسا، بۇ دەۋانى سۆلھە - سالا بىلەن بىر تەرەپ قىلىش مەجبۇرىيىتى ئابرويلۇق دىنىي زاتلارغا ياكى شەرىئەت مەھكىمىسىگە يۈكلىنەتتى. ماتياۋۇنىڭمۇ بۈگۈنكى «ماجىرا»نى ئەنە شۇ كونا ئۇسۇل بويىچە بىر تەرەپ قىلماقچى بولغانلىقى ئېنىق ئىدى. نېمە قىلىش كېرەك؟ پۈچەك پۇلغا ئىمانىنى ساتقان بەزى موللىلارغا ئوخشاش «ھەر كىشىنىڭ تەقدىرى قىسمىتى لەۋھۇلمەھپۇزغا پۈتۈلگەندۇر. مەرھۇم قېرىندىشىڭلارنىڭ ۋاپاتىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەستۇر؛ قازاغا رىزا بولماق- مۆمىنلىكنىڭ ئەقەللىي ئۆلچىمىدۇر» دەپ ۋەز ئېيتسۇنمۇ؟ جىنايى جاۋابكارلىقىنى خۇدانىڭ ئۈستىگە يۈكلەپ قويۇشتەك قەبىھ ۋاسىتە ئارقىلىق قازام قاتىلنى قوغداپ قالسۇنمۇ؟ زوراۋانلارنىڭ خالىغانچە قان تۆكۈشى، قاتىللىق قىلىشى ئۈچۈن يول ئېچىپ بەرسۇنمۇ؟!... سۆيۈملۈك ئالىمنىڭ كۆڭلىدىكى سان ناھايىتى ئېنىق ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ، قۇتلۇق ھاجىمنىڭ بۇ ھەقتە

سورىغان سوئالىغا مۇنداق جاۋاب بەردى:

—ئاللاھ —زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىلارنىڭ خەيرىخاھىدۇر، قارشىلىق كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ مەدەتكارىدۇر. ئاللاھ قوللىغانىنى قوللاش، ئاللاھ ياردەم بەرگەنگە ياردەم بېرىش—ھەر بىر مۇسۇلمان ئۈچۈن پەرز ۋە قەرزدۇر.

—ئەلۋەتتە.

—بەزىلەر، زۇلۇمغا ئۇچرىغان خەلقنىڭ قەھرى-غەزەپ كەلكۈنىنى سەۋرى تاقەتنىڭ قۇملۇق چۆلىگە سىڭدۈرۈۋېتىش كويىدا بولۇۋاتقۇدەك. بۇ كەلكۈن ھەددىدىن ئاشقان ئەجنەبىلەرنىڭ كېيىرى مۇنارىنى غەرق قىلىۋېتىشى، ئەپيۈن-مەنىۋى ئەپيۈنلىرىنى لاي-لاتقا ئاستىغا كۆمۈۋېتىشى لازىم ئىدى.

......

تۇمەن دەرياسىنىڭ تۆشۈكدەرۋازا كۆۋرۈكىدىن تاراقلاپ ئۆتكەن ئات ھارۋىدىكى ئىككى كىشى ھەددىدىن زىيادە خۇش بولۇپ كەتتى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئىزدەپ تاپماقچى بولغان كىشىسى 300 دىن ئوشۇقراق مۇرىت-مۇخلىسىنى ئەگەشتۈرگەن ھالدا ئالدىراش كېلىۋاتاتتى.

—بۇمۇتىھەملەر تاك ئېتىشتىن بۇرۇن تىنىۋېتىلمىسا، ئىش چوڭىيىپ كېتىدۇ،—دېدى ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ مەخپى خىزمەت خادىملىرى،—سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ئادەملىرى ئۈچ پۇتلۇق ئاپپارات جاھازلىرىنى كۆتۈرۈپ كېلىشىدۇ، تارتقان سۈرەتلىرىنى دۇنياغا تارقىتىدۇ. ئۇلۇغ بىرىتانىيە پادىشاھلىقى ھۆكۈمىتىنىڭ خەلقئارا ئىناۋىتىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ.

—باشكونسۇل ئالىيلىرى خاتىرجەم بولسۇن،—خوجا ئىنشان ناھايىتى ئىشەنچلىك جاۋاب بەردى،—بىزمۇ ئالاھىدە تەييارلىق بىلەن يولغا چىقتۇق، —بۇلار يارباغ دەرۋازىسىغا يې-

قىلىنىشىش بىلەن تەڭ جەرە باشلىدى:

يېگانە ئاللاھ ئالەم ياراتتى،
خاكى زېمىندىن ئادەم ياراتتى.
ھەر كىمگە لايىق ئۆمۈر-ھاياتلىق،
رىزقى-نېسىۋە چاچتى-تاراتتى...

كونسۇلخانا ئەتراپىنى قورشىۋالغانلار مىڭغا يېقىن ئادەم ئىدى. ئۆلگۈچىنىڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرى، ئەر ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بۇ قارشىلىق كۆرسەتكۈچىلەر قوشۇنىنىڭ زەربىدار گورۇپپىسى ئىدى. ئۇلار «قانغا قان ئالايلى!»، «قاتىلنى قانات ئاستىغا ئالغانلارغا ياخشى كۈن يوق!» دەپ تۇۋلىشاتتى، كوچىلىك قوشۇلاتتى. كونسۇلخانا ئىچىگە تاش كېسەك ياغدۇراتتى. سېپى-ئىشانلارنىڭ قەدىمى يېتىش بىلەن تەڭ ھەرىكەت توختىمىدى، قەھرى-غەزەپلىك چۇقان-سۈرەنلەر بېسىقتى. ھەتتا ئويۇن-تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن بىر توپ كەپسىز باللار سېپىلارنى دوراپ جەرە سېلىشقا، قەھرى-غەزەپنى ئويۇن كۈلكىگە ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى.

— ئاھ قېرىنداشلىرىم، دۇئاگۈي ئاتىسىدىن، خەيرىخاھىدىن، مېھرىبانىدىن بىمەھەل ئايرىلىپ قالغان پەرزەنتلىرىم، مۇسىبەتداشلىرىم!— غۇلىچىنى كەڭ ئاچقىنىچە ھازىدارلار ئالدىغا كەلدى خوجا ئىشان،— مەرھۇم ئىمانى كامىل مۇسۇلمانىدى. بەش ۋاخ ناماز، ئوتتۇز كۈن روزىنى قازا قىلمايدىغان تەقۋادار كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ۋاپاتىغا چەكسىز ئېچىنغانلىقىم تۈپەيلىدىن كېچىنى كېچە دېمەي، يولنى يىراق كۆرمەي، ھەزرىتى ئاپپاق خوجام ئارامگاھىدىن بۇ يەرگە كەلدىم.

مۇسىبەتدارلارچە تەلەپپۇز بىلەن ئېيتىلغان بۇ گەپلەر توپ ئىچىدىكى بەزى ساددە ئادەملەرنىڭ كۆڭلىنى ئېرىتىۋەتتى.

www.uyghurkitap.com

— رەھمەت، ئىشان خوجام، جاپاكەش بىر ھامماللىنىڭ ۋاپاتىغا شۇنچە ئېچىنغانلىقلىرىغا رەھمەت،— دېيىشتى ئۇلار تەسىرلەنگەن ھالدا،— غېرىبىنىڭ بېشىنى سىلىغانلارنىڭ بېشىنى خۇدايىم ئۆزى سىلايدۇ. دۆلەت-مەرتىۋىلىرى تېخىمۇ زىيادە بولۇپ كەتكەي، خوجام.

خوجا ئىشان ئەمىر-مەرۇپقا كىرىشتى:

— ئات-خۇدانىڭ شىرى، توت چاھار يارنىڭ بىرى— ھەزرىتى ئەلى شاھى مەردان پىرىم مىنگەن ئەزىز جانىۋار. مەزكۇرنىڭ ئۇلۇغ جۈمە كۈنىدە ئەزىز جانىۋار تۇياقى ئاستىدا جان بەرگەنلىكى ئۇنىڭ شەھىدلىك مەرتىۋىسىگە يەتكەنلىكىنىڭ ئالامىتىدۇر. جەننەت ئەھلى قاتارىدىن ئورۇن ئالغانلىقىنىڭ دەلىلىدۇر.... ھەر كىمنىڭ ھايات-ماماتلىق قىسمىتى ئۆز پېشانىسىگە پۈتۈلگەن بولىدۇ. تەقدىرگە تەن بەرمەسلىك، قازاغا رىزا بولماسلىق-كۇپۇرلۇقنىڭ كاساپىتىدۇر... ئەزىز قېرىنداشلىرىم، ئەجنەبىلەر ئالدىدا ئۆزىمىزنى خار قىلمايلى، «ئۆلۈكنى ساتىدىكەن» دېگەن ئاھانەتكە قالمايلى. مەرھۇمنىڭ ئاخىرەتلىكى ۋە نەزىر-چىراغلىرى ئۈچۈن كېتەرلىك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى پەقىر ئېلىپ كېرگەن. ئەنە، ئاۋۇ ھارۋىدا تەييار تۇرۇپتۇ. ۋۇجۇدى سوۋۇپ بولغۇچە يەرلىكىدە يېتىپ بولغان مېيىت بىر ھەسسە ئارتۇق ساۋابقا مۇيەسسەر بولغاي. دەرھال تۇتۇش قىلىپ، ناماز بامداتقا ئۈلگۈرتەيلى!

ئۇنۇپ چىققاندەكلا پەيدا بولغان ئەمەت مەزىن مېيىت ئىگىلىرىگە پەندى-نەسىھەت قىلىشقا كىرىشتى:

— ئىشان خوجام— خۇدانىڭ نەزەرىگە يولۇققان ئۇلۇغزات. بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ لەۋزىنى يەردە قويۇش گۇناھ. يۈرۈشسىلە، تېزرەك تۇتۇش قىلىپ، دەرھال يەرلىكىدە قويايلى.

بىر قانچە مۇيەسسەت بۇ پىكىرنى قوللىدى. قارشىلىق كۆرسەتكۈچىلەر قوشۇنىنىڭ زەربىدارلىرى ئىدىيە جەھەتتىن تەۋرىنىشكە باشلىدى. مۇرىت-مۇخلىسلار يەنە جەرە سېلىپ، مەجنۇنلارچە ئايلىنىشقا، كىشىلەرنىمۇ مەجنۇنغا ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى:

بەرھەق تۇغۇلماق، ئۆلمەكمۇ بەرھەق،
نى-نى ئۇلۇغلار تۇپراققا پاتتى.
كىم نارىزاكى تەقدىر قازاغا،
شەك-شۈبھىسىز ئۇ دوزاققا پاتتى....

خوجا ئىشاننىڭ قولدىن بەرگىنى-ئىككى تاغار ئۇن-گۈرۈچ، 30 جىڭ سۇ يېغى، بىر كالا؛ قولغا كەلتۈرگىنى— جىرىڭلاپ تۇرغان ئالتۇن ئىدى. ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىمراقى، ئەجنەبىي خوجايىنلىرى ئالدىدىكى يۈز-ئابرويى ئىدى. ئىككى كۈندىن كېيىن ئالاھىدە يوقلاپ چىققان ھەسەن شىۋىت باش مىسسىيونېرنىڭ رەھمەت-تەشەككۈرىنى يەتكۈزۈپ مۇنداق دېدى:

— ئۇلۇغ بىرىتانىيە پادىشاھلىقىنىڭ باش كونسۇلى جانابلىرى بىلەن باش مىسسىيونېر جانابلىرى سىلىدىن تولىمۇ مىننەتدار. ئۇلار ئۆزلىرىنى قالتىس ئەقىل-ئىدراكلىق، چارە-تەدبىرلىك زات ئىكەن دەپ ماختاشتى. جانابلىرىنىڭ دەرىجە ۋە مەرتىۋىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ھەققىدە مادوتەيگە تەكلىپ بەرمەكچى . جېدەل-ماجىرانى تىنجىتىش، قېرى ھامماللىنىڭ جەسىتىنى يەرلىكىدە قويۇش جەريانىدا چەككەن جاپا، تارتقان چىقىملىرى ھېسابىغا، مانا بۇ ئالتۇننى ئىنئام قىلدى!

ئالقىنىغا چۈشكەن تۆت قىرلىق قۇيما ئالتۇننىڭ ئون سەردىن كەم ئەمەسلىكىنى پەملىگەن خوجا ئىشان قىلغىلى قىلىق تاپالماي قالدى:

— رەھمەت، خەيرى-ساخاۋەتلىك خوجايىنلىرىمىزنىڭ ئالىي ھىممىتىگە يۈز مىڭ رەھمەت. ھۆرمەتلىك ھەسەن ئەپەندىم، خوجايىنلىرىمىزغا يەتكۈزۈپ قويسىلا: ئەقىل-ئىدراك يۇلتۇزىنى، نۇسرەت ۋە شۆھرەت ئەنگۈشتەرىنى، — سەللىسى ئىچىدىكى كىرپىتنى ئېھتىيات بىلەن سىلاپ قويدى، — ئۆز قولى بىلەن تەقدىم قىلغان ئىلتىپات ئىنگىسىنىڭ سادىق قۇلىمەن. ھەر قانداق ۋەزىپە-تاپشۇرۇقلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا تەييارمەن!

دوتەي ماشياۋۇ ئەجنەبىي خوجايىنلارنىڭ «تەكلىپى» بىلەن ئاپپاق خوجا مازارىنىڭ جىمى ۋەخپىلىرىگە ئىگىدارچىلىق قىلىشتەك ئالىي ھوقۇقنى خوجا ئىشانغا ئىنئام قىلىۋەتتى. پۈتۈن ناھىيە-شەھەرلەردىكى نەچچە مىڭ مو ۋەخپە يەر، يۈزلىگەن دۇكان-سارايلارنىڭ كىرىمى ھېچقانداق دەخلىسىز-تەرۇزگە ئۇچرىماستىنلا ئۇنىڭ چۆنتىكىگە كىرىدىغان بولدى. بۇ ھەددى-ھېسابسىز بايلىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، شۇ يەر-زېمىن، باغ-ھويلا، دۇكان-سارايلارنى ئىجارىگە ئالغۇچى ھەر قانداق كىشى خوجا ئىشانغا «قول بېرىشى» (مۇرىت-مۇخلىس بولۇشى) شەرت ئىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىنى ھەسسىلەپ كۆپەيتىۋەتتى!

....

تۈن قانچە قاراڭغۇ بولسا، ئوغرى-قاراقچىلار شۇنچە قۇترايدۇ. ئوغرى-قاراقچىلار قۇترىسا، خەلقمۇ شۇنچە سەگەكلىشىدۇ، بىرلىشىدۇ، ئويۇشىدۇ. قەشقەردىمۇ ئەھۋال شۇنداق بولماقتا ئىدى.

قىساسكار خەلقنىڭ ئۆتكەن قېتىمقى غەزەپ كەلكۈنى «تەقدىر» تۇغيانى بىلەن توسۇلۇپ، «شۈكرى-قانائەت» باياۋىنىغا باشلىۋېتىلگەندىن كېيىن ئەجنەبىيلەرنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كەتتى. دىن تارقىتىش قەدىمىنى تېزلەتتى. دوختۇرخانىسى ئىچىدىلا ئەمەس، ھەر قايسى تىجارەت ئورۇنلىرىدىمۇ ئوچۇق-ئاشكارا ھالدا كىتاب-كىتابچە، تەشۋىقات ۋاراقلىرىنى تارقىتىدىغان ھالەتكە يەتتى. شۇ كۈنلەردە بىر ئەجنەبىي سودىگەرنىڭ ئەپيۈن يەشىكلىرى ئارتىلغان قىرىق خېچىرى قىزىل دەرياسىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىدىن بىمالال ئۆتۈپ، سېپىلنىڭ سىرتىنى بويلاپ مېڭىپ، شۋېت دوختۇرخانىسى ئىچىگە كىرىپ كەتتى!...

ئابدۇقادىر داموللام بىئارام بولماقتا، قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي بىئارام بولماقتا، ۋەتەنپەرۋەر سودىگەرلەر، ئىمانى كامىل دىنىي زاتلار ۋە پۈتۈن قەشقەر خەلقى بىئارام بولماقتا ئىدى.

— مادوتەيگە گەپ قىلسىلا، قازى ئاخۇنۇم، — سالامدىن كېيىنلا شۇنداق دېيىشتى ۋىجدانلىق بايلار، ئابرويلۇق ئۆلىمالار، يۇرت مۆتىۋەرلىرى، — مادوتەيمۇ بىر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، دىنىمىزنىڭ پاكلىقىنى قوغدىسۇن، ئۆز دىنداشلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدىسۇن، ئەجنەبىيلەرنىڭ دىن تارقىتىشىنى چەكلىسۇن، ئەپيۈن سودىسىنى چەكلىسۇن!

ئابدۇقادىر داموللام بۇ گەپلەرنى دېمىگەن ئەمەس، بەلكى قايتا-قايتىلاپ دېگەن ۋە مۇنداق جاۋاب ئالغانىدى:

— مەن كىشىلىك ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىدىغان ئادەممەن، ھۆررىيەتپەرۋەر زاتمەن. كىشىلەر ئېيساغا چوقۇنامدۇ-مۇساغىمۇ، ئەپيۈن چېكەمدۇ-نەشىمۇ، ئۆز ئىختىيارى، ئۆز ئەركىنلىكى!

ئاخشام-ناماز خۇپتەندىن كېيىن تارقىلىشقا باشلىغان خەۋەر بامدات ۋاقتىغىچە پۈتۈن شەھەرنىڭ بۇلۇڭ-بۇرجەكلىرىگىچە يېتىپ بارغانىدى.

— يەنە ئەپيۇن كەپتۇ!

— قىرىق خېچىردا ئەپيۇن كەپتۇ — «خانلىق مەدرىسە»دە شۇ گەپ، «قازان مەدرىسە»، «ساقىيە مەدرىسە»، «ساچ مەدرىسە»، «لاي پەشتاق مەدرىسە»دىمۇ شۇ گەپ؛ تىللاسارىيى، پىچاق سارىيى، ياغاچ سارىيىدا شۇ گەپ، ئەنجان رەستە، قارىغۇ رەستە، ئوردا ئالدىدىمۇ شۇ گەپ ئىدى:

— بېرىۋاتقىنى ئوغا-زەھەر، ئېلىۋاتقىنى ئالتۇن-گۆھەر!— دەيتتى كىشىلەر قەھرى-غەزىپىنى باسالماي،— نېمانچە بوزەك قىلىشىدۇ بىزنى ئۇ ئورا كۆز مايمۇنلار!

ئۇشبۇ سائەتتە «لاي پەشتاق مەدرىسە»نىڭ ئىچكىرى ھۇجرىسىدا يەتتە كىشى جىددىي ۋە ئەستايىدىل سۆزلەشمەكتە، قەشقەرنىڭ تەقدىرى-ئىستىقبالى ھەققىدە يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن تەھلىل يۈرگۈزمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى — ئابدۇقادىر داموللا بىننىمى ئابدۇۋارىس جانابلىرى، يەنە بىرى قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي ئىدى.

— ئەجنەبىلەرنىڭ ئېلىپ كېلىۋاتقىنى ئىلان بىلەن چايان، ئېلىپ كېتىۋاتقىنى قان بىلەن جان! بۇ — خەلقنىڭ سۆزى، خەلقنىڭ باھاسى. زۇلۇم-كۈلپەت جېنىدىن ئۆتكەن، سەۋرى-تاقىتى چېكىگە يەتكەن خەلققە نىجادلىق يولى كۆرسىتىپ بېرىش، باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتىمىز! — ئابدۇقادىر داموللامنىڭ سۆزى قۇتلۇق ھاجىم قاتارلىق ئالتە كىشىنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ئىگە ئىدى.

ئۇلار پۈتۈن قەشقەر خەلقىنى ئويغىتىش، زىچ ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، قۇدرەتلىك خەلق نامايىشى ئۇيۇشتۇرۇش ھەققىدە كېڭەشمەۋاتقانىدى.

— مادۇتەيىنى ئەپيۇن كۆيدۈرۈشكە مەجبۇرلاش، چەت ئەل مىسسىئونېرلىرى ۋە ئەپيۇن سودىگەرلىرىنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىشقا مەجبۇرلاش كېرەك! شۇنداق قىلالىساقلا، ھەددىدىن ئاشقان ئەجنەبىلەرنىڭ ھەيۋىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلالايمىز؛ ۋەتىنىمىزنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتى ۋە مىللىتىمىزنىڭ غۇرۇر-ئىپتىخارىنى قوغدىيالايمىز،— بۇ يەتتە كىشىلىك كېڭەشمىنىڭ قارارى ئىدى.

ھېيتگاھ — دولقۇنلۇق دېڭىز، ھەر قايسى كوچىلار شاۋقۇنلۇق ئېقىن ئىدى. سېپىلنىڭ ئىچى-سىرتىدىكى بارلىق دۇكان-سارايلار تاقالغان، سودا-تىجارەت توختىغان ئىدى. تەرەپ-تەرەپتىن كەلگەن ھۈنەرۋەن-كاسىپلار، يايمىچى-تىجارەتچىلەر ھەتتا تىللا سارىيى تەۋەسىدە كۆزگە كۆرۈنگەن سەررافلار، ئەنجان رەستىدە نامى چىققان ھەتتاتلار، ئابرويلۇق دىنىي زاتلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىمۇ شۇ قاينامدا ئىدى. كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق تالىپلار، غەزەپلىك مۇشتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى، نەچچە مىڭ ئادەم بىردەك قوشۇلاتتى:

— ئەجنەبىلەرنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى تۇرايلى!

— ئەپيۇن سودىسىغا قارشى تۇرايلى!

— دىن تارقىتىشقا قارشى تۇرايلى!

— قارشى تۇرايلى!

بارغانسېرى ئۇلغۇيىۋاتقان قۇدرەتلىك ئېقىن دوتەي يامۇل تەرەپكە قاراپ ئاقتى ۋە يامۇل دەرۋازىسى ئالدىدا شىددەتلىك شاۋقۇن كۆتۈردى:

— چەت ئەل مىسسىئونېرلىرىنى قوغلاپ چىقىرايلى!

— چەت ئەل ئەپيۇن سودىگەرلىرىنى قوغلاپ چىقىرايلى!

— يەرلىك ئەپيۇن بىندىكلىرىنى قاتتىق جازالايلى!

— ئەپيۇن كۆيدۈرەيلى!...

www.uyghurkitabi.com

خەلقنىڭ قەھرى قىيانىدىن قورقۇپ كەتكەن ماشىياۋۇ يامۇل مۇھاپىزىتىنى ھەسسىلەپ كۈچەيتىۋەتكەن ۋە مۇكۇۋۇلغانىدى.

—مادوتەي ئالىيلىرى بۇ يەردە ئەمەس، يېڭىشەھەردە،—دەپ جاۋاب بەردى يامۇل خادىملىرى،—ھەر بىردىڭلارنىڭ تەلىپىڭگە بىز جاۋاب بېرەلمەيمىز. مادوتەي ئالىيلىرىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، قايسى دىن، قايسى مەزھەپتە بولۇش؛ نېمىنى چېكىش-ئىچىش ۋە نېمىنى چەكمەسلىك ۋە ئىچمەسلىك، ھەركىمنىڭ ئۆز ئىختىيارى، ئۆز ئەركىنلىكى!

—ئەپيۇن كۆيدۈرەيلى!—بۇ سادا گۈلدۈرمامىدەك ياڭرىدى.

—ئەجنەبىيلەرنىڭ بارلىق زەھەرلىرىنى ئۆرتەپ تاشلايلى!

—ئۆرتەپ تاشلايلى! —شاۋقۇنلۇق ئېقىن ئاق ئوردا مەھەللىسىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، قۇمدەرۋازا سىرتىغا راۋان بولدى.

......

شۇ مەزگىل. قارا تەرگە چۆمگەن ئىككى دەرۋىش خوجا ئىشاننىڭ پىنھان ھوجرىسىدا كېكەچلىمەكتە، يېلىنماقتا:

—تىلىم - تىلىم قۇرۇپ - قۇرۇپ كەتتى، بىر يۇتۇم...

—جېنىڭ قۇرۇپ كەتسۇن، ئىلاھىم! جاۋاب بەر: سەپ ئىچىدە ئابدۇقادىر داموللا بارمۇ-يوق؟

—يوق - يوق، كۆرمىدۇق.

—قۇتلۇق شەۋقىيچۇ؟

—يوق.

—يوق - ھە؟!

—ئۆزەمبىللا!

—مېنىڭمۇ، ئەمدى يۇتۇن شەربەت كۆلىنى دەم تارتساڭمۇ مەيلىڭ!

كۆلگە ئۆزىنى ئاتقۇدەك ھالەتكە يەتكەن

بۇ ئادەملەر خوجا ئىشاننىڭ «كۆز-قۇلاق»لىرى ئىدى. ئۇلار بۈگۈن جۈمە نامىزىدىن كېيىنلا باشلانغان سەلتەنەتلىك خەلق نامايىشىنىڭ بىرقىسىم ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىپ تۈگەتكەنىدى. ئۇلار نامايىشچىلار قوشۇنى دوتەي يامۇل تەرەپكە راۋان بولغاندىلا، بۇ ياققا قاراپ چېپىشقان، باشقا «كۆز - قۇلاق»لار تېخىچە يېتىپ كەلمىگەنىدى. «دوتەي يامۇلغا قاراپ ماڭغىنىغا قارىغاندا،—جەددىيلىك ئىچىدە خىيال سۈرەتتى خوجا ئىشان،— مادوتەي ئالىيلىرىنى بىئارام قىلىدۇ، يولىمىز تەلەپلىرىنى ئورۇنداشقا مەجبۇرلايدۇ. كۆرىمەن، يامۇل ئەتراپىنى قورشاپ يېتىشىدۇ. دوتەي ئالىيلىرىدىغا، بەلكى، تىل - ئاھانەت - ۋە ياغدۇرۇشار. ئاجايىپ پەيتتە ئەسقاتىدىغان بولدۇم-دە!...»

ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى جەددىيلىك تۇيغۇسىنى ئىنئام تاماسى ئېگىلىدى. ئۇ، يالغۇز سىدە سايىسىغا كۆمۈلگەن تار ھويلىغا چىقتى. دېھقان، ھۈنەرۋەن، لۈكچەك - قىمارۋاز قىياپىتىدە ياسانغان يىگىرمە نەچچە دەرۋىش بۇيرۇق كۈتۈپ ئولتۇراتتى. بۇلارنىڭ ۋەزىپىسى نامايىشچىلار قوشۇنىنى ئۇرۇش - چېقىش، بۇلاش - تالاش يولىغا سۆرەپ كىرىش، «توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاش» ئىدى.

—تەييارلىق پۈتتىمۇ؟

—پۈتتى!—قوينىدىن تاش - توقماق، يەڭ ئىچىدىن چوماق، قونجىدىن پىچاق ئېلىشتى ئۇلار.

—ئاتلىنىڭلار!

خوجا ئىشان ئۆز ئىچىدە چوت سوقاتتى: «چاتاق چىقماي قالمايدۇ، قان تۆكۈلمەي قالمايدۇ. ئابدۇقادىر داموللا، سەن ئۆزۈڭنى ھەر قانچە يوشۇرساڭمۇ، جاۋابكارلىقتىن

قۇتۇلالمايسەن! مەھكىمە شەرئىينىڭ كۈمۈچ مۆھۈرىنى ساقلاپ قالالمايسەن! ئەمدى ئۇ...» ئۇ ئالقىنىنى سىلاپ قويدى. كۈمۈچ مۆھۈرنى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ھەددى - ھېسابسىز بايلىقنى كۆرۈۋاتقاندەك ھوزۇرلاندى. سەيناغا چىقتى. تەييار ھالەتتە تۇرغان 300 دەك مۇرىتىنى كۆزدىن كۆچۈردى. بايىقى «كۆز - قۇلاق»لار سەپ ئالدىدا ئولتۇرۇشاتتى.

—ھەممەيلەن ئاڭلىسۇن، يەنە بىر دېگىنە! —بىرىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ سورىدى خوجا ئىشان، —جېدەلخور ئىستىيانچىلار كىملەر؟

—شەھەرلىكلەر، سەھرالىقلار.

بەش دەرۋازىلىق سېپىلنىڭ سىرتى، ئۇلارنىڭ نەزەرىدە، سەھرا ھېسابلىناتتى. ئۆمۈرلۈك جاپا - مۇشەققەت ئۈچۈن يارالغان بۇ سەھرالىقلارنىڭ نامايىشچىلار سېپىگە قاتنىشىشى خوجا ئىشاننى ئەجەبلەندۈرەتتى، تېرىكتۈرەتتى.

—يەنىچۇ؟ —تەنە - تەئەددىي بىلەن سوئال قويدى ئۇ.

—ئاتۇشلۇقلار!

—يەنىچۇ؟

—خوتەنلىكلەر، ئەنجانلىقلار!

—ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ —ھەممىگە بىر قاراپ چىققاندىن كېيىن ئەمرىنەرۋىقا كىرىشتى، —خۇدا ئىنسانلارنى بىر - بىرلەپ ياراتقان. ئېتىزلىققا دان چاچقاندەك، ئونسەككىز مىڭ ئالەمنىڭ ھەممە يېرىگە تاراتقان. نېمە ئۈچۈن ئۇلار جەم بولۇۋالىدۇ؟ بىرلىشىۋالىدۇ؟ پەقىر كۆرگەن ۋە بېسىقتۇرۇشقا بىۋاسىتە ئىشتىراك قىلغان قۇمۇلدىكى چوڭ توپىلاڭ —مانا مۇشۇنداق بىرلىشىۋېلىشنىڭ مەھسۇلى ئىدى. بۈگۈن ئاتۇشلۇقلار، ياركەنت - خوتەنلىكلەر ھەتتا ئەنجانلىقلار بىرلىشىۋېلىپ، بىزنىڭ ئەزىزانە قەشقىرىمىزنى ئاپەت ۋە ھالاكەتكە ئىتتىرمەكچى! قەشقەر - قەشقەرلىقنىڭ قەشقەرى! ئاتۇشلۇقلار ئاتۇشقا، خوتەنلىكلەر خوتەنگە، ئەنجانلىقلار ئەنجانغا كېتىشى شەرت!

......

ھەر قانداق كىشىنىڭ ئەپيۈن ۋە مەنىۋى ئەپيۈندىن باشقا نەرسىگە قول تەككۈزۈشىگە قەتئىي يول قويمىغان قۇدرەتلىك ۋە تەرتىپ - ئىنتىزاملىق نامايىشچىلار قوشۇنى ئەپيۈن يەششىكلىرى بىلەن تولغان ھارۋىلارنى ئالدىغا سالغان ھالدا قۇم دەرۋازا تەرەپتىن كىرىۋاتاتتى. ئۇلار شۋېت دوختۇرخانىسىنىڭ ئامبىرىدىن تاپقان مەنىۋى تاجاۋۇزچىلىق قوللانمىلىرىنىڭ ھەممىسىنى شۇ جايدا كۆيدۈرۈۋەتكەن، بۇ ئەپيۈنلارنى بولسا، ھېيتگاھ جامەسى ئالدىدا ئۆرتەپ تاشلىماقچى ئىدى. ياڭراق شوئار سادالىرى ئۆستەڭ بويى مەھەللىسى تەۋەسىدىكى بارلىق كوچىلارنى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى:

— چەتئەلدىن تاراتقۇچىلىرى چىقىپ كەتسۇن!

—ئەپيۈن سودىگەرلىرى چىقىپ كەتسۇن!...

يول ياقىسىدىكى ئۆگزىلەرگە چىقىۋالغان ئوغۇل - قىزلار، چوكان - جۇۋانلار، بوۋاي - موماي لار بىردەك تەنتەنە قىلماقتا، ھۆرمەت چاچقۇسى چاچماقتا ئىدى:

—ئاتاڭغا رەھمەت، ئوغلانلار!

—مۇرادىڭغا يەت، ئارسلانلار!...

نامايىشچىلار قوشۇنى ئۆستەڭ بويىنىڭ دوقمۇشىغا يېقىنلاشقاندا، قارشى تەرەپتىن بىرتالاي ئادەم باستۇرۇپ كەلدى. كوچىغا پاتماي قالغان بۇ بەدپەيلى مەخلۇقلار سەركىسىز پادىغا ئوخشايتتى. ياۋا كالىدەك

مۆرەيتتى، سەھرا ئېشىكىدەك ھاڭرايتتى:

— ئاتۇشلۇقلار ئاتۇشقا كەتسۇن! خوتەنلىكلەر خوتەنگە كەتسۇن!...

نامايىشچىلار يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگىدەك تۈۋلايتتى:

— ئويغىنايلى، بىرلىشەيلى، زىچ ئىتتىپاقلىشايلى!

يولنى تورۇۋالغان بەدپەيلى مەخلۇقلارنىڭ «قەشقەر — قەشقەرلىقنىڭ قەشقەرى!» دەپ ۋارقىرىغىنىنى ۋارقىرىغانىدى. جېدەلماجىرا چىقىش، قان تۆكۈلۈش خەۋپى يېقىنلاشقانىدى. شاپ بۇرۇتلۇق، قەددى قامەتلىك بىر يىگىت ناۋاينىڭ پەشخۇنىنى ئاستىغا قويىدىغان ئۇزۇن پۇتلۇق ئورۇندۇق ئۈستىگە چىقتى-دە، نامايىشچىلار تەرەپكە مۇراجىئەت قىلدى:

— مەرھۇم ئۇستازىمىز سېيىت نوچى: «نائىنساقلىق، نادانلىق — يۇقۇملۇق كېسەلدەك؛ ئەقلى بارلار بولمىغاي ئۇنىڭغا سېزىك» دەپ قوشاق قېتىپ ئالەمدىن ئۆتكەنىدى. بىزنى يەنە مۇنداق ئاگاھلاندۇرغانىدى: نائىنساقلىق، نادانلىق — داغ - ھەسرەتتە قالغانلىق؛ بارسا كەلمەس بىر يولغا ئات - ھارۋىنى سالغانلىق!... ئۇستازىمىزنىڭ ئەشۇ تەلىمىنى ئۇنتۇپ قالمىغان ئەزىمەتلەر، كۆكرەك كېرىپ ئالغا چىقىڭلار، بۇ ياۋايىلار بىلەن بەل تۇتۇشۇپ باقايلى!

بىر - بىرىدىن قاۋۇل ئوتتۇز نەچچە يىگىت سەپ راس بولۇپ تىزىلدى. بېلىنى مەھكەم باغلىغان، مۇشتۇمىنى قاتتىق تۈككەن بۇ ئەزىمەتلەر — مەرھۇم سېيىت نوچىنىڭ ئىخلاسمەن شاگىرتلىرى ئىدى. ئابدۇقادىر داموللامنىڭ كۆپ قېتىملىق سۆز - نۇتۇقلىرىنى ئاڭلىغان ۋە يادىدا تۇتقان بۇ يىگىتلەر، ياۋاشنى بوزەك ئەتمەيدىغان، يامانغا يول قويمايدىغان ھەققىي نوچىلار ئىدى. نامايىشچىلار قوشۇنىنىڭ تەرتىپ ئىنتىزامىغا مەسئۇل بولۇۋاتقان، خوجائىشان مۇرىتلىرىنىڭ «توپىلاڭدىن تۇقاچ ئوغرىلاش» قەستىگە قەتئىي يول قويمىغانلار - دەل مۇشۇلار ئىدى. بۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى كۆرگەن بەدپەيلى مەخلۇقلارنىڭ پېيى سىرقىرىدى، زۇۋانى تۇتۇلدى. غەيۇر يىگىت ئۇلارغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— ئەي سەۋدايىلار، ئېيتىشقىنا، كىم قەيەرگە كېتىشى كېرەك؟ قان - قېرىنداش، دىنداش خوتەنلىكلەر خوتەنگە، ئاتۇشلۇقلار ئاتۇشقا كېتىشى شەرت ئىكەن، ئۇنداقتا، دىنىمىزغا قەست قىلىۋاتقان ئەجنەبىلەرچۇ؟ مىللىتىمىزغا، ئىنسانىي غورۇرىمىزغا، جېنىمىزغا قەست قىلىۋاتقان ئەجنەبىلەرچۇ؟ ئۇلار كەتمەي تۇرۇۋېرەمدۇ؟ ئەركىن يايراپ يۈرۈۋېرەمدۇ؟ شىلىنىمىزغا مىنىۋېرەمدۇ؟ خالىغانچە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىۋېرەمدۇ؟!— يىگىتنىڭ ھەققانىي سۆز - سوئاللىرى ئەسەبىلەشكەن بەدپەيلى مەخلۇقلارنىڭ زۇۋانىنى پىچەتلىۋەتكەنىدى، — بەزى بىنومۇسلار زوراۋان ئەجنەبىلەرنى «مېھمان — ئەزىز مېھمان» دېيىشمىدۇ تېخى! غورۇر - ئىپتىخارىنى قەدىرلەيدىغان قەشقەرلىقنىڭ قايسىبىرى باغاق يېزىدىتىكەن ئۇ نېمىلەرگە؟! — يىگىت مەغرۇرانە خىتاب قىلدى، — ئويغىنىش، بىرلىشىش - ئىجادلىق يولى؛ يۇرتۋازلىق، گۇرۇھۋازلىق، مەزھەپچىلىك، ئىنساقسىزلىق - نادانلىقنىڭ مەھسۇلى. بۆلگۈنچىلەر - ئەجنەبىي ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ قامچىسى، ئارغامچىسى! ئۇلار بۇ ئارغامچا بىلەن پۇت - قولىمىزنى باغلايدۇ، بۇ قامچا بىلەن باش - كۆزىمىزنى يارىدۇ! بۆلگۈنچىلەر — ئەڭ قەبىھ دۈشمىنىمىز!

— ياشىسۇن خەلقىمىزنىڭ بۈيۈك بىرلىكى!

— ياشىسۇن! — ئۇن ئىگىلىگەن خەلقنىڭ تەكشى ساداسى گۈلدۈرمامىدەك ياڭرىدى. خوجا ئىشاننىڭ ياللانما قوشۇنى يول بېرىشكە، ھالسىزلانغان ھالدا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

قەشقەر خەلقى مۇتەھەم ئەجنەبىلەرنىڭ يەشىشىك ئەپيۇنلىرىدا ئۆز قولى بىلەن ئوت ياقتى. 20 - ئەسىرنىڭ بىرىنچى چارىكىدە ئومۇمىي ئېقىمغا ئايلىنىشقا باشلىغان ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ تۇنجى مەشئىلىنى ياقتى!

......

قاراڭغۇ كېچە. ھېيتگاھ جامەسى ئالدىدا ئوت يېقىلغان ئەپيۇنلار تېخىچە بۇرۇقداپ كۆيمەكتە، چەت ئەل ئەپيۇن سودىگەرلىرى بىلەن يەرلىك ئەپيۇن بىدىكلىرىنىڭ ئىچ - باغرى كۆيمەكتە ئىدى. بىئاراملىق، دىشۋارچىلىق ئىچىدە تۈننى تاڭغا ئۇلىغان ئەنگلىيە باش كونسۇلى بىلەن شۋېت مىسسىيونېرى قىزىل تور قورشاپىدا قالغان كۆكۈش كۆزلىرىنى يۇمغان ھالدا ئۈن - تىنسىز ئولتۇرۇشماقتا. چىرايىنى ھارغىنلىق، ۋۇجۇدىنى زەئىپلىك چىرمىۋالغان بۇ ئادەملەر تەنھالىق ۋە جىمجىتلىققا نەقەدەر مۇھتاج ئىدى - ھە؟ بۇلارنىڭ پۈتۈن كۈنى «ھال سوراش»، «داماقۇللۇق بىلدۈرۈش» ئۈچۈن كەلگەن بايلارنى كۈتۈش - ئۇزىتىش بىلەن ئۆتتى. ئەنگلىيە ئىشغالىيىتىدىكى ھەرقايسى دۆلەت ۋە رايونلار بىلەن ئىقتىسادىي چېتىشلىقى بولغان بۇ بايلار يۈزلىگەن تۆگە - خېچىرلاردا ماڭدۇرغان قىممەت باھالىق ماللىرىنىڭ تەقدىرىدىن ئەندىشە قىلاتتى. «ئۇلۇغ بىرىتانىيە پادىشاھى ئالىيلىرى تۈنۈگۈنكى كۆڭۈلسىز ۋەقەدىن ۋاقىپ بولغان ھامان سودا مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈۋېتىدىغان بولسا، ئاھ، تۈگەشكىنىمىز شۇ!...» مال - دۇنيا ۋەسۋەسىسى ئىچىدە ھوش - كاللىسىدىن ئايرىلغان بۇ كاتتا بايلار ئۆز ئورنى ۋە رولىغا يېتەرلىك باھا بېرەلمەيتتى. ئەجنەبىي خوجايىنلار بۇ زېمىندا پۇت تىرەپ تۇرالىشىدىكى ھەل قىلغۇچ ئامىللارنىڭ بىرى - دەل ئۆزلىرى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيتتى. «تۈنۈگۈنكى كۆڭۈلسىز ۋەقە بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتىمىز يوق، باش كونسۇل جانابلىرى، - دەپ يالۋۇراتتى، قەسەم قىلاتتى ئۇلار، - كۆڭلىمىزنى چۈشەنگەيلا. ھەر بىرلىرى بىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىمىز، خەيرىخاھىمىز، شەپقەتچىمىز...»

چەتئەل ئەپيۇن سودىگەرلىرى ۋە يەرلىك ئەپيۇن بىدىكلىرىنىڭ ھال - ئەھۋالى تولىمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى. ئۇلار باش كونسۇل ئالدىدا ھۆكىرەپ يىغلايتتى. «كۆيۈۋاتقىنى ئەپيۇن ئەمەس، مېنىڭ يۈرىكىم، ئاھ، يۈرەك!» دەپ ئۆز مەيدىسىگە مۇشتلايتتى، تامغا، تاختايلىق پولغا ئۇسسۇيتتى. دەرمانسىزلىنىپ ياكى ھوشسىزلىنىپ يېتىپ كېتەتتى. مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن يەنە داد - پەرياد كۆتۈرەتتى. پۈتۈن زىيانىنى يەرلىك ھۆكۈمەت قورال كۈچى ئارقىلىق بۇ «قەبىھ ئىسيانچىلار»دىن تۆلىتىپ ئېلىپ بەرسۇن، دېگەن تەلەپتە چىڭ تۇراتتى.

بىر زامانلاردا كۆزىمىزگە چېلىققان ئاق پەرەنجە - چۈمبەللىك «خوتۇن» يېقىندىلا يەنە بىر نۆۋەت غىلىپالغىنىدا كۆرۈنۈپ ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئەمەت ئىسىملىك بۇ ئادەم ئەسلىدە بىر پوكانچى ئىدى. قاسساپلىق قىلغۇدەك قۇربىتى - سەرمايىسى بولمىغان، قاسساپلارنىڭ ۋە ھاجەتمەنلەرنىڭ مال - چارۋىلىرىنى سويۇپ بېرىش ئارقىلىق تاپقان ئازغىنا تاپاۋەت بىلەن يېرىم قەلەندەر ھالەتتە كۈن كۆچۈرىدىغان كىشىلەر «پوكانچى» دېيىلەتتى. خوجا ئىشانىغا «قول بەرگەن»، سەللىسى ئىچىدە سەلىپ ساقلاپ يۈرگەن بۇ پوكانچى ھەر قانداق يامان بۇقىنى كۆتۈرۈپ يىقىتالايدىغان كۈچتۈڭگۈر، قارام ئادەم ئىدى. قاراملىق، تەلۋىلىك، مۇتەھەملىكى تۈپەيلىدىن بىر مەسچىتنىڭ مەزىنلىك ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغانىدى. ئۆز مەھەللىسى تەۋەسىدە بولۇپ ئۆتكەن كاتتا بىر دەۋادا ئۇ، مۇتەھەم دەۋاگەر تەرەپنىڭ شاھىدى ۋە يۆلەنچۈكى بولغانىدى. ئومۇمىي قىممىتى 150 سەر ئالتۇنغا باراۋەر بولغان

بۇ دەۋا مۇتەھەم دەۋاگەرنىڭ پايدىسىغا ھەل بولىدىغان بولسا، پايدىنىڭ ئوندىن ئۈچ ئۈلۈشى بۇنىڭ چاڭگىلىغا كىرىپ قالاتتى! دەۋا بۇلارنىڭ غەرەز - مۇددىئاسى بويىچە يەكۈنلىنىش ئالدىدا تۇرغان ھالقىلىق پەيتتە، ئابدۇقادىر داموللام چەت ئەلدىكى زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرغان ۋە قەشقەر مەھكىمە شەرئىيەنىڭ قازىلىق مۆھۈرىنى قولىغا ئالغانىدى. چاڭگىلىغا كىرىش ئالدىدا تۇرغان 45 سەر ساپ ئالتۇندىن قۇرۇق قالغان ۋە خەلقى - ئالەم ئالدىدا شەرمەندە بولغان بۇ قارا يۈز، ئابدۇقادىر داموللامغا چىش - تىرنىقى بىلەن ئۆچ ئىدى. قانداقتۇر بىر غەرەز - مۇددىئاسى كۆڭلىگە پۈككەن خوجا ئىشان ئۇنى ئالىمقاچان ئۆزىگە رام قىلىۋالغانىدى. كەمدىن - كەم ئىزدەيتتى، يوشۇرۇن كۆرۈشەتتى. پۇل - پۇچەك، ئاشلىق - ئوزۇق كىرگۈزۈپ تۇراتتى. ھازىر ئۇنى بۇ كونسۇلخانىغا ئارقا يول، ئارقا ئىشىك ئارقىلىق باشلاپ كىرگەنىدى. ئوچۇق چىراي بىلەن كۈتۈۋالغان ھەسەن شىۋەت:

— باش كونسۇل جانابلىرى بىر سوتكىنى ئۇيقۇ - ئارامسىز ئۆتكۈزدى. ئۇ جىمجىتلىققا تولىمۇ موھتاج. ئازراق تەخىر قىلىشقايلا، — دەپ قويۇپ چىقىپ كەتكىنىچە كىرمىدى.

— باش كونسۇل ئالىيلىرىنىڭ ئارامىنى بۇزۇشقا پېتىنالمايۋاتقان بولسا كېرەك، — دېدى خوجا ئىشان خىيالىدىن كېيىن، — مەيلى، خوجايىنلىرىمىز قانغۇدەك ئارام ئېلىۋالسۇن. بىزمۇ ئۆز سودىمىزنى پىشۇرغاچ تۇرايلى.

قارام پوكانچى يېرىم چاڭگال ناسىۋالنى ئاغزىغا ئاتقانىدى، تۆۋەن كالپۇكى قىرغىزچە تۇماقنىڭ قاسقىنىدەك پولتىيىپ چىقتى.

خوجا ئىشان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— دىن تارتقۇچى ئۇستاز سىلىنى چۈشىنىدۇ، سىلىگە ئىشىنىدۇ. باش كونسۇل جانابقىمۇ تونۇشتۇرۇپتۇ. مەنمۇ شۇنچە ماختىۋەتتىم دېسىلە، مەزىنئاخۇنۇم. باش كونسۇل جاناب سىلىنى كۆرۈشكە تەقەززا.

— كۆرسۇن! — دېدى مەزىن ئۆزىگە تەمەننا قويغان ھالدا.

— كۆردىڭۇ، پەقىر تاللىغان ئادەمنىڭ قانداقلىقىنى كۆردىڭۇ! ئالاھىدە ئىنئامىمۇ بېرىدۇ تېخى! مەندىن 300 سەر ئاق تەڭگە، باش كونسۇل جانابىتىن ئالاھىدە ئىنئام؛ تويلىرى بولۇپ كېتىدىغان بولدى، مەزىن ئاخۇنۇم، قوش تويلىرى! — ئاۋازىنى پەسەيتتى خوجا ئىشان، — مەزىنئاخۇنۇم، ئالىمادىس ...

— «ئالىمادىس»؟ — چىمىددىي تىككىلىدى مەزىن.

— كونا رەقىبلىرىنى خۇدانىڭ دەرگاھىغا ھايالىماي ئۇزىتىۋېتىشلىرىدىغا ئىشەنچىم كامىل. بىراق، ھەر ئېھتىمالغا قارشى ...، — خوجا ئىشان تىلىنى چاينىشقا باشلىدى.

— مېنى مۇنچە تىت - تىت قىلماي، دەۋەرسىلە، خوجام.

— ئالىمادىس، ئۆزلىرى ئاشكارا بولۇپ قالىدىغان بولسىلا ...

— خاتىرجەم بولسىلا، جىن - شەيتانلىرىمۇ سايەمنى كۆرسەتمەيمەن، قۇيرۇقۇمنى تۇتقۇزمايمەن!

— دېگەنلىرىدەك بولار، ئەلۋەتتە. ئالىمادىس، مەن دېگەندەك بولۇپ قالسىچۇ؟

— جانابلىرى بار، خوجايىنلىرىمىز بار، نېمىدىن قورقاتتىم؟

— سەۋەبىنى سوراپ، قىيىن - قىستاققا ئالسىچۇ؟

— زۇۋان سۈرمەي تۇرۇۋالسام، نېمە قىلالايتتى؟

خوجا ئىشان كۆز يۇمۇپ، بىر ھازاغىچە خىيال سۈرگەندىن كېيىن:

— تاپتىم، بىر ئەقىل تاپتىم! — دېدى تەلۋىلەرچە خۇشاللىق بىلەن، — ئەنت ئېلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلدىم دېگەن سۆزدە تاقا مىقىدەك چىڭ تۇرىدىغان بولسىلا ...

— «ئەنت ئېلىش؟» — ئەجەبلىنىش بىلەن

www.uyghurkitap.com

تىكىلدى مەزىن.

— ئۇ كىشى ماڭا، — تىۋىشۇقىنى مەزىننىڭ قۇلىقىغا ياقتى، — چېپىلىغانىدى، ئەرلىك نومۇسۇمنى يۇيۇش ئۈچۈن . . .

— تۈفى! — مەزىننىڭ ئاغزىدىن چىققان ناسۋال ئارىلاش خەپرۈك ۋابا كېسىلىگە يولۇققان توخۇنىڭ سۇيۇق كەندىسىگىلا ئوخشايتتى، — نېمە دەۋاتىسىلا، خوجام؟ — چاڭگا ساقىلىغا چاپلىشىپ قالغان ناسۋال يۇقۇندىسىنى غەزەپ بىلەن سۈرتتى ئۇ، — يەتتە باشلىق دىۋىنى ئېتىپ ئۇرغۇدەك كۈچى بار مەندەك بىر ئادەم 64 ياشلىق قېرىنىڭ خورلىشىغا ئۇچراپتۇ دېسە، كىم ئىشىنىدۇ؟ بۆشۈكتىكى بوۋاقمۇ ئىشەنمەس بۇ گەپكە!

— ھەممە يەرگە تارىتىۋەتسەك، ئۇمۇ دېسە، بۇمۇ دېسە، . . .

— خوجام، مەن سىلىگە قول بەردىم، ئەگەشتىم. بۇ ئىشقىمۇ ئىرادە باغلىدىم. مەن دېمىگەن شۇ گەپ قالغانمىدى ئەمدى؟! «خاۋارىج، جوھۇت، مۇناپىق، قاتىل» دېگەندەك ئاھانەتلەرنى كۆتۈرۈپ كەتكۈچىلىكىم بار. «ئەر سۈرەتلىك خوتۇن» دېگەن گەپنى بولسا، . . . ياق، خوجام، ياق! قاۋان نامىنى ئېلىپ، ۋەيلۇن دوزاقتا كۆيۈشكە رازىمەنكى، مىكىنجىن ئاتىلىپ، جەننەتۇل-پىردەۋستە يۈرۈشكە رازى ئەمەسمەن!

مەزىن سۆزىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلگۈرۈپ كىرگەن ھەسەن شىۋىت ھەيرانلىق بىلەن سوئال قويدى:

— «رازى ئەمەس؟» بەللى! «ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتماپتۇ» دېگەن شۇ ئىكەن-دە؟ يۈرەكلىرى پوكۇلداۋاتامدۇ؟ تېشىلگەن تۇلۇمدەك بوشاپ كەتمىسىلە، مەزىن ئاخۇنۇم!

— ئاتام مېنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقان، ئوغۇل بالىنىڭ شۇمىكىنى سېلىپ چولاقلىغان!

مۇزدەك سوغۇق، چويۇندەك قاتتىق جاۋاب ھەسەن شىۋىتنى ئوڭايسىز ئەھۋالدا قالدۇرغانىدى. خوجا ئىشاننىڭ ئەۋرىشىم تىلى بۇ قاتمال ھالەتنى دەرھال يۇمشاتتى:

— بەس، ئويلىشىپ دەپ قويغان كىچىككىنە گەپكە مۇنچە تەنە - تەئەددىي قىلىشىپ كەتمەيلى، مەزىن ئاخۇنۇم. خوش، ھەسەن ئەپەندىم، باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ ۋاقتى؟ . . .

— ھەر بىرلىرىنىڭ يولىغا قاراپلا قالدى. قېنى، مەرھەمەت قىلىشسىلا.

— مانا - مانا، ئىشىمىزنىڭ ئوڭ كەلگىنى شۇ! ياقا - پەشلىرىنى تۈزەشتۈرسىلە، مەزىن ئاخۇنۇم، چىرايلىرىنى ئاچسىلا. ھەبېللى، يۈرسىلە ئەمدى، — ئۇلار ھەسەن شىۋىتنىڭ ئارقىسىدىن يورغىلاشتى.

بىر قانچە كۈن - تۈنلەردىن كېيىن قەشقەر خەلقى ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ئۇستازى ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىسنىڭ جەت ئەل ئىشغالىيەتچىلىرىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان بىر مىللىي مۇناپىق تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. كېچىسى ئادەم ئۆلتۈرۈپ، كۈندۈزى ھازا تۇتۇشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن مەككار خوجا ئىشان ھەسرەت - نادامەت ئىچىدە مېيىت ئۇزىتىۋاتقان ئون مىڭلىغان ھازىدارلارنىڭ ئالدىنقى رېتىدە ئىدى. بېشىدىن - ئايىغىچە ماتەم لىباسىغا ئورالغان ۋە ئارىلاپ - ئارىلاپ «ئاھ، قېرىندىشىم!» دەپ نىدا قىلىپ قويۇۋاتقان بۇ «ھازىدار» شەخسنىڭ ئەڭ قەبىھ جىنايەتكار باش قاتىل ئىكەنلىكىنى كىممۇ خىيالىغا كەلتۈرەلىسۇن؟! ...

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

ھېكايەتلەر

ئىسكەندەر ئۇستازى ئارىستوتېلدىن:

— ئۇستازىم، مەن چوڭ ئىشلارغا قەدەم قويدۇم. بۇ ئىشلىرىم نەتىجىسىدە دوستلارنىمۇ، دۈشمەنلەرنىمۇ ئۇچرىتىمەن. ئۇلار بىلەن قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇشۇم كېرەك؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئارىستوتېل جاۋاب بېرىپ:

— ئىمكانىيەتىڭ بارىچە ئۆزۈڭگە دۈشمەن كۆپەيتمە. بىرەر كىشى ساڭا دۈشمەنلىك قىلىشقا باشلىسا، سەن ئۇنىڭغا مەرھەمەت نەزەرى بىلەن قارا، خۇش پېئىل بول، شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى ئۆز دوستلىرىڭ قاتارىدىن جاي ئالىدۇ. دوستلىرىڭنى شەپقەت ۋە مەرھەمىتىڭ بىلەن خۇشال قىل، ئۇلار سەندىن ئايرىلماي، سەمىمىي دوستلىرىڭ بولۇپ قالىۋېرىدۇ.

يالغانچىلاردىن ۋاپا كۈتمە. توغرا سۆز كۆڭۈلگە ئاچچىق ۋە قاتتىق تېگىدۇ. ئادەم ياخشىلىق قىلغانغا ياخشىلىق قىلىدۇ، بىر ياخشىلىققا ئون ھەسسە ياخشىلىق قايتۇرىدۇ. كىشىنىڭ ئەسلى پاك-ساپ بولسا، ئۇ كىشى ئەلگە مەنپەئەت يەتكۈزىدۇ.

ئىنسانپەرۋەرلىك قىل، ئالىي ھىممەتلىك، خۇش پېئىل، ئوچۇق چىراي، شېرىن سۆزلۈك بول، — دەپتۇ.

* * *

بىر باي ئارىستوتېلغا:

— مەن سىزگە 100 سوم ھەدىيە قىلماقچى، سىز بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟ — دەپتۇ.

ئارىستوتېل مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

— ھەدىيە قىلىش ئۆزۈڭ ئۈچۈن ياخشى، ھەدىيە قىلماسلىق، مەن ئۈچۈن ياخشى، چۈنكى ماڭا پۇل بەرگىنىڭدىن كېيىن: «پالانى دانىشمەنگە 100 سوم ھەدىيە قىلغانمەن» دەپ ئېيتىسەن، مىننەت قىلىپ يۈرىسەن. ھېچنەرسە بەرمىسەڭ، مىننەت قىلىپ يۈرۈشىڭدىن قۇتۇلىسەن.

* * *

ئىسكەندەر ئۇستازى ئارىستوتېلغا:

— ئۇستازىم، كىشىنىڭ سىرىنى پاش قىلغانغا قانداق جازا بېرىش كېرەك؟ مەن پالانى كىشىگە سىرىمنى ئېيتقانىدىم، ئۇ كىشى سىرىمنى ساقلىيالماي ئاشكارا قىلغان، مەن ئەمدى ئۇنىڭغا جازا بەرمەكچىمەن، سىز بۇنىڭغا قانداق قارايسىز؟ — دەپتۇ.

ئارىستوتېل دەپتۇ:

— ئۇ كىشىگە جازا بېرىشكە ھەققىڭ يوق، ئۆزۈڭ ئەيىبلىكسەن. سىرىڭنى ئۆزۈڭ ساقلىيالماي، بىراۋغا ئاشكارا قىلغانسەن.

www.uyghurkitap.com

ئۆزۈڭ ساقلىيالمىغان سىرنى باشقىلار قانداق ساقلىيالىسۇن؟!

ئىسكەندەر سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇتەللىپ پالتاجى

※

بېخىللىقنىڭ نەتىجىسى

ھېكايەت قىلىنىشىچە: بىر ئادەم خوتۇنى بىلەن بىللە قورۇلغان توخۇ گۆشى يەپ ئولتۇرغانىدى. شۇ چاغدا بىر نامرات كىشى كېلىپ ئىشىكنى تاقىلداتتى. ھېلىقى ئادەم ئىشىكنى ئاچقاندا نامرات كىشى ئۆزىنىڭ دەردىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭدىن ياردەم سورىدى. ئۆي ئىگىسى ھېچنەرسە بەرمەي، ئۇ بىچارىنى قوغلىۋەتتى.

بىر نەچچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بۇ ئادەمنىڭ ئامىتى كېتىپ، ھېچنەرسىسى قالماي، مۇھتاجلىققا چۈشۈپ قالدى ھەم خوتۇنىنىڭ خېتىنى بەردى. خوتۇنى ئۇنىڭدىن ئاجرىشىپ، باشقا ئەرگە تەگدى. ئۇ بىر كۈنى يېڭى ئېرى بىلەن نان ۋە قورۇلغان توخۇ گۆشى يەپ ئولتۇراتتى، بىر نامرات كىشى كېلىپ سەدىقە سورىدى. خوتۇنىنىڭ يېڭى ئېرى دەرھال نان ئۈستىگە توخۇ گۆشى قويۇپ، ئۇنى ئەپچىقىپ بېرىشكە خوتۇنىنى بۇيرىدى. خوتۇن تاماقنى گادايغا بەردى - يۇ، يىغلاپ ئېرى. قېشىغا قايتىپ كەلدى. ئېرى ئۇنىڭ يىغلىسىنىڭ سەۋەبىنى سورىدى. خوتۇن بۇ نامرات كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ دەسلەپكى ئېرى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ئىككىنچى ئەر: «بىرىنچى ئېرىڭ بىلەن تاماق يەپ ئولتۇرغىنىڭدا تىلەمچىلىك قىلىپ بارغان گاداي مەن ئىدىم. ئېرىڭگە بېخىللىقى ئۈچۈن پەلەك شۇنداق مۈكاپات بەرگەن»، - دېدى.

(«دانىشمەنلەر ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدا» دېگەن ئۆزبېكچە كىتابتىن)

جېلىل مۇھەممەت تەرجىمىسى

ئىككى ھەزىل

ئابدۇراھمان جامىي

كور كىشى قاراڭغۇ كېچىدە قولىدا چىراغ يەلكىسىدە كىچىك بىر كوزا، كېتىۋاتاتتى. ئەزىمە بىر ئادەم يولدا ئۇنىڭغا يولۇقۇپ، دېدى:

- ئەي نادان، سېنىڭ ئۈچۈن كېچە - كۈندۈزنىڭ پەرقى يوق، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق باپباراۋەرغۇ، چىراغنىڭ نېمە پايدىسى بار؟

كور كىشى كۈلۈپ تۇرۇپ ئېيتتى:

- بۇ چىراغ ئۆزۈم ئۈچۈن ئەمەس، ساڭا ئوخشاش كۆڭۈل كۆزى كور، بىخەۋەرلەر ئۈچۈندۇر. ماڭا ئۇرۇلۇپ كوزامنى چېقىۋەتمىگەيسەن.

※ ※

بىر تېۋىپنى كۆردىلەر، قەبرىستان ئالدىدىن ئۆتۈپ قالسا بېشىنى چۈمكىۋالار ئىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى سورىدىلەر. تېۋىپ جاۋاب بەردى:

- بۇ قەبرىستاندىكى ئۆلۈكلەردىن ئۇيۇلىمەن. چۈنكى كىمگە كۆز تاشلىسام، مېنىڭ زەربەمنى يېگەن ۋە قايسى بىرىگە قارىسام، مېنىڭ شەربىتىمنى ئىچىپ ئۆلگەن كىشىلەردۇر.

(ئابدۇراھمان جامىينىڭ ئۆزبېكچە: «باھارىستان» ناملىق ئەسىرىدىن)

ئەزىز ئەلى ئەزىزى تەرجىمىسى

ھېكمەتلىك سۆزلەر

نەپسىنىڭ كەينىگە كىرگەن — نەپسانىيەت مەنزىلىدىلا توختايدۇ.

ئىلىمگە ئەمەل قىلمىغان ئالىم — ئۈستىگە كىتاب ئارتىلغان ئېشەكتۇر.

مۇلايىم سۆز — ۋەھشىيلەرنى ئۈلپەتكە ئايلاندۇرىدۇ.

كۆپ، بىمەززە سۆزلەيدىغان ئەزمە — كېچىلىرى تاڭ ئاتقۇچە تىنماي ھۇۋلايدىغان ئىتقا ئوخشايدۇ.

نادانىنىڭ ۋەھشىيلەرچە ۋارقىرىمىقى — ئېشەكنىڭ بىمەھەل ھاڭرىمىقى.

كۆپ سۆزلىگۈچى — زېرىكتۈرگۈچى.

ئاغزىغا كەلگەننى دېمەك — نادانىنىڭ ئىشى.

ئالدىغا كەلگەنىنىلا يېمەك — ھايۋانىنىڭ ئىشى.

ئاز سۆزلىگەن — ئاز يېڭىلىدۇ.

ئاچلىقنىڭ تېگىدە ھېكمەت بار، توقلۇقنىڭ تېگىدە غەپلەت بار.

(ئەلشىر ناۋائىنىڭ: «مەھبۇبۇل قۇلۇب» ناملىق كىتابىدىن)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئەزىزئەلى ئەزىزى**

نەسىھەتلەر

ئۈلپەتنىڭ شەرتى كۆلپەتنى بىللە تەرك ئېتمىش.

سەۋرچان ئادەمنى شان - زەپەر، مۇۋەپپەقىيەت قارشى ئالىدۇ، ئالدىراقسانىنى نادامەت، پۇشايمان...

شېرىن سۆزلۈك، سىپايە مۇئامىلەڭ بىلەن خەلق ئارىسىدا داڭ چىقار، قىلغان ئىشىڭ بىلەن ھەرگىز ماختانما.

«مەن ئۇنداق ئادەم بۇنداق ئادەم» دەپ ئۆز-ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ يۇقىرى سانىما، ئەگەر جەمئىيەتكە خىزمەت قىلغان بولساڭ، سەۋر قىل، جەمئىيەت سېنى قەدىرلەيدۇ.

يېمەك - ئىچمەك — بەدەننىڭ ئوزۇقى، ئىلىم - پەن ئەقىلنىڭ...

ئاتا - ئانىسىنى ھۆرمەت قىلمىغان پەرزەنت ئۆز پەرزەنتىدىن ھۆرمەت تەلەپ قىلىشقا لايىق ئەمەس.

دوستلۇق — مېۋىلىك دەرەخ، دوستلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن سىردىشىپ، ئېناق ئۆتۈشى شۇ دەرەخنىڭ شېرىن مېۋىلىرى.

ئۈچ نەرسە قەلبكە شادلىق، ئەقىلگە قۇۋۋەت بېرىدۇ: نومۇسچان، خۇشخۇي، شېرىن سۆز خوتۇن؛ يېتەرلىك ئوزۇق - تۈلۈك؛ سەممىمىي سىرداش دوست.

نەسىھەت تەسىر قىلمىغان ئادەم بەختسىزدۇر.

(«دانىشمەنلەر ئەدەب - ئەخلاق توغرىسىدا» دېگەن ئۆزبېكچە كىتابتىن)

جېلىل مۇھەممەت تەرجىمىسى

* * *

ئىنسانىنىڭ ئابرويى نېمە بىلەن زىيادە بولۇر؟

سۆزنى كەم قىلماق، راست سۆزلىمەك بىلەن.

ماڭىدىغان يولنىڭ روشەنلىكى نېمە بىلەن بولۇر؟

ئۆز نەپسىنى تىزگىنلەشكە غالىب بولماق بىلەن.

ھەممىدىن بۇرۇن يامانلىقنى كىمگە قىلماق كېرەك؟

ئۆز نەپسىگە.

ئۇلۇغ ئەخلاق نېمە بىلەن ھاسىل بولىدۇ؟ ھەققانىي ئالىملارنىڭ، ياخشى كىشىلەرنىڭ سۆھبىتىنىڭ بەركىتى بىلەن.

قانداق كىشىلەرنىڭ ئەيىبى بولسىمۇ كۆزگە كۆرۈنمەس؟

قولى ئوچۇق، سېخى، خۇش پېئىل ئادەمنىڭ.

(«جاۋاھىرۇل فەند» «نەسىھەت جەۋھەرلىرى»، دېگەن كىتابتىن)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئۆمەر ھامىدى

*　　*　　*

ئەقىل بىلەن ئويلاپ سۆز قىلىش، چىرايلىق خۇي بىلەن شۇك تۇرۇش تىنچلىقتۇر.

شۇك تۇرغىنىمغا بىر قېتىممۇ پۇشايمان قىلماي، سۆز قىلغىنىمغا كۆپ قېتىم پۇشايمان قىلدىم.

ھەسەتخورلارنىڭ يۈرەكىنى يارا قىلىدىغان تەنە سۆز ئوقلىرى بولمىسا، ئالىي پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ ئاشكارا بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

كىشىلەر بىلەن ئوتتۇراھال مۇناسىۋەتتە بولغىن، ئەگەر كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن دوستۇڭ دۈشمەنگە ئايلانسا ئۇنىڭ ساڭا بولغان دۈشمەنلىكى كامالەتكە يەتمىدۇ.

ئۆز تىلىڭنى باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى سۆزلەشكە قويۇپ بەرمە، باشقىلاردىمۇ تەنە قىلىشقا تىل باردۇر.

ئەگەر تىلىنىڭ ئېقىلى بولغىنىدا ئىدى ھەرگىزمۇ باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى سۆزلىمەي ئۆز ئەيىبى بىلەن كۆپايىلەنگەن بولار ئىدى.

(«مىفتاھىل ئەدەب» «ئەدەب-ئەخلاق ئاچقۇچى» دېگەن كىتابتىن)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: نەسرۇللا مەخدۇم لۈكچۈنى

*　　*　　*

ئۈچ تائىپە كىشىنى ھەممە — دۈشمەن تۇتۇر: بىرىنچى: بېخىلنى؛ ئىككىنچى: زالىمنى؛ ئۈچىنچى: تەكەببۇرنى. ۋە يەنە ئۈچ تائىپە كىشىنى ھەممە — دوست تۇتۇر: بىرىنچى: ئالىمنى؛ ئىككىنچى: مەرد - سېخىينى؛ ئۈچىنچى: ئادىللىنى.

ئادەم زىننىتى ئىككى نەرسە بىلەندۇر: بىرى: شەرمى-ھايا؛ يەنە بىرى: خۇش خۇلۇق.

ھەسەتخورنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: بىرىنچى: ئالدىڭدا قۇللۇق قىلۇر؛ ئىككىنچى: ئارقاڭدىن غەيۋەت قىلۇر؛ ئۈچىنچى: ساڭا بىرەر يىغا — مۇسىبەت يەتسە، ئۇ، خۇرسەن، شاد بولۇر.

ئەخمەقلەرنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: بىرىنچى: بىھۇدە سۆزلەر؛ ئىككىنچى: ياخشى ئادەملەرنىڭ ئارقىسىدىن غەيۋەت قىلۇر؛ ئۈچىنچى: ياخشى پەندى — نەسىھەتلەرگە قۇلاق سالماس.

ياخشىلارنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: بىرىنچى: ئۆزىگە راۋا كۆرگەننى ئۆزگىگىمۇ راۋا كۆرۇر، ئۆزگىلەر ئۈچۈن ئۆز نەپسىدىن كېچۇر؛ ئىككىنچى: يالغان ۋە غەيۋەتتىن قاچۇر؛ ئۈچىنچى: ھارامنى تەرك ئېتۇر.

پاسىقنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: بىرىنچى: پىتنە — پاساتنى ياخشى كۆرۇر؛ ئىككىنچى: كىشىلەرگە ناھەق زەرەر يەتكۈزۈر؛ ئۈچىنچى: توغرا يولدىن قاچۇر.

سېخى - مەردنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: بىرىنچى: ئىنتىقامغا قادىر بولۇپ تۇرۇغلۇق ئەپۇ ئېتۇر؛ ئىككىنچى: مېلىنىڭ زاكاتىنى تامام بېرۇر؛ ئۈچىنچى: مېھمانىنى ئىززەت - ئېكرام قىلۇر.

دوستنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: بىرىنچى: ئۆز نەپسىنى دوستىغا پىدا قىلۇر؛ ئىككىنچى: دوست ئۈچۈن مېلىنى نىسار قىلۇر؛ ئۈچىنچى: سىرىنى ساقلاپ قالۇر.

ئالىمنىڭ ئالامىتى ئۈچتۇر: بىرىنچى: راست ۋە ھەق سۆزلەر؛ ئىككىنچى: ھارامدىن پەرھىز قىلىۇر؛ ئۈچىنچى: ئىلمىي ھىكمەتنى بايلىق قىلىۇر.

مۇنۇ ئىككى نەرسە دىلنى روشەن قىلىۇر: بىرى: تائامنى ئازراق يېمەك؛ يەنە بىرى: ئالىملار بىلەن كۆپ ھەمسۆھبەت بولماق.

مۇنۇ تۆت نەرسە كىشىنىڭ ھالىنى پەرىشان قىلىۇر: بىرىنچى: غەمنىڭ كۆپلۈكى؛ ئىككىنچى: خاھ ئاز بولسۇن، كۆپ بولسۇن قەرز؛ ئۈچىنچى: خاتۇنلارنىڭ ئالىمى؛ تۆتىنچى: بەلغەمنىڭ كۆپلىكى.

مۇنۇ ئۈچ پەزىلەتنى ئۆزۈڭگە يار قىلغان بولساڭ، ئەگەر ساڭا جىمى ئالەم دۈشمەن قوپسىمۇ ئەندىشە قىلمىغىن: بىرىنچى: راست سۆزلىمەك؛ ئىككىنچى: ئامانەتنى ياخشى ئاسرىماك؛ ئۈچىنچى: مەرد ـ سېخى بولماق.

مۇنۇ بەش خىسلەتنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان ئادەمنىڭ يۈزى يورۇق، يولى ئۇچۇق بولىۇر: بىرىنچى: ئالىملار بىلەن داۋاملىق ھەمسۆھبەت بولسا؛ ئىككىنچى: خاھ باي، خاھ كەمبەغەل، خاھ يېتىم ـ يېسىر، خاھ پېقىر ـ مۇساپىر بولسۇن، ئۇلارنىڭ كېسەللىرىنى يوقلاپ تۇرسا؛ ئۈچىنچى: تەشناغا سۇ بەرسە؛ تۆتىنچى: كىشىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياخشى سۆلھە ئەتسە؛ بەشىنچى: يېتىم ـ يېسىر، پېقىر ـ مىسكىن، زەئىپ... لەرگە ئېھسان قىلسا.

قول ئاستىدىكىلەرگە سىپىلىق، يۇمشاق، توغرا مۇئامىلە قىلغايسەن، يولۇڭ تىكەنسىز بولىۇر.

ئاسماندىن ئۇلۇغراق نەرسە ھەق سۆزدۇر. دەريادىن ئۇلۇغراق نەرسە مۆمىن بەندىنىڭ دىلىدۇر. ئوتتىن ئىسسىقراق نەرسە ھېرىسلىق (ئامراقلىق)تۇر. ئۇلۇغنىمۇ ئۇلۇغراقى سۇلتاننىڭ ئەدلىدۇر.

بۇ دۇنيادا ئەڭ مۇشكۇل يەتتە نەرسە باردۇر: بىرىنچى: (بىر يىگىنچىلىك بولسىمۇ) قەرز؛ ئىككىنچى: جاھىل بىلەن مۇئامىلە قىلماق؛ ئۈچىنچى: (بىر كۈن بولسىمۇ) غورىبەتچىلىك؛ تۆتىنچى: دۈشمەن بىلەن تىرىكچىلىك قىلماق؛ بەشىنچى: (بىر كۈن بولسىمۇ) سەپەر؛ ئالتىنچى: قىلىدەك خەيرىگىمۇ مىننەت قىلماق؛ يەتتىنچى: غەزەب ۋە قەھرى ۋاقتىدا سەبرى قىلماق.

ئادىللار ۋە ئاقىللار جۇملىسىدىكى كىشىلەر مۇنۇ پەزىلەتلەرنى ئۆزىگە جەمئىي قىلغاندۇر: بىرىنچى: كىشى سورىماستىن ئېھسان قىلىۇر؛ ئىككىنچى: بىراۋ ئۆزرە ئېيتماستىن بۇرۇن ئۇنىڭ گۇناھىنى ئەپۇ قىلىۇر.

ھېچ كىشىگە زەررىچە خۇسۇمىتى يوق كىشىلەرنىڭ دىلى ئەڭ خۇشال ۋە ئەڭ روشەندۇر.

(«نادىرىل مېھراج» دېگەن كىتابتىن)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **مۇھەممەت ئەمەت چۇپانى**

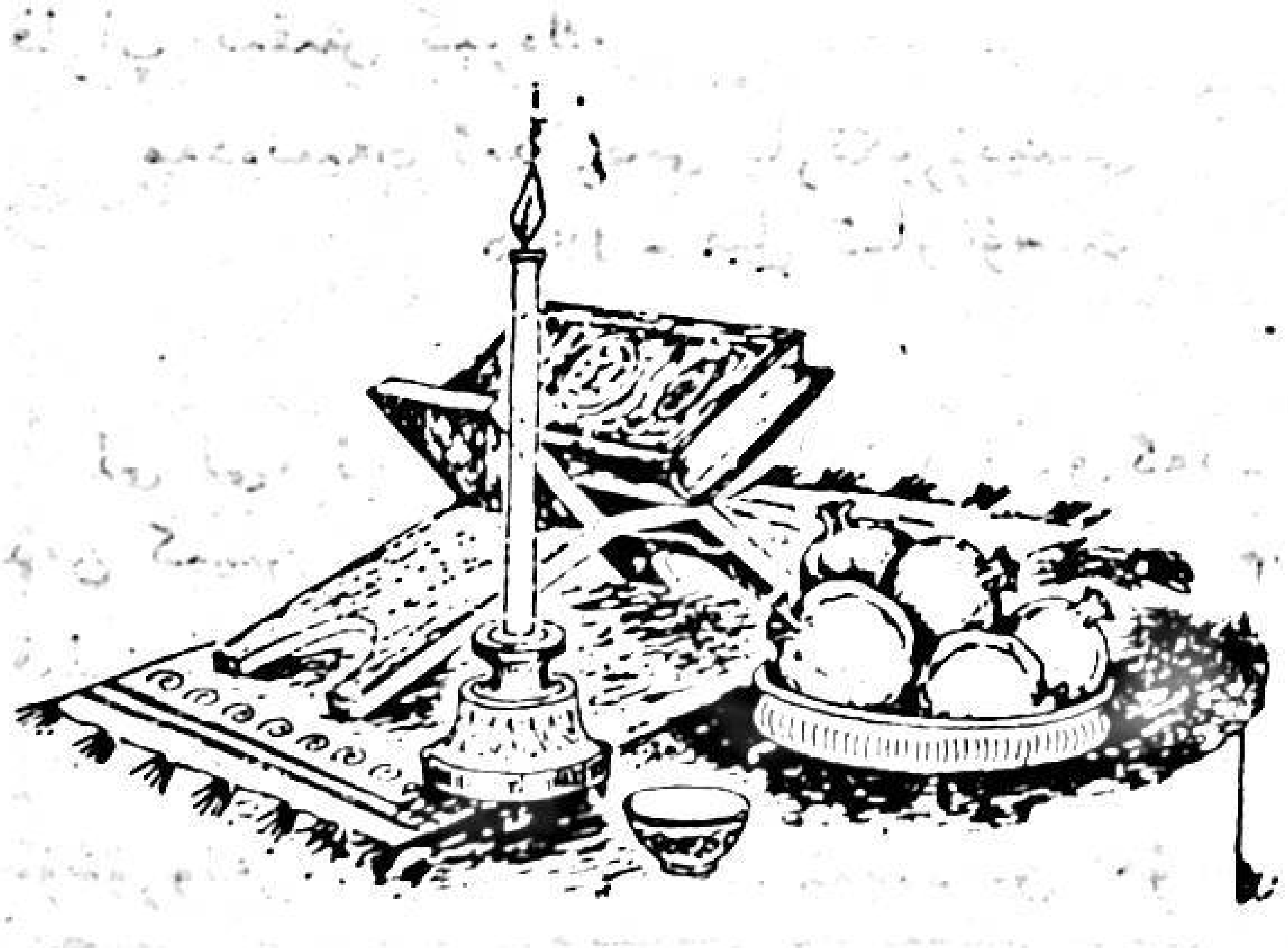

www.uyghurkitap.com

دوكلات

(هېكايە)

چېن تىڭچۇ

داتىمار ئابدۇللا تەرجىمىسى

1

لى لى، ئەر، 25 ياش، بېيجىڭ داشۆنىڭ جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن. 20 ياش ۋاقتىدىن باشلاپ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، هازىرغا قەدەر 20 پارچىدىن ئارتۇق هېكايە ئېلان قىلغان. بۇ يولداشنىڭ تەشكىللەش، رەھبەرلىك قىلىش جەھەتتە مەلۇم ئىقتىدارى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا ئۆستۈرۈلسە.

كادىرلار باشقارمىسى

1958 - يىل ئىيۇل

بۇ بىر ياخشى مايسا ئىكەن. شۇڭلاشقا تەربىيىلەشنى كۈچەيتىپ، ئاساسىي قاتلامغا ئەۋەتىپ، مەلۇم ۋاقىت چېنىقتۇرغاندىن كېيىن قاراپ بېقىش كېرەك.

مەدەنىيەت ئىدارىسى پارتگۇرۇپپىسى

1958 - يىل ئاۋغۇست

2

لى لى، ئەر، 31 ياش، داشۆ پۈتتۈرگەندىن كېيىن مەدەنىيەت ئىدارىسىغا تەقسىم قىلىنغان، 1959 - يىلى ئەتىيازدا، مەدەنىيەت ئىدارىسى تەرىپىدىن ماشىنىسازلىق زاۋۇتىغا چۈشۈرۈلەن. زاۋۇتقا كەلگەندىن بۇيان ئۆز خىزمىتىنى ئىشلىگەندىن سىرت، يەنە رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىر مۇنچە ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلغان ۋە بىر تۈركۈم ئىشتىن سىرتقى ئاپتورلارنى يېتىشتۈرگەن.

بۇ يولداش بىر قەدەر يۇقىرى كەسپىي سەۋىيىگە ۋە تەشكىللەش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، زاۋۇت مەدەنىيەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا ئۆستۈرۈلسە.

كادىرلار باشقارمىسى

1964 - يىل سېنتەبىر

بۇ يولداشنىڭ كەسپىي ئىقتىدارى يۇقىرى بولغىنى بىلەن، سىياسىي ئۆگىنىشىنى چىڭ تۇتمايدىكەن، زىيالىي مىجەزى ئېغىر ئىكەن، شۇڭا يەنە مەلۇم ۋاقىت سىناپ كۆرسەك.

زاۋۇت پارتكومى

1964 - يىل ئۆكتەبىر

3

لى لى، ئەر، 46 ياش، 50- يىللاردا بېيجىڭ

داشۆسىنى پۈتتۈرۈپ، مەدەنىيەت ئىدارىسى ۋە زاۋۇتىمىزدا مەدەنىيەت خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا ئەكسىلئىنقىلابچى قىلىپ قويۇلغان، 1978- يىلى ئاقلانغاندىن كېيىن، ئۆز تەلىپىگە ئاساسەن زاۋۇتىمىزغا قايتىپ كېلىپ، ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. خىزمەت جەريانىدا نۇرغۇن ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان، بۇ جەھەتتە ئارتۇقچىلىقى بولغاچقا، «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرلىكىگە تەيىنلەنسە.

كادىرلار باشقارمىسى
1979 - يىل فېۋرال

بۇ يولداشنىڭ كەسپىي سەۋىيىسى يۇقىرى بولغان بىلەن، پارتىيە ئەزاسى ئەمەس ئىكەن، پارتىيە رەھبەرلىكىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ژۇرنىلىغا پارتىيىسىز بىر ئادەمنى باش مۇھەررىرلىككە قويۇش مۇۋاپىق ئەمەس.

زاۋۇت پارتكومى
1979 - يىل مارت

لى لى ئەر، 53 ياش، داشۆنى پۈتتۈرگەن، 1982 - يىلى پارتىيىگە كىرگەن، 30 نەچچە يىلدىن بۇيان پارتىيىگە باشتىن ئاخىر سادىق بولۇپ كەلگەن، تەسىرى بار نۇرغۇن ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يازغان، مول ئەمەلىي خىزمەت تەجرىبىسىگە، بىر قەدەر يۇقىرى مەدەنىيەت - سەنئەت سەۋىيىسىگە ۋە تەشكىللەش ئىقتىدارىغا ئىگە بولغاچقا، مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قىلىپ يۆتكەش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىمىز.

مەدەنىيەت ئىدارىسى پارتگورۇپپىسى
1984 - يىل ئاپرېل

بۇ يولداش ھەقىقەتەن ئىقتىدارلىق ئىكەن، بىراق نۆۋەتتىكى كادىرلارنى ياشلاشتۇرۇش تەلىپىدىن قارىغاندا، يېشى ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، رەھبەرلىك بەنزىسىگە كىرگۈزۈلسە مۇۋاپىق بولمايدۇ.

تەشكىلات بۆلۈمى
1984 - يىل ئىيۇن

(«تاللانغان ھېكايىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 1986 - يىللىق 7 - سانىدىن)

ئەپچىل قۇراشتۇرۇلغان ياخشى ئەسەر

جاڭ دېخۇا

«دوكلات» ناملىق بۇ ھېكايە ئەپچىل قۇراشتۇرۇلغان، كىشىنى قايىل قىلىدىغان ياخشى ئەسەر.

بۇ ھېكايە 1000 خەت ئەتراپىدا بولسىمۇ، 26 يىللىق بوران - چاپقۇننىڭ ئالامەتلىرىنى ئوچۇق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇ ھېكايىدە پېرسوناژلار بىۋاسىتە يېزىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن لى لىنىڭ ئىقتىدارى، خىزمەتكە، تۇرمۇشقا، كەسپكە تۇتقان پوزىتسىيىسى، تەقدىرى كىتابخانلاردا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدۇ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرى زىيالىيلارنىڭ ئۇزاق ۋاقىتتىن بۇيان سىياسىي ھاياتتا تۇتقان ئورنىنى ۋە ئېرىشىپ كەلگەن «خەيرىخاھلىق»لىرىنى ئىنتايىن چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ، «ئىنتايىن سول» چىل لۇشيەننىڭ زىيالىيلارغا قىلغان زىيانكەشلىكىنى كۈچلۈك ئېچىپ بەرگەن.

لى لىنىڭ ئوبرازى ئۇنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدا يېزىلغان تۆت پارچە دوكلات ئارقىلىق گەۋدىلىنىدۇ، بۇ تۆت پارچە دوكلاتقا سېلىنغان تەستىقمۇ ناھايىتى جانلىق، پۇختا يېزىلغان. ئىخچىل توغرا بولۇپ كەلگەن بۇ تەستىقلەر كىتابخانلارنى تىت - تىت قىلىۋېتىدۇ. بۇ ھېكايىنىڭ ئاخىرى بىر لەتىپىگە ئوخشىسىمۇ، بىراق بۇنى كۆرگەن كىشى كۈلەلمەيدۇ.

(«تاللانغان ھېكايىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 1986 - يىللىق 9 - سانىدىن)

ئۈمد يىراقتا چاقنىغان نۇر

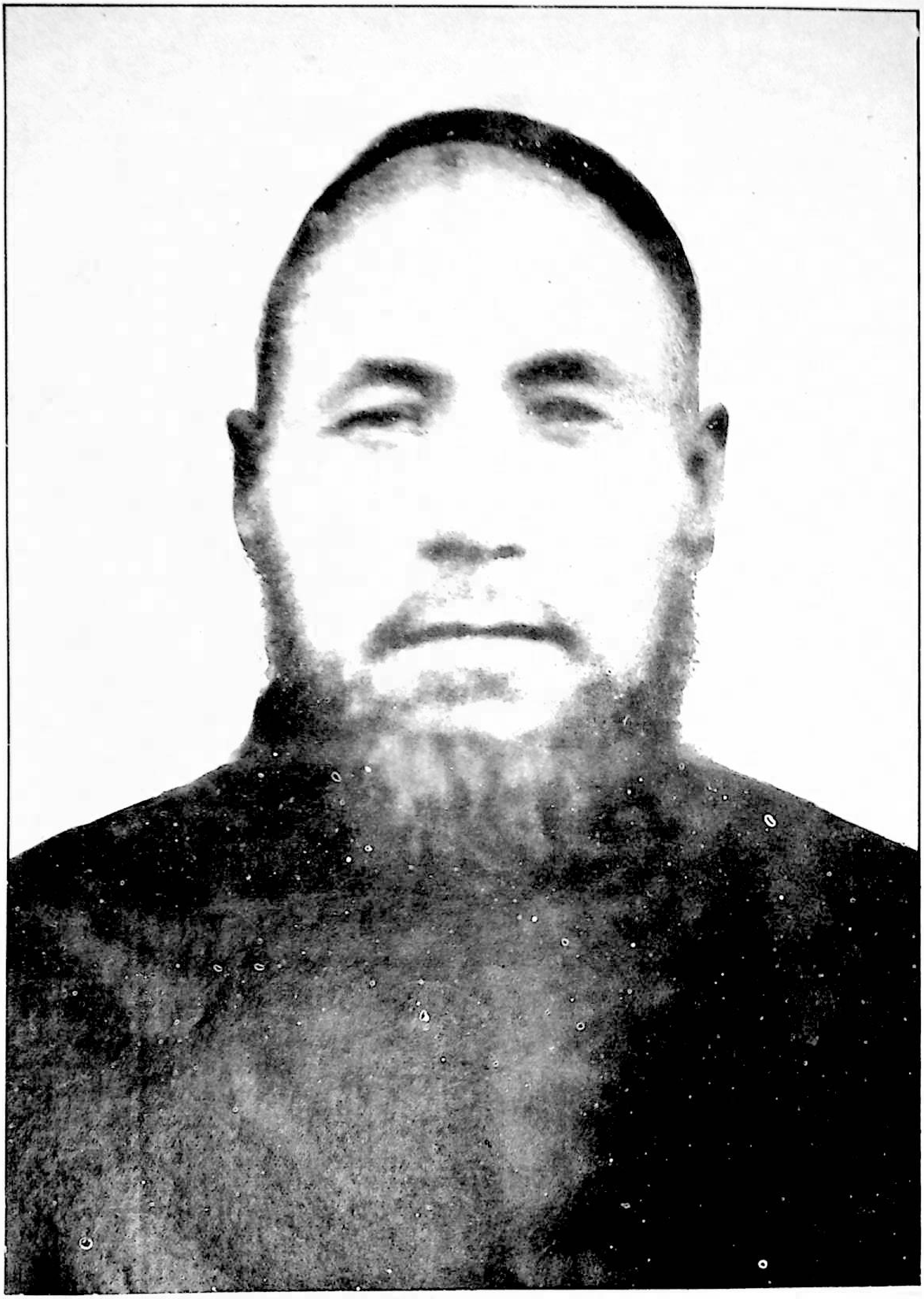

20 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر جانبازلىرىدىن — توختاخۇن جانباز (1881ـ1946)

ئابدۇرەئۇف ئابدۇللا فوتوسى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

新疆文化(维吾尔文)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»

(قوش ئايلىق ئومۇمىي ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال) 37 ـ يىل نەشرى 1988 ـ يىل 5 ـ سان

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى نەشر قىلدى. «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقاتتى. مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ. تاق ئايلارنىڭ 20 ـ كۈنى نەشردىن چىقىدۇ. تېلېفون نومۇرى: 28055. باھاسى 30 پۇڭ

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN 65 ـ 1073/1. ۋەكالەت نومۇرى: 22 ـ 58. تىزىملانغان نومۇرى: 414